

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**S.S.C.B.’NİN DAĞILMASINDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE’NİN ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN İLE
OLAN İLİŞKİLERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ
KAFKASYA YAKLAŞIMLARINA ETKİLERİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Fulya ODUNCU**

İstanbul, 2011

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**S.S.C.B.’NİN DAĞILMASINDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE’NİN ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN İLE
OLAN İLİŞKİLERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ
KAFKASYA YAKLAŞIMLARINA ETKİLERİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:

Fulya ODUNCU

Öğrenci No:

090771006

Danışman:

Doç. Dr. Burak S. GÜLBOY

İstanbul, 2011

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “S.S.C.B’nin dağılmasından günümüze Türkiye’nin Ermenistan ve Azerbaycan ile olan ilişkilerinin Türk Dış Politikasındaki Kafkasya yaklaşımlarına etkileri” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini, ve çalışmamın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 06/07/2011

Aday: Fulya ODUNCU

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

06.07.2011

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 090771006 numaralı *Fulya Oduncu*' nun "Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "S.S.C.B.'NİN DAĞILMASINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN ERMENİSTAN VE AZERBAJCAN İLE OLAN İLİŞKİLERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ KAFKASYA YAKLAŞIMLARINA ETKİLERİ" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 29.06.2011 tarih ve 2011/11 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (65) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın projesi ~~açıklığı/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 1 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
DOÇ. DR. BURAK S. GÜLBOY

ÜYE
DOÇ.DR. NAMİK SİNAN TURAN

ÜYE
YRD. DOÇ. DR. MUZAFFER ÜREKLİ

ÖNSÖZ

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanan "S.S.C.B.'nin Dağılmasından Günümüze Türkiye'nin Ermenistan Ve Azerbaycan İle Olan İlişkilerinin Türk Dış Politikasındaki Kafkasya Yaklaşımlarına Etkileri" başlıklı bu çalışma, S.S.C.B.'nin yıkılmasının ardından Türkiye'nin, Azerbaycan ve Ermenistan İlişkilerinin Türk dış politikasına nasıl etkiler yarattığı konusunu açıklamaktadır.

Yüksek lisans tezim boyunca bana danışmanlık yapan Sayın Doç. Dr. Burak Samih GÜLBOY'a, beni hayatım boyunca her konuda destekleyen sevgili dedem Emekli Öğretmen Hüseyin Sabri SAYDAM'a, annem Sema ODUNCU ve babam Nurettin ODUNCU'ya ve son olarak hayatımdaki her konuda desteğini ve ilgisini esirgemeyen, tez yazdığım sürede de manevi desteğini hissettiren ve yanımda olan sevgili ve saygıdeğer nişanlım Ahmet BEYGİRCİ'ye gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Haziran, 2011

Fulya ODUNCU

S.S.C.B.'NİN DAĞILMASINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN İLE OLAN İLİŞKİLERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ KAFKASYA YAKLAŞIMLARINA ETKİLERİ

Tezi Hazırlayan: **Fulya ODUNCU**

ÖZET

Bu tez çalışmasında; Türkiye'nin SSCB'nin yıkılmasının ardından Kafkasya'daki komşularımız Azerbaycan ve Ermenistan'la olan ilişkileri ve bu ilişkilerin Türkiye'nin dış politikasına etkileri incelenmektedir.

Ancak bu etkilerin temellerini atan ve tarihte de var olan ilişkilere değinilmiştir. SSCB yıkılmadan önceki bu iki devletle olan ilişkiler, ABD, Fransa, Sovyetler gibi büyük devletlerle de etkileşim halinde bulunmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıkları önceki dönemden sonra bağımsızlık sonrası dönemde de yine büyük devletlerle olan münasebetler büyük oranda yoğunluk arz etmiştir. SSCB yıkıldıktan sonra hem iki devletle, hem de büyük devletlerle olan politik ilişkileri; çeşitli olaylar çerçevesinde belirlenmiştir. Bu olaylar sınır kapısı sorunu, çok daha eskilere dayanan diaspora, Dağlık Karabağ, PKK-Ermeni işbirlikleri ve yapılan çeşitli antlaşmalardır.

Bu tezin amacı sözü edilen olaylar ışığında 1990 sonrası dönemdeki Azerbaycan ve Ermenistan'la Türkiye arasında olan ilişkilerin diğer devletlerle olan ilişkilere de yansımaları incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Türk Dış Politikası, Diaspora, Dağlık Karabağ.

**TODAY COLLAPSE OF THE USSR TURKEY'S RELATIONS WITH
ARMENIA AND AZERBAIJAN IN TURKISH FOREIGN POLICY
APPROACHES THE EFFECTS OF THE CAUCASUS**

Presented by: Fulya ODUNCU

ABSTRACT

In this thesis study, the relations of Turkey with Azerbaijan and Armenia being of neighbours in Caucasian following demolition of union of soviet socialist republics and effects on foreign policy are examined. However, relations being the basis of these affects and existing in the history are described in this study. Before demolition of USSR, interaction is seen with USA, France, Soviets, etc. Independency of Azerbaijan and Armenia constituted density for relations with great states before and after the independency. Political relations with these two states and great states were determined within the scope of various events following demolition of USSR. These events include the problem of border gate, Nagorna Karabagh, PKK- Armenia relations and various agreements. The aim of this thesis is to examine the reflections of these relations of Azerbaijan and Armenia and Turkey to the relations with other states for post-1990 period in the light of this information.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Turkish foreign policy, Diaspora, Nagorno-Karabakh

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TABLolar LİSTESİ	vi
HARİTA LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
1.GİRİŞ	1
2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ KAFKASYA YAKLAŞIMLARI	3
2.1. Erken Dönem I. ve II. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Türk Dış Politikasında Kafkasya.....	3
2.1.1. Sevr Antlaşması	13
2.1.2. Gümrü Antlaşması	14
2.1.3. Londra Konferansı	15
2.1.4. Moskova Antlaşması.....	17
2.1.5. Kars Antlaşması	18
2.1.6. Lozan Konferansı	19
2.2. Orta Dönem Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikasında Kafkasya	24
2.3. Yakın Dönem Soğuk Savaş Sonrasından Günümüze Kadar Olan Dönemde Türk Dış Politikasında Kafkasya	42
3. TÜRKİYE’NİN 1990-2010 YILLARI ARASINDA AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLERİ	57
3.1. Türkiye Ermenistan İlişkileri	57
3.1.1. Ter-Petrosyan Dönemi	62
3.1.2. Koçaryan Dönemi	63
3.1.3. Sarkisyan Dönemi	66
3.1.4. Sınırın Kapısının Açılması.....	67
3.1.4.1. Sınır Kapısının Açılmasının TDP’ye Etkileri	76
3.1.4.2. Sınır Kapısının Açılmasının Azerbaycan-Türkiye İlişkilerine	

Etkisi	77
3.1.5. Ermeni Diasporası ve Lobcilik Faaliyetleri	79
3.1.5.1. Ermeni Diasporası ve Lobilerin TDP'ye Etkileri.....	84
3.2. Türkiye Azerbaycan İlişkileri	90
3.2.1. Ebulfez Elçibey Dönemi	92
3.2.2. Haydar Aliyev Dönemi	95
3.2.3. İlham Aliyev Dönemi.....	96
3.2.4. Azerbaycan-Türkiye Petrol Boru Hatları.....	98
3.2.4.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı	99
3.2.4.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı.....	101
3.2.4.3. Şahdeniz Doğalgaz Boru Hattı Projesi.....	102
3.2.4.4. Azerbaycan-Türkiye Petrol Boru Hatlarının TDP'ye Etkileri	103
3.2.5. Azerbaycan-Türkiye Arasındaki İşbirlikleri	104
3.2.5.1. Azerbaycan - Türkiye Arasındaki Ekonomik İşbirlikleri.....	104
3.2.5.2. Azerbaycan Türkiye Arasındaki Askeri İşbirlikleri	105
3.2.5.3. Azerbaycan Türkiye Arasındaki Eğitim İşbirlikleri.....	106
3.3. Azerbaycan Ermenistan İlişkileri	106
3.3.1. Dağlık Karabağ'ın Tarihsel Değerlendirilmesi.....	107
3.3.1.1. 1988 – 1991 Yılları Arasında Dağlık Karabağ'ın Durumu...	110
3.3.1.2. Dağlık Karabağ'ın İşgali	112
3.3.1.3. Hocalı Katliamı	113
3.3.2. Dağlık-Karabağ ile İlgili Azerbaycan ve Ermenistan'ın Çözüm Arayışları.....	114
3.3.2.1. Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Sorununa AGİT'te Çözüm Arayışları	114
3.3.3. Dağlık Karabağ'ın Türk Dış Politikasına Yansımaları	117

4. TÜRKİYE'NİN ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YAKIN ZAMANINA YANSIMALARI 119

4.1. PKK-Ermeni İşbirliği ve Tarihçesi	119
4.1.1. PKK-Ermenistan İlişkilerinde Güncel Olaylar ve Azerbaycan'ın Tutumu	122

4.1.2. PKK-Ermenistan Arasında Yapılan Görüşmeler, Toplantılar, Anlaşmalar ve Alınan Kararlar	124
4.1.3. Ermenistan’da Yayın Yapan PKK Yandaş Yayın Organları	126
4.2. AKP’nin Ermenistan ve Azerbaycan Politikaları	127
5. SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA	136
ÖZGEÇMİŞ.....	144

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'nin Kafkasya Ülkeleriyle Yapmış Olduğu İthalat İhracat Değerleri.....	73
Tablo 2: ABD'deki Ermeni Lobi Grupları ve Kaynakları	83
Tablo 3: Yıllar İtibariyle BTC Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı Taşımaları	100

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırın açılması durumunda sınır geçişleri	75
Harita 2: Bakü Tiflis Ceylan Petrol Boru Hattı Resmi	100

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenter Asamblesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
B.B.M.	: Büyük Millet Meclisi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Bağımsız Cumhuriyetler Birliği Topluluğu
SOCAR	: State Oil Company of Azerbaijan Republic
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

1. GİRİŞ

Tezin konusuyla tezin başlıkları birbirine paralellik arz etmektedir. Buna bağılı olarak tezin konusu olan süreç tarih bakımından incelenmiş ve günümüze kadar getirilerek irdelenmiştir. Konumuzun tarihsel gelişimi ayrı bir başlıkta sunulmuştur. Tezin konularının temellerini atan bu kısımlar giriş bölümündeki sorulara cevap vermektedir. Sonuç bölümünde ise tezin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Tezin konusu “S.S.C.B.’nin Dağılmasından Günümüze Türkiye’nin Ermenistan Ve Azerbaycan İle Olan İlişkilerinin Türk Dış Politikasındaki Kafkasya Yaklaşımlarına Etkileri” olduğundan dolayı, tezin belirlenmesi için tezin konusuyla ilgili önemli konular incelenecektir. Öncelikle tezin yazılması esnasında tarihsel çerçeve hakkında bilgi verilecektir. Bunun ardından, tezin bu tarihsel çerçevesinin önemli olaylarına değinilecek ve daha sonra bu olayların Türkiye’nin dış politikasına etkilerinden bahsedilecektir. Son olarak tez bir süreci ifade ettiğinden dolayı, Sovyetler yıkıldıktan sonraki yaşanan olaylar ve yine Türkiye’yi etkilediği hususlara değinilecektir.

Öncelikle bilgi verilecek olan konu 1918’den II. Dünya Savaşı’na kadar olan Azerbaycan ve Ermenistan’la, Türkiye arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin Türkiye’nin dış politikasına etkileridir. Sadece Azerbaycan ve Ermenistan değil, Gürcistan ve Sovyetlerle olan ilişkilerimize de yer verilmesi iyi olacaktır. Çünkü Türkiye’nin Kafkasya’daki komşularına Gürcistan ve Sovyetler de dahildir. Bununla birlikte özellikle Türkiye’nin dış politikasını etkileyen hususların büyük devletlerle Türkiye ilişkilerine değinilecektir. Özellikle 1918’den II. Dünya Savaşı’na kadar olan bu mühim dönemdeki antlaşmalara da hassasiyetle yer verilecek ve Türkiye için önemi arz edilecektir.

Dağlık Karabağ sebebiyle ortaya çıkan sınır kapısının kapatılması ve ABD gibi büyük devletleri etkileyen diasporaya yer verilmesi gereklidir. Bu sebeple bu konular yer alacaktır. Ardından Türkiye-Ermenistan ilişkileri nasıl Türkiye dış politikasında önem arz ediyorsa, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de bir o kadar önem arz etmektedir. O yüzden diğer başlıkta Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yanı sıra bu

devletle olan petrol, ekonomik, kültür, eğitim gibi hususlardaki ilişkilere değinilecektir. Türkiye-Azerbaycan arasındaki mevzularda petrol büyük rol oynar, bu sebeple petrole özel bir başlıkla yer verilecektir.

Sadece Türkiye-Ermenistan, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine ve bu ilişiklerin Türk dış politikasına etkilerine değinmek çalışmayı yzeyssel bir hale getireceğinden, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilere ve bu bağlamda ilişkilerin Türkiye'ye ve Türkiye'nin yaklaşımlarının Türk dış politikasına olan etkilerine de değinmek tezin daha sağlam temellere oturması için iyi olacaktır. Bu başlıkta, özellikle Dağlık Karabağ, Hocalı Katliamı gibi 90 sonrası önem teşkil eden hususlar geniş kapsamlı bahsedilecektir.

Son olarak PKK-Ermeni işbirliği de, özellikle 90 öncesi olduğu kadar 90 sonrası da artarak devam etmesi sebebiyle söz edilecek ve çalışmamız günceli de içerdiği için AKP'nin başa geldiği 2002'den bu yana Azerbaycan ve Ermenistan politikalarına bakılacaktır. Böylece alışma oturtulması gereken çerçeveye uygun olarak günceli yakalayarak sonlandırılacaktır.

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ KAFKASYA YAKLAŞIMLARI

Türkiye'nin dış politikasında Kafkasya bölgesi önem taşımaktadır. Türkiye'nin bu bölgede ilişkilerinin olduğu; özellikle sınır komşularıyla olan ilişkileri TDP'yi etkilemektedir. Bu ülkeler bakacak olursak; Türkiye, Karadeniz'e sahili olan Gürcistan ve Rusya Federasyonu, kara sınır komşusu olduğu Ermenistan ve Azerbaycan ile dış politikasını şekillendirmektedir. Ancak Türk dış politikasını genellikle iki devlet etkilemektedir. Bu ülkeler Ermenistan ve Azerbaycan'dır. Fakat bu bölümde 1918'den günümüze kadar yaşanmış olan tarihsel olaylar genel olarak incelendiğinden yine Kafkasya'da komşumuz olan Gürcistan'dan da tarihi gelişmeler çerçevesinde bahsedilecektir. Bununla birlikte, TDP'nin çoğunlukla her dönem Kafkasya politikalarını etkileyen Sovyet Rusya ve bu devlet yıkıldıktan sonra yerine kurulan Rusya devletine de bu genel başlık içerisinde değinilecektir.

2.1. Erken Dönem I. ve II. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Türk Dış Politikasında Kafkasya

Erken dönem olarak adlandırdığımız bu dönemde 1918'den başlayarak soğuk savaş dönemine, yani 1945'e kadar olan gelişmeler incelenecektir. Bu bölümde özellikle Cumhuriyet döneminin bu tarihler arasında politikaları ve politikaların özellikleri, Ermenistan'ın toprak istemeleri ve Sovyet Rusya'dan aldıkları destek, Gürcistan ile Türkiye arasındaki ittifak, Azerbaycan'ın Türkiye'ye olan güveni çerçevesinde zaman zaman kurdukları ilişkilerden bahsedilecektir. Bu devletlerle olan ilişkilerin yanı sıra bu dönemde imzalanan Brest Litovsk anlaşması, Lozan Konferansı, Londra Konferansı, Gümrü Antlaşması gibi önemli tarihi anlaşma ve konferanslarda göze çarpan önemli gelişmelerdir. Bu sebeple bu tarihi anlaşma ve konferanslara da değinilmesinde fayda vardır.

Öncelikle Türk dış politikasının genel durumuna bakacak olursak; "Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası incelenmek istendiğinde, başlamak için en uygun nokta birçoklarına göre Kurtuluş Savaşı dönemidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, yeni bir devletin kuruluş aşamasının yaşandığı bu dönemdeki ilişkiler, ittifaklar, rekabetler ve savaşlar sonraki dönemleri için bir ışık

tutmuştur. Türkiye, bu dönemde sınırlarını, hedeflerini, ilişkilerini oluşturmaya başlamıştır.” (Demir, 2003, s.32).

“Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ilk adımını teşkil etmiştir. İkinci adım ise; Lozan Antlaşması ile atılmıştır. Hatta bir bakıma Lozan Antlaşması, Kurtuluş Savaşı’nın silahsız geçen ikinci aşamasını oluşturmuştur. Bu bağlamda Lozan Antlaşması, Türkiye açısından mihenk taşı niteliği taşımaktadır. Türkiye’nin kurucu antlaşması niteliğindeki bu antlaşma, Türkiye’nin dış politikasının sürdürülmesinde uzun süre belirleyici olmuş ve birçok açıdan bugün de atıf yapılan bir belge olma özelliğini kazanmıştır” (Demir, 2003, s.32).

Türk dış politikasında, Lozan Konferansı’nda yaşanan önemli gelişmelerden biri de Ermenistan ile ilgili hükümlerin yer almasıdır. Bu sebeple Lozan Konferansı TDP’nin Kafkasya politikalarında belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Lozan Konferansı ayrı bir başlık altında detaylı inceleneceğinden dolayı burada kısaca değinilmiştir. Türkiye’nin bu dönemdeki dış politikasına değindikten sonra Türkiye’nin Kafkasya bölgesi ile ilgili politikalarına ülkeler bazında değinmekte fayda vardır. Ancak öncelikle genel bir değerlendirme yaparsak; “Türkiye’nin Kafkasya politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan itibaren genelde dış politikasının içinde önemli bir yer almıştır. Bu bölge ile ilişkilerde değişik unsurlar rol oynamıştır. Tarihi geçmişimizin bulunduğu bölge ile bu kısa sürede inişli çıkışlı ilişkiler yaşanmıştır. Büyük bir değişim geçiren Rusya’nın bölge ile ilişkilerimizde büyük ağırlığı olmuştur. Tarihi süreçte sık sık savaşılan Rusya ile daha sonra yakın ilişkilere girilmiştir. Buna bağlı olarak bağımsızlık savaşı vermekte olan Türkiye, tüm dengeleri kendi lehinde kullanarak başarıya ulaşmak istemiştir. Rusya da o günkü konjonktürde, Avrupa’ya karşı destek verebilecek tek devlet olmuştur. Ayrıca bağımsızlık mücadelesi henüz ortadan kalkmamış bir Osmanlı İmparatorluğu’na karşı da sürdürülmüştür. Son dönemlerini yaşayan ve halâ eski gücünü tekrar kazanmayı hayal eden Osmanlı yöneticileri, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerini tekrar ele geçirme hayali kurmuşlardır. Dönemin ünlü isimlerinden Enver Paşa bu amaca ulaşmak için planlar yapmış ve askeri kuvvetler oluşturmuştur. Kısaca bölgeye karşı biri Osmanlı’nın diğeri Mustafa Kemal’in sürdürdüğü iki başlı bir dış politika izlenmiştir. Bölge ülkeleriyle ikili ilişkiler de söz konusu olmuştur. Kısa bir

süre içinde Kafkasya’da çok sık değişim yaşanması Türkiye’nin de politikalarını buna bağlı olarak değiştirmek yanında bırakmıştır. Örneğin tarihi ve kültürel yakınlığımız bulunan Azerbaycan ile ilişkilerimiz de bu dönemde ilginç bir seyir izlemiştir. İngiltere ve Almanya’nın özellikle bölgeyle ilgilenmesi Türkiye’nin göz önünde bulundurması gereken bir başka unsur olmuştur.” (Demir, 2003, s.35, 36).

Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Cumhuriyet kurulmuş ve yine bu değişimle birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin de Kafkasya dış politikası da değişime uğramıştır. Elbette yeni yönetim şekliyle ve yeni bir devlet kurulması sebebiyle dış politika hedeflerinin de değişmesi çok normal karşılanacak bir durumdur.

“Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin, I. Dünya Savaşı sonrası Kafkasya’ya yönelik dış politikası iki aşamalı olmuştur. İlk aşamada, Kafkasya’da kurulan devletlerin Bolşeviklere karşı bağımsızlık mücadeleleri desteklenmiş; ikinci aşamada Türkiye’nin Bolşeviklere artan ihtiyacı doğrultusunda söz konusu ülkelerde, Bolşevik taraftarlarının iktidara gelmesine sıcak bakılmıştır.” (Gürun, 1991, s.20, 21).

Bu dönemde görölüyor ki, Türkiye hem devletleri bağımsızlık konusunda Bolşeviklere karşı desteklemiş; ancak Avrupa’da, kendisine karşı olabilecek devletlerin karşısında yalnız kalmama düşüncesiyle Bolşeviklerin yönetimini destekleyerek çift taraflı politika uyguladığı karmaşık bir dönem yaşamıştır. İşte bu noktada Türkiye Cumhuriyeti’nin Kafkas ülkeleriyle olan ilişkilerinin dış politikasına yansımalarına bakarsak; Rusya ile olan dış politika ilişkilerine etkilerini görebiliyoruz. Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan gibi Kafkasya’daki komşu ülkelerimizle olan ilişkilerimiz de, bu dönemde özellikle Rusya ile olan ilişkilerimizi etkilemiştir. Artık ülke ülke Kafkasya’daki komşularla olan dış politikamızı incelemek gerekmektedir.

“Komünist Rusya, 1919’dan itibaren Ankara hükümeti ile temasa girmeye başlamıştır. Ruslar, Kurtuluş hareketine yardımcı olmak istemekle birlikte bunu İttihat ve Terakki Partisi’nin önderleri vasıtasıyla yapmak istemişlerdir.” (Demir, 2003, s.36) “25 Nisan 1920’de B.M.M. Hükümeti, Sovyet Rusya Hükümeti’ne bir nota göndererek Anadolu yönetimini tanımaya ve Türk topraklarını işgal eden

emperyalist devletlere karşı yardım etmeye, ittifak kurmaya ve ortak askeri harekatta bulunmaya çağırıştır. Özellikle de Kafkas yolunun açılmasını istemiştir.” (Sonyel, 1991, s.5, 6).

“Ancak Bolşevikler, B.M.M. Hükümeti’nden gelen bu önerilere karşı önemli bir güven gösterisinde bulunmamışlardır. Bu grubun; gerek Kafkaslarda gerek halkının çoğunluğu Türk olan ve Sovyet yönetiminde bulunan diğer ülkelerde, Pan-Turancı veya Pan-İslamcı amaçları olduğuna inanmışlardır.” (Demir, 2003, s.37).

Bu gelişmelerin yanı sıra, bu dönemde başka önemli gelişmeler de yaşanmıştır. “Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya’nın desteğini almak için galip devletlerin Osmanlı’ya Sevres’i sundukları 11 Mayıs 1920’de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in başkanlığını yaptığı bir heyeti Sovyet Rusya’ya göndermiştir. 24 Ağustos 1920’de heyetler arası bir anlaşma tasarısı üzerinde mutabakata varılmıştır. Ancak, bu önemli antlaşma Kafkasya’daki gerginlikler ve çatışmalar yüzünden 7 ay sonra imzalanabilmiştir.” (Gönlübol, 1990, s.19).

Bunun yanı sıra Türkiye’nin Sovyet Rusya ile ilgili dış politikasında II. Dünya Savaşı sonunda soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır. “19 Mart 1945’de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper’i kabul eden Rus Dışişleri Bakanı Molotov, 17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık antlaşmasının yürürlük süresinin dolduğunu bildirir. 7 Nisan 1945’te verilen cevapta ise Türkiye’nin yeni antlaşması için Rusya’dan gelecek uygun teklifleri değerlendireceği bildirilir. 7 Haziran tarihinde Rusya verdiği notada yeni bir saldırmazlık ittifakının kurulmasının ön şartı olarak, 1921 yılında Rusya’nın sıkıntılı günlerinde Türkiye’ye bıraktığı Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya’ya terkini ve Boğazlardan Sovyetlere üs verilmesini talep eder. Başbakan Saraçoğlu, Moskova’da bulunan büyükelçi Sarper’e gönderdiği talimatta, Sovyetlerle yapılacak yeni bir anlaşma münasebetiyle Türkiye’nin arazi terki, üs verilmesi gibi talepleri hiçbir surette müzakere konusu yapmayacağını bildirilmesini söyler.” (Yalçınkaya, 2006, s.155).

Türkiye’nin I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde dış politikasını Kafkaslarda şekillendiren bir diğer devlet de Ermenistan’dı. Türkiye’nin

bu dönemde Sovyet Rusya ve Ermenistan dışında iki devletle de politik ilişkileri yaşanmıştır.

“Ermenistan ile ilişkilerle başlamak yerinde olacaktır çünkü Ankara Hükümeti ile Ermenistan ilişkilerinde birçok değişken rol oynamıştır. Bunların başında Batılı devletler ve Rusya ile olan dengeler ve tabii ki devletin aralarında yaşamış oldukları olaylar gelmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin kendilerine yapılmış olduğunu ileri sürdükleri soykırım iddiaları karşılıklı ilişkilerde önemli bir tutmuştur.” (Demir, 2003, s.38).

Türkiye'nin Kafkasya politikalarında Ermenistan ile olan dış politika ilişkilerinde sadece soykırım iddiaları belirleyici olmamıştır. Ermenistan, Türkiye'den toprak da istemiş, yine bu dönemde Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki politik ilişkileri de etkilemiştir.

“Ermenilerin yarattığı sorunlar, Türk-Sovyet ilişkilerinde zorluklar yaratmıştır. Ermeniler, Türklerin topraklarına göz dikmekle kalmamış, Sovyet Rusya'nın Türkler'e yaptığı yardımı da engellemeye uğraşmıştır. Ermeniler, bu aşamada Batılı devletlerin desteğini aramış, fakat aradıklarını bulamamışlardır. Batılı devletlerin Türk-Ermeni sorunuyla yeterince ilgilenmemelerinin arkasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Ermeni saldırılarını İngilizler, “sonuçları belirsiz, istenmeyen, düşüncesiz davranış” şeklinde değerlendirmiştir. Aslında perde arkasındaki temel neden, Osmanlı'ya Sevres Antlaşması gibi ağır bir antlaşmayı imzalatmak isteyen Batı'nın taktik davranması olmuştur.” (Demir, 2003, s.38, 39).

Bu dönemde Türkiye yeniden yapılandırılan bir devlet ve yeni bir yönetim şekli olan Cumhuriyet'i öğrenmeye, benimsemeye ve uygulamaya çalışırken Ermenilerin yarattığı bu sorunlarla ilgilenmiş, ancak sorunları çözmede büyük bir enerji harcamıştır.

“Türkiye büyük bir dönüşüm geçirdiği Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ermeni sorununa yeterince odaklanmamıştır ya da imzalanan antlaşmalara (Gümrü, Kars, Lozan) güvenerek sorunun kapandığı yanılgısına kapılmıştır. Bunda iç sorunlar kadar uluslararası ortamın da önemli bir etkisi vardır. İçeride büyük bir ekonomik bunalım

yaşayan ve siyasi yapısını yeniden kurmak gibi devrimsel bir işe girişen genç cumhuriyete göre Ermeniler ile yaşanan sorunlar Ermenistan ile imzalanan antlaşmalar ve sonrasında SSCB ile kurulan dostluk çerçevesinde sona ermişti. Bir başka neden ise ideolojiktir. Yeni devlet eski tartışmaları kaldıracak güçte değildir. Ermeni ya da başka bir konunun gündeme gelmesi İttihat Terakki, Osmanlı ve nihayetinde Cumhuriyet'in tartışıldığı ortamlarda üretilebilirdi. Muhalifler Ermeni sorunu gibi konular üzerinden Cumhuriyet kadrolarına saldırabilirdi. Oysa ki genç Cumhuriyet'in en son ihtiyaç duyabileceği şeydi rejim tartışmaları.” (Laçiner, 2005, s.25).

Ancak ne Cumhuriyet'in ilanından önce ne de Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin Kafkasya politikalarında hem Ermenistan ve bu devlet sebebiyle genelde ilişkilerimizin bu dönemde arttığı Sovyet Rusya önemsiz olmuştur. Hatta yukarıda belirttiğimiz soykırım iddiaları, toprak istemleri gibi konular yoğun bir dönem yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu devletlerle yaşanan gelişmeler sebebiyle Batılı devletler ile Türkiye arasındaki ilişkilerde de zaman zaman gelişmelere sahne olmuştur. Aslında Batı'da bu dönemde Kafkasya ile Türkiye arasındaki ilişkilere çok fazla önem vermiyor, kendi çıkarlarıyla uğraşıyorlardı. “Batılı ülkelerin Avrupa'da ve diğer cephelerde Türkiye'den daha önemli sorunlar ile uğraşırken SSCB Çarlık Rusyası'nın ileri karakol olarak gördüğü Ermeniler için Türkiye ile ilişkilerini bozmak istemiyordu. ABD ise Türkiye karşıtı birçok Ermeni ve dini grubu barındırmasına karşın Ermeni sorununu ilişkilerde merkezi bir yere koymaktan kaçınıyordu. Burada Türkiye ile ilişkilerin ikincil düzeyde kalmasının yanında Amerikan şirketlerinin ticari çıkarlarına zarar vermemek ve ABD Büyükelçisi Bristol'un yaklaşımının da büyük rolü vardı.” (Laçiner, 2005, s.26).

Yine bu dönemdeki gelişmelere dönecek olursak, II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye Ermenistan ilişkilerinde Sovyet Rusya çoğu zaman etkili olmuştur. Batılı devletlerin de Türkiye ve Kafkasya ile az ilgili olması sebebiyle Sovyet Rusya bölgede politikaları belirleyici olmaya çalışmıştır. “Sovyet Rusya, Ermenistan üzerindeki baskısını sürdürmüş ve kendine bağlayabilmek için fırsat kollamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Sevres Antlaşması'nı imzaladığı gün Rusya da

Ermenistan ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre, Sovyet Rusya Ermenilere birtakım iktisadi yardım taahhütlerinde bulunmuş, Nahçıvan'ı kendi kontrolüne almış, Şah tahtı kasabası ile Gulfa demiryolunu Ermenistan'ın işgaline bırakmıştır.” (Bilge, 1992, s.44, 45).

Sovyet Rusya bölgede hakimiyet kurmak için adımlar atarken ve antlaşmaları imzalarken çeşitli beklentilere sahipti. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Türkiye ve Kafkasya ilişkilerinde etkili olmak ve Batı ile ilişkilerinde problem yaşamamak amacındaydı.

“Rusların bu anlaşmadan beklentilerini üç başlık altında toplamak mümkündür. İlki Batı'ya olumlu bir sinyal vermek, ikincisi Ermenistan'ı Türkiye ile Azerbaycan arasında bir tampon bölge şeklinde kullanmak ve son olarak Türkiye'nin Ermenistan lehine toprak fedakârlığı yapmasını istemek.” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, s.440).

Bu dönemde Ermeniler Sovyet Rusya'dan bu gelişmeler doğrultusunda destek almışlardır. “Haziran 1920'de Ermeniler, Sovyetler ile yapılan anlaşmadan aldıkları destekle Kafkasya'da yaşayan Türklere karşı zulme başlamışlar ve ardından Müttefik Kuvvetlerinin kendilerine bıraktığı Kuzeydoğu Anadolu'yu işgale girişmişlerdir. Ankara Hükümeti'nin bütün uyarılarına rağmen söz konusu faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Kazım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu karşı harekete geçmiştir. Sovyet Rusya da bu dönemde boş durmamış ve Ermenistan'da Bolşevikleri iktidara taşımak için uğraşmıştır. Sonunda bu emellerinde başarılı olmuş ve Ermenistan'da hükümeti Bolşevikler ele geçirmişlerdir. Yeni Ermeni Hükümeti ile Türkiye arasında 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştır. Kazım Karabekir tarafından imzalanan bu antlaşma, B.M.M. Hükümeti'nin imzaladığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşmaya göre, İstanbul Hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevres Antlaşması gereğince Ermenilere bırakılan birçok yeri geri alınmış ve buna karşılık Türkiye işgal ettiği Gümrü'yü bırakmıştır.” (Gönlübol, 1990, s.40).

Erken dönem olarak adlandırdığımız bu dönemde Gürcistan ile ilişkilerimiz de dış politikada belirleyici olmuştur. Türkiye, Gürcistan ile aralarındaki ilişkide güven sorunu yaşanmıştır.

“Türk kuvvetleri Ermenistan’ı yenilgiye uğraştıktan ve sorunlarını kısmen çözdükten sonra Gürcistan ile karşı karşıya gelmiştir. Gürcüler, diğer Kafkas devletleri gibi iç karışıklıklar ve Sovyet Rusya ile müdahale içinde bir süreç geçirmiştir. Bu dönemde Gürcistan, İngiltere’nin Batum’u terk etmesinden yararlanarak burayı işgal etmiştir. Ancak bu işgal, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında yapılan ve Sovyetlerin Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne bıraktığı Brest-Litovsk Antlaşması’na aykırı düşmektedir.” (Demir, 2003, s.40).

Osmanlı Devleti Gürcistan ile ilişkilerinde işgal söz konusuyken; Türkiye Cumhuriyeti’nin Gürcistan’ bakış açısı ve buna bağlı olarak da ilişkileri daha çok müttefik olarak görmeye dayanmaktadır.

“Ankara Hükümeti’nin Gürcistan’a uyguladığı dış politikaya gelince, ana hatları ile şu şekilde sıralamak mümkündür: Batum’u almak, sınır sorunlarını çözmek, Türk-Ermeni çatışmasında Gürcistan’ın yansızlığını sağlamak, Sovyet Rusya’nın Anadolu’ya girmesine karşı bu devleti bir tampon gibi kullanmak ve gerektiğinde bir müttefik olarak bu ülkenin konumundan istifade edebilmek.” (Sonyel, 1991, s.60).

“Gürcüler, Türklerin yaklaşımlarına bir türlü güvenememişlerdir. Özellikle Ermenistan ile ilişkilerden tedirgin olmuşlardır. Aslında nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Gürcülerin Türklerle ortak çıkarları vardır. Bu konulardaki tedirginliklere rağmen ortak çıkarların daha önemli olduğunu düşünen Gürcüler, Mustafa Kemal’in görüşme talebini olumlu karşılamışlardır. Gürcülerin amacı, Türkiye ile bir ittifak yaparak Sovyet Rusya’ya karşı bir Kafkas Konfederasyonu kurmaktır. Batılı devletler de Gürcülerin Bolşevikler yerine Türkiye ile yakınlaşmasını tercih etmişlerdir. Türkiye, Londra Konferansı’nda varlığını ispatlamaya çalışırken, Batılı devletler bu hesapları da yapmakla uğraşmışlardır. Ancak Türkiye, Kafkaslarda Rus varlığının yadsınamayacağını bilincine varmıştır.

Bu konuda Kazım Karabekir Paşa Ankara Hükümeti'ni bilgilendirmiş ve durum hakkında uyarmıştır.” (Sonyel, 1991, s.64).

Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye Kafkaslardaki komşusu Gürcistan ile ilişkilerini Osmanlı dönemine oranla büyük ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Elbette bu değişiklik olumlu bir değişiklik olmakla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün de Gürcistan'a ılımlı yaklaşımı ve yardımsever olması sebebiyle ilişkilerimizi iyi ve güvenilir bir düzeye çıkarmıştır. İlişkilerin bu kadar olumlu anlamda yoğun olduğu 1920'li yıllarda önemli bir gelişme olmuştur. Buna bağlı olarak; Gürcistan Türkiye ile iyi ilişkiler kurduğuna pişman olmamıştır.

“20 Şubat 1921'de Sovyet Rusya, Gürcistan'ı işgal etmeye başlamıştır. Ankara hükümeti, bu durum üzerine Gürcistan'a bir ultimatom göndererek Brest-Litovsk Antlaşması'na göre verilmesi gereken Artvin ve Ardahan'ı istemiştir. Bu istek kabul edilmiş hatta Gürcüler, Türklerin Sovyet Rus tehdidine karşı geçici olarak Batum'u işgal etmesini önermişlerdir.” (Demir, 2003, s.41).

Böylece Türkiye Kafkaslardaki komşularından Gürcistan ile ilişkilerini düzeltmiş ve güven temeline oturtmuştur. Türkiye'nin Erken Dönem olarak adlandırdığımız bu dönemde son olarak Azerbaycan ile ilişkilerine bakmakta fayda vardır; çünkü Azerbaycan Türkiye'nin Kafkasya bölgesindeki dış politikasını oluşturan en önemli devletlerden biridir.

“Kafkaslarda son olarak ele almamız gereken ülke Azerbaycan'dır. Bu ülke ile özel ve yakın ilişkiler mevcuttur. Sözü edilen dönemde de Ankara Hükümeti'nin bu ülke ile çok yakın ilişkileri olmuştur. Mustafa Kemal, tarihi bağlarımızın bulunduğu bu ülke aracılığı ile Sovyet Rusya'dan yardım alınabileceğini ummuştur. Ayrıca yine ilk Türk Cumhuriyeti'ni kuran Azerilerin kendilerine yardım edeceğini ve bu ülke ile ilişkileri sayesinde bölgede etkinliğini arttırabileceğini ve bu ülke ile ilişkileri sayesinde bölgede etkinliğini arttırabileceğini düşünmüştür. Ancak bu beklentiler gerçekleşmemiştir.” (Sonyel, 1991, s.59, 60).

“Bunun çok çeşitli nedenleri vardır: Önce Azerbaycan açısından konuya bakılırsa bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren değişik unsurların politikalarını

etkilediğini ileri sürmek mümkündür. Azerbaycan Şurası tarafından kurulan ve ilk Türk Cumhuriyeti olma özelliğine sahip Milli Azerbaycan Devleti aslında bir koalisyon hükümetiyle yönetilmeye başlamıştır. Müsavat Partisi, Tarafsız Demokratik Grup, Himmet Partisi ve Müslüman Sosyalist Blok, koalisyonu oluşturan partilerdir. Yeni Azerbaycan Devleti, Osmanlı İmparatorluğu ile ikili yardım antlaşmaları imzalamış, ancak bu ilişki uzun sürmemiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması ile işler değişmiştir.” (Saray, 1993, s.30).

Osmanlı İmparatorluğu Azerbaycan ile inişli çıkışlı ilişkiler yaşarken, bu yıllarda yani Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye pek de arzu ettiği şekilde Azerbaycan ile ilişkileri kuramamıştır.

“Ankara Hükümeti’ne gelince, Azerbaycan ile ilişkilerinde istediği hedeflere ulaşamamıştır. Mustafa Kemal, Bolşeviklerle Azerbaycan arasında bir denge kurmaya uğraşmış, aynı dönemde bağımsız bir Azerbaycan’ı desteklerken, tek müttefiki olan Rusları da küstürmek istememiştir. Her cephede düşmanla uğraşan Ankara Hükümeti doğal olarak her yeni olay karşısında politikasını gözden geçirmek zorunda kalmış ve her ihtimali göz önüne alarak politikalar üretmiştir. Gerektiğinde düşmanı düşmana karşı kullanmış, düşmanlar içinden bazıları ile geçici olarak uzlaşmış ve bu durumlardan çeşitli şekillerde yararlanmanın yollarını aramıştır.” (Demir, 2003, s.42).

Erken dönemde görülüyor ki; Türkiye Ermenistan ile soykırım iddiaları ve toprak istemeleri sebebiyle iyi ilişkiler kuramamıştır. Sovyet Rusya Ermenistan sebebiyle Türkiye’ye baskı uygulamış, ancak bu dönemde Türkiye Sovyet Rusya ile ilişkilerini bozma taraftarı olmamıştır. Türkiye Gürcistan ilişkilerini genel bir çerçevede değerlendirirsek Osmanlı döneminde Ermenilerin Osmanlı’da yaşaması sebebiyle, Gürcistan Osmanlı’ya güvenememiş, fakat Cumhuriyet’in ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün de desteği ve sabırlı politikasıyla Gürcistan ile Türkiye arasında güven bağları kurulmuştur. Son olarak Azerbaycan ile ne Osmanlı döneminde, ne de Cumhuriyet’in kurulmasının ardından ilişkiler dengeli bir şekilde seyrini gösterememiştir. Genel bir değerlendirme yaptığımızda, elbette Batılı devletlerle bu dönemde, Kafkasya bölgesi ilişkilerimizi etkilemiştir.

“Kafkasya, söz konusu dönemde gerek Türkiye, gerek Sovyet Rusya ve gerekse Batılı devletler için son derece önemli bir konuma gelmiştir. Türkiye açısından Batılı devletlere karşı verdiği özgürlük mücadelesinde destek olabileceği nadir devletlerden olan Sovyet Rusya ile bağlantısı bu bölge aracılığı ile sağlanabilecektir. Ayrıca gerektiği zaman bölgedeki gücünü, etkisini, prestijini de Sovyet Rusya’ya karşı kullanabilmişti. Kısaca Kafkasya Türkiye için o dönemde çok farklı anlamlara gelmiş ve bu durum gerektiği zaman kullanılmıştır.” (Demir, 2003, s.37).

Erken dönemde Cumhuriyet’in ilanı olan 1923 tarihinden önce yani kuruluş aşamasında Türkiye çeşitli antlaşmalar imzalamış ve konferanslara katılmıştır. Sevr Antlaşması, Gümrü Antlaşması, Londra Konferansı, Moskova Antlaşması, Kars Antlaşması ve Lozan Konferansı bu dönemdeki önemli antlaşma ve konferanslardır. Bunlara tek tek değinecek olursak;

2.1.1. Sevr Antlaşması

“Müttefik ve ortak devletlerle Türkiye arasında 10 Ağustos 1920’de Sevres’de imzalanan Barış Antlaşması. Bir yandan, işbu antlaşmada Başlıca Müttefik Devletler olarak belirtilen, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya; yukarıda adı geçen Başlıca Devletlerle, Müttefik Devletleri oluşturan Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslovakya ve öte yandan, Türkiye.” (www.vatanbir.org).

Bu antlaşmanın 88. maddesi Ermenistan ile ilgili bir maddeydi ve Türkiye’ye imzalatılmak isteniyordu.

“Madde 88: Türkiye, Ermenistan müttefik devletler gibi (İngiltere, Fransa, İtalya vs.) bir devlet olarak tanıyacağını beyan eder. Sözü edilen Ermenistan, Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis, Muş ve Kars vilayetlerini içine alıyordu ki bu vilayetler o günün mülki dağılımında bütün Doğu Anadolu ile birlikte Karadeniz Bölgesi’nin de bir kısmını içine alıyordu.” (Çelik, 2005, s.39, 40).

“Antlaşma imzalandığı dönemde devam eden Türk Kurtuluş Savaşı’nın sonucunda Türklerin galibiyetiyle, bu antlaşma yerine 24 Temmuz 1923’te Lozan

Antlaşması imzalanıp uygulamaya konduğundan, Sevr Antlaşması yürürlüğe girmemiştir.” (<http://wikipedia.org>)

Sonuç olarak Sevr Antlaşması’nda Ermeniler diğer devletlerden destek beklemiş ve bu desteği görmüştür. Ancak istedikleri Ermenistan devletine Lozan Antlaşması ile kavuşamamışlardır. Ayrıca 88-93 arasındaki maddeler Ermenistan’ın toprak taleplerini ve devlet olma isteğini vurguluyordu. 89. madde özellikle toprak talebini vurguluyordu. Bu madde Gümrü Antlaşması ile yok sayılmış, tamamen ortadan kalkmıştır.

2.1.2. Gümrü Antlaşması

“Moskova’da Rusların Ermeniler lehine Van ve Bitlis’de arazi istemeleri üzerine Karabekir Paşa’ya istediği serbesti tanınmış ve doğu harekâtı 28 Eylül günü başlamıştır. Sarıkamış’tan başlamak üzere, Ermenilerin işgalindeki topraklar kurtarılarak 30 Ekim’de Kars alındı. 6 Kasım’da Ermeniler mütareke istedi. Gümrü’yü teslim şartıyla bunun kabul edileceği bildirildi. 2 Aralık 1920 günü Gümrü Barış Antlaşması imzalandı. Moskova’da bulunan ittifakçı generaller Cemal ve Halil paşalarla İttihat Terakki’nin önde gelen liderlerinden Bahattin Şakir Bey’den ve Karabekir Paşa’nın temas için Moskova’ya yolladığı Dr. Fuat Sabit Bey’den bazı mektupları da beraberinde getirmiştir. Bunların hepsi 3 Haziran (1920) tarihlidir... Dr. Fuat Sabit Bey, mektubunu, “...Beraberimizde 120.000 lira -ki ilk postadır- altın bulunacak.. Buraya bir Ermeni heyeti geldi. Ermenistan hakkındaki iddialarında Türkiye’den göç eden 300.000 Ermeni’nin yerleşmesine kafi arazi isteklerini bildiriyorlar. Biz vaziyeti izah ettik. Gelişmelerin hukuki boyutuna baktığımızda, 1927 İhtilali’nden sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında, 22 Nisan 1918’de kurulan Transkafkasya Federasyonunu, 26 Mayıs’ta Gürcistan’ın, 28 Mayıs’ta Azerbaycan ve Ermenistan’ın bağımsızlık ilanları ile dağılmış ve Ermenistan bağımsızlık bir devlet haline gelmiştir. Bağımsız bir devlet olarak Ermenistan, Gümrü Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşmanın 10. maddesi ile, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis’i kapsayan Osmanlı ülkesinin Ermenistan’a devrini öngören Sevr Antlaşması’nı (md. 89) “hükümsüz” saydığını kabul etmiştir. 1877 öncesinde sınırlar kabul edilerek Kars ve sınırının Türkiye tarafında kalan toprakların Türkiye’ye aidiyetini ve devrini kabul etmiştir. Burada Ermeni iddialarında ileri

sürülen bir sorun, 2 Aralık 1920’de Gümrü Antlaşması imzalandığı halde, Ankara ve Erivan hükümet temsilcilerinin imzaladığı bu antlaşma, yasama organlarınca henüz onaylanmadan 3 Aralık’ta Ermenistan Sovyetler Birliği’ne katılmıştır. Bununla beraber, bu antlaşma her iki hükümetin yetkili temsilcilerinin imzaladığı bu antlaşma, yasama organlarınca henüz onaylanmadan 3 Aralık’ta Ermenistan Sovyetler Birliği’ne katılmıştır. Bununla beraber, bu antlaşma her iki hükümetin yetkili temsilcileri tarafından imzalanmış ve bunu ortadan kaldıran başka bir belge düzenlenmemiştir.” (Yalçınkaya, 2006, s.152, 153).

“Gümrü Antlaşması yeni Türkiye’nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin) bir yabancı devlet ile yaptığı ilk uluslararası bağıttır. Gerçi bu antlaşma, Kafkasya’da ortaya çıkan gelişmeler sonucu, onaylanmadığı için yürürlüğe giremeyecek ve yerini, Gürcistan ve Azerbaycan ile ilgili konularla birlikte, 16 Mart 1921 günü Moskova’da imzalanan antlaşmaya bırakacaktır. Ama onun tarihsel değeri gene ortadadır.” (www.tkk.org.tr).

Gümrü Antlaşması Ermenistan’ın Sovyetlere katılmasıyla geçersiz sayılmıştır; ancak bu antlaşma olmasa bile Türkiye hukuken haklı sayılacaktı. Bunun sebebi Türkiye hukuken haklı sayılacaktı. Bunun sebebi Ermenistan Sovyetler Birliği’ne katılarak antlaşmayı ihlal etmiştir.

2.1.3. Londra Konferansı

“T.B.M.M., Sevr Antlaşması’nı kabul etmemiş, İtilaf Devletleri’ni yurttan çıkarmak için harekete geçmişti. TBMM, Milli Mücadele sırasında güneyde Fransızlara karşı başarılı olmuş, Türk Sovyet görüşmelerini başlatmış, Yunan ilerleyişini durdurmuştu. I. İnönü Zaferi de kazanılınca İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşmasında bazı değişiklikler yapmak üzere Yunanistan ve Türkiye’nin de katıldığı bir konferansın 23 Şubat 1921’de Londra’da yapılmasına karar verdiler. Fakat TBMM’ni tanımadıkları için, konferansa yalnızca Osmanlı Hükümeti’ni davet ettiler. Mustafa Kemal’in de konferansa delege olarak katılabileceğini ya da bir temsilci yollayabileceğini Osmanlı Hükümeti’ne bildirdiler. Osmanlı Hükümeti de İtilaf Devletleri’nin bu önerisini TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya ilettiler. Ancak TBMM bu teklifi kabul etmedi ve çağrılmadığı bir konferansa

katılamayacağını bildirdi. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, İtalya'nın aracılığı ile TBMM'ni resmen Londra Konferansı'na çağırdı. Konferans 23 Şubat'ta Londra'da açıldı. İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nda küçük değişiklikler yapmak istediler. Türk delegeler buna şiddetle karşı çıktılar.” (www.ataturk.net).

Görüldüğü üzere Londra Konferansı'nda İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nın bazı maddelerini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu durumdan cesaret alan Ermeni temsilcileri, Sevr Antlaşması'nda kendilerini ilgilendiren toprak istemiyle ilgili maddelerin kabul edilmesinde ve bu toprakların kendilerine verilmesinde diretmişlerdir.

“Bu konferansta Ermeni temsilciler de vardı. Ermeni temsilcilerden Bogos Nubar ve Ahuranyan dinlendi. İkisi de Sevr'de kendilerine verilen topraklar üzerinde ısrar ediyorlardı. Sevr Antlaşması'nda belirtilen şekilde bir Ermenistan'ın kurulamayacağını Ermenilerden başka herkes biliyordu. Amerikalı misyonerler tarafları uzlaştırmak için, Türkiye sınırları içerisinde Ermenilerin barınacağı bir ocağın tesis edilmesini teklif ettiler. Bu ocak Türk Devleti'nin hâkimiyeti altında olmakla beraber, iç işlerinde bağımsız olacaktı. Bağımsız devlet hülyası ocak meselesine dönüşünce, Ermeniler İtilaf Devletleri tarafından kandırıldıklarını ilk defa azıcık da olsa anladılar. Ermeniler, 2 Eylül 1921'de böyle bir ocağın kurulmasını kabul ettiler. Adana'dan Londra'ya giden başka bir Ermeni heyet de Adana ve çevresinde kurulmasını istedikleri bir “Kilikya Cumhuriyeti” istiyorlardı. Sakarya Zaferi'nden sonra, 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile Fransızları temsil eden Franklin Bouillon arasında Ankara İtilafnamesi imzalandı. Bu antlaşmaya göre Fransızlar Adana ve çevresini tamamen boşaltacaklardı. Bu da Kililyacıların hayalini kursağında bıraktı. Fransızların Adana'yı boşaltmasıyla beraber 120.000 Ermeni Fransızlarla birlikte Suriye taraflarına gittiler. 30.000 kadar da Kıbrıs'a, Mısır'a, Adalar'a, İstanbul'a vs.ye göç ettiler. 26 Mart 1922'de Fransa, İngiltere, İtalya dış işleri bakanlarının katıldığı Paris Barış Konferansı toplandı. Bu konferansta ilk defa resmen, Bağımsız Ermenistan yerine “Ermeni Milli Yurdu” projesi kabul edildi.” (Çelik, 2005, 42, 43).

Londra Konferansı'nda da Ermeniler istedikleri gibi bağımsız bir devlet olamamışlar ve istedikleri topraklara kavuşamamışlardır.

2.1.4. Moskova Antlaşması

“Kafkasya’da Bolşevikler iktidara gelmiş ve Ankara tarafından Moskova’ya gönderilen ikinci heyet, yeniden görüşmelere başlamıştır. 25 gün süren müzakerelerden sonra antlaşma, 16 Mart 1921’de imzalanmıştır. Moskova Antlaşması, bir anlamda Gümrü Antlaşması’nı hükümsüz hale getirmiştir. Bu antlaşmanın dışında Rusya, mektup teatisi yolu ile belirlenmemiş bir süre için her yıl Türkiye’ye 10 milyon altın ruble vermeyi üstlenmiş ve yine askeri yardım konusu da karara bağlanmıştır.” ((Demir, 2003, s.42, 43).

Moskova Antlaşması’nın maddelerine bakacak olursak;

“1. TBMM Hükümeti ve Sovyetler Birliği’nden birinin tanımadığı uluslararası bir antlaşmayı diğer taraf da tanımayacak.

2. Sovyetler Birliği Türk Milletinin asgari haklarını belgeleyen Misak-ı Milli’yi resmen tanıyacak.

3. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasında imzalanmış olan antlaşmalar geçersiz sayılacak.

4. Sovyetler Birliği her türlü kapitülasyonun kaldırılmış olduğunu kabul edecek.

5. Nahçıvan’ın statüsünü belirlemek amacıyla yapılacak her türlü antlaşmaya Türkiye taraf olarak katılacak ve Türkiye’nin kabul etmediği bir statü Nahçıvan’a uygulanmayacak.

6. Sovyetler Birliği, TBMM Hükümeti ile Gürcistan ve Ermenistan arasında yapılan ve doğu sınırlarımızı belirleyen antlaşma hükümlerini aynen kabul edecek” (<http://tekadamaturk.tripod.com>).

“Bu kadar uzun süre uzlaşamayan iki ülkeyi hangi gelişmeler antlaşmayı imzalamaya getirmiştir? Kuşkusuz en önemli konu, Kafkasya’daki mücadeleler ve Ankara Hükümeti’nin varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğini Rusların görmek istemesi olmuştur. Bu nedenle iki konuda da bir sonuç alana kadar Rus tarafı beklemeyi yeğlemiştir. Türk tarafı öncelikle Ermenileri yenilgiye uğratmış; I. İnönü Savaşı’ndan galip çıkmış, Londra Konferansı’na davet edilerek Avrupa tarafından tanındığını göstermiş; Kilikya’da başarılar kazanmış ve Fransa ile barışa yönelik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, Türkiye’nin bu antlaşma ile

diplomatik bir zafer kazandığı kabul edilmiştir. Böylece Doğu sınırını güven altına almıştır. Hukuken kendini kabul ettirerek uluslararası itibarını arttırmıştır. Batılı devletlere karşı kendini göstermiştir. Son olarak Kurtuluş Savaşı için para ve silah yardımı almıştır. Bütün bunlar, antlaşmanın Türkiye açısından ne kadar önemli olduğunun en güzel göstergesidir.” (Demir, 2003, s.43, 44).

2.1.5. Kars Antlaşması

Erken dönemde Türkiye ile Kafkasları ilgilendiren ve imzalanan bir diğer antlaşma Kars Antlaşması’dır. Öncelikle bu antlaşmanın maddelerine bakmak gerekirse;

- “1. Taraflar birbirine zorla anlaşma benimsetmeyecek.
2. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Türkiye’nin tanımadığı bir anlaşmayı tanımayacak.
3. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan kapitülasyonların kaldırıldığını kabul edecek.
4. İstanbul’un güvenliği sağlandığı takdirde, Boğazlar ticarete açılacak.
5. Nahçıvan bölgesine özerklik verilecek.
6. TBMM Batum’un Gürcistan’a geçtiğini kabul edecek.
7. Taraflar arasında ticaret, gümrük, sağlık ve güvenlik konularında ortak tedbir alınacak, demiryolu ve telgraf hatları yapılacak.
8. Antlaşmaya taraf olan devletler, kendi topraklarında oturan karşı taraf yurttaşlarına iyi davranacak.

Sakarya Meydan Muharebesi’nin kazanılmasından sonra, Sovyetler Birliği’ne bağlı Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile TBMM Hükümeti arasında 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşması imzalandı. Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması’nın hükümlerine dayanıyordu. Ancak, Doğu sınırlarımız ile ilgili bazı konular Moskova Antlaşması’nda giderilememişti.” (<http://ataturkdevrimleri.com>).

Bu antlaşma ile Moskova Antlaşması’nın eksik yanları giderilmiş ve Doğu sınırlarımızın çizildiğini görüyoruz. Bu antlaşma ile ilgili söylenebilecek bir husus daha vardır:

“16 Mart 1921’de Moskova’da Ruslarla Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Batum Gürcistan’a bırakılmış, Nahçıvan ise, yukarıda belirtildiği gibi, bir üçüncü devlete terk edilmemek şartıyla Azerbaycan himayesinde muhtar bir bölge statüsüne sokulmuştur. Antlaşmanın 15. maddesinin bir gereği olarak Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Ankara Hükümeti’nin kabul etmediği bir antlaşma (öncelikle Sevr kastedilmektedir) taraflarca hükümsüz sayılacaktır.” (Yalçınkaya, 2006, s.154, 155).

Kars Antlaşması ile hem Doğu sınırlarımız çizilmiş, hem de Sevr Antlaşması bu antlaşmanın bir maddesi yani –Türkiye’nin kabul etmediği bir antlaşmayı diğer üç ülke de kabul etmeyecekti– sebebiyle Sevr Antlaşması geçersiz olacaktır. Ayrıca Ermenistan bu antlaşmayı daha sonra tanımamıştır.

“Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 1991’de dağıldıktan sonra bağımsız olan Ermenistan Kars Antlaşması’nı tanımadı.” (<http://tr.wikipedia.org>).

2.1.6. Lozan Konferansı

“İstiklal Harbi 11 Ekim 1922 günü Mudanya Mütarekesi ile sona erdi. Barış görüşmeleri 20 Kasım 1922’de Lozan’da başladı. Mudanya Mütarekesinde Ermenilerle ilgili bir kelime bulunmadığı gibi, Lozan Antlaşmasına da bu konuda bir kelime girmeyecektir.” (Gürun, 1985, s.298).

“20 Kasım 1920’de başlayan, 4 Nisan ile 23 Nisan 1923 arasındaki zoraki bir aradan sonra, yeniden toplanıp 24 Temmuz 1923’te Türkiye, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya arasında bir antlaşmanın imzalanması ile sonuçlanan Lozan Barış Konferansı’nda Ermenilerle ilgili hiçbir karar alınmamıştır.” (Binark, 2005, s.79-82).

Bu durumlara ek olarak;

“Ermeniler, Lozan Konferansı’na da katılmak istemişler, Türk tarafı bu katılımı kabul edemeyeceğini bildirmiş, sonuçta Ermeniler ana komisyona değil, ancak özel bir alt komisyona katılmışlardır. Yapılan zorlu görüşmelerden sonra

nihayet 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma metninde, Ermenilerden hiç söz edilmemiştir. Buna karşılık ırk, dil, din, vb. ayırım gözetmeme temeline dayalı insan hakları hukuku kapsamındaki konular ve hükümler, Ermenileri de dolaylı olarak ilgilendirmektedir.” (Akgündüz; Öztürk ve Kara, 2008, s.429).

Ermeniler yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Lozan Konferansı'nda da hak iddia etmiş; fakat bu konferansta Ermeniler istediklerine ulaşamamışlardı. Sadece dolaylı yoldan bu konferanstan yararlanabilmişlerdir.

Lozan Konferansı'ndaki Ermenilerle ilgili konuların nasıl ortaya çıktığına bakacak olursak;

“Türkiye ile bir barış antlaşması akdedilmek üzere Lozan'da konferans toplanacağı belli olunca, Ermeni davasının yürütücüleri bu konferansa kabul edilmek veya görüşlerini duyurmak üzere büyük bir kampanyaya girmişlerdir. Bu yürütücülerin başında görünenler Ahanonyan, Hadisyan, Nonadunkyan, Leon Paşalıyan gibi kişilerdi. Hadisyan'ın Fransa, İtalya ve İngiltere hükümetlerine 18 Ağustos 1922'de birer mektup yollayarak, doğu meselelerini düzenleyecek ön komisyona katılmayı talep ettiğini, ancak kendisine 21 Ağustos'ta verilen bir cevapla bu talebinin kabul edilmediğini görüyoruz. Hadisyan 18 Kasım 1922'de bu ülkelere yeni bir mektup daha yollamış ve aynı talebi yenilemiştir. Bütün bu gayretler sonucu, ismi geçen bu 4 kişinin Lozan Azınlıklar Alt Komitesinde dinlenmelerine imkân sağlanmışsa da, müzakerelere katılmaları söz konusu olmamıştır. Halbuki Ermenistan ile Kars Antlaşması yapılmış ve bu konu kapatılmıştı. Ama anlaşma varmış veya yokmuş mühim değildi. Fırsat çıkınca imkânlardan istifade edilmek prensibi geçerliydi.” (Gürun, 1985, s.298, 299).

“İlk oturumdan başlayarak Lozan Barış Konferansı, Ankara ile Londra arasında bir düello gibiydi. Konferanstaki İngiltere temsilcisi Dışişleri Bakanı Lord Curzon Müttefikleriyle cephe birliği kurmaya özen göstermiş, ancak bundan önce de belirttiğimiz gibi, I. Dünya Savaşı'ndaki silah arkadaşlarının –başta Rusya ve Fransa olmak üzere– Mustafa Kemal ile çoktan resmileştirdikleri ilişkiler içinde bulduklarını göz ardı etmişti. Aslında İngiltere için de Ankara ile bir an önce

uzlaşmaktan başka çözüm yolu olmadığı açıktı. Zaten Anadolu hareketi bağımsızlığını kendi milli iradesi ile almamış mıydı? Bu gerçeği tersyüz etmek artık ihtimal dışıydı. Ülke içindeki iktisadi meseleler ve kamuoyunun barışçı eğilimi ise, Londra'daki karar mercilerinin Mustafa Kemal'e karşı çıkmasını ve dış politika isteklerini zorla dikte ettirmelerini imkânsızlaştırıyordu. Ayrıca bir yanda İngiltere'ye karşı Türk-Rus işbirliği tehlikesi, diğer yanda ise Güney Asya Müslümanlarının, Türkiye'nin meşru haklarının esirgenmesi karşısında İngiliz idarecilerine isyan edecekleri yolundaki tehditleri, Londra'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne eskisine kıyasla, daha mülayim davranmasına sebep oluyordu. Ne var ki, İngiltere Lozan'a, ülke çıkarları açısından hayati bir meseleyi, lehlerine sonuçlandırabilmek üzere gelmişti ve bunun için konferansta her imkânı seferber edip, eline geçen her kozu oynamaktan çekinmeyecekti.” (Öke, 1986, s.226).

“12 Aralık (1922) günü Curzon, ‘Ermeni Ulusal Yurdu’ konusunu konferansın gündemine getirecektir. Londra ve San Remo'daki ifadelerini yalanlarcasına Lozan'da Ermenilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu kastederek ‘kendi topraklarında oturmak özleminde bulunmalarını doğal saydığını’ ve onlara Türkiye’de bir ‘yurt’ verilmesinin gerektiğini dile getirir. Bu konuda Türkiye baş delegesinin ne düşündüğünü sorar. İsmet Paşa da cevaben, İngiliz kaynaklarına dayanarak uzun bir konuşma yapar. Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan diğer azınlık cemaatleri gibi, millet sistemi çerçevesinde barış, huzur ve refah içinde Türk komşularıyla bir arada yaşadıklarını hatırlatan İsmet Paşa, bu ilişkilerin Ortadoğu'da emperyalist emelleri olan devletlerin müdahaleleri sonucu bozulduğunu; Ermenilerin, yabancı tahrikleriyle Babiâli'ye isyan ettiklerini, Müslüman ahaliyi mezalime duçar bıraktıklarını ve bu durum karşısında İstanbul'un kendini savunduğunu söyleyerek konuyu tarihi perspektif içine oturtacaktır. Devamla İsmet Paşa, Türkiye’de kalmak isteyen Ermenilerin –kendilerine karşı iyi düşüncelerle dolu ve geçmişteki olayları unutmaya hazır olan–Türk yurttaşlarıyla kardeşçe yaşayabileceklerini konferans önünde de belirtecektir.” (Öke, 1986, s.307).

“İsmet Paşa'nın uyarısına rağmen, Ermeni meselesi 3 Aralık 1922 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin konferansın Azınlıklar Alt Komitesi'ne sunduğu bir ‘Milli Yurt Muhtırası’ ile tekrar gündeme gelmiştir. Azınlıklar Alt Komitesi son toplantısını 6 Ocak 1923 günü yapmış, İtalyan temsilcisi M. Montagna söz alarak

uzun bir bildiri okumuş ve Ermeni yurdu kurulması temennisini dile getirmiş, arkasından İngiliz temsilcisi Sir Horace Rumboll söz alarak aynı temenniği ifade etmiştir. Bunun üzerine, komitedeki Türk temsilcisi Dr. Rıza Nur söz alarak; ‘İtilaf devletleri Ermenileri kendilerine siyasi alet yapmışlar, ateşe saldırmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun neticesi onların te’dbi olmuştur. Tedib ile sari hastalık, açlık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun bütün mesuliyeti, bize değil, İtilaf Devletlerine aittir. Ermenilere mükâfat lazımsa siz verin... El malı ile dost kazanılmış. Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt, istikbal vermeliymiş... Mısır hürriyeti için kaç defadır ve daha dün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler? Siz bunlara istiklallerini yurtlarını verin’ demiştir.” (Binark, 2005, s.80).

Lozan Konferansı’nda yaşanan bu gelişmelerin ardından İngilizler Ermenileri desteklemekten vazgeçmişlerdir. Bunların sebeplerine değinirsek;

“İngiliz Dışişleri Bakanlığı, artık dinamikleşmiş bir Atatürk Türkiye’sinin ihtilalci Sovyet Rusya’ya karşı Ermeni Devleti’nden daha güçlü bir set ya da tampon bölge oluşturacağına hemfikirdi” (Öke, 1986, s.230).

İngiltere’nin Ermenileri desteklemekten vazgeçmesinin bir sebebi daha vardır:

“Ermeni komitelerinin Mondros Mütarekesi’nden sonra Doğu Anadolu’da giriştikleri katliam karşısında duydukları infial olmuştur. Ermenilerin bilhassa, 1915 ile 1920 yılları arasında gerek Doğu Anadolu ve gerek Kafkasya’daki Müslümanlara karşı uyguladıkları mezalim, ne kadar tatbikçileri tarafından saklanılmaya, hatta tersyüz edilip Müslümanların kıtalleri olarak Batı’ya yansıtılmaya çalışılmışsa da, dünyanın en iyi haber alan istihbarat servislerine kumanda eden İngiliz Hükümet yetkililerini, sokaktaki halk gibi aldatmaları mümkün değildi. Üstelik, zamanla Ermeni olaylarının gerçek yüzü Batı kamuoyuna da malolunca; halk, devletlerini böylesine vahşet yapabilen grupları desteklediği için eleştirmeye başlayacaktır. Bu durumda, Müttefiklerin siyasi platformda ‘eli kanlı canileri’ müdafaa etmesi, onların

davalarına yardımcı olmaları eskisine oranla kolay olmayacaktır.” (Öke, 1985, s.230, 231).

Lozan Konferansı'nın Ermeniler açısından ve Ermenilerle ilgili dolaylı sonuçların Türkiye'ye etki eden sonuçlarına bakarsak;

“Geri gelmek isteyen Ermeniler gelebilecek, Türkiye sınırları içinde olup da mal ve mülkleri iade edilmiş Ermenilere ilişkin işlemlerde geçerliliğini koruyacaktır. Ermenileri dolaylı olarak ilgilendiren diğer bir hüküm de vatandaşlığa ilişkin 31. maddedir. Vatandaşlığını kaybetmemiş bütün Ermeniler zaten geri gelebileceklerdir. Vatandaşlığını kaybetmiş olanların da çocukları, 18 yaşına geldikleri zaman, belli bir süre içinde Türk vatandaşlığını tercih ederlerse, aynı şekilde geri gelebileceklerdir. Ermenilerle dolaylı olarak ilgili olan hükümler, iktisadi bölümde yer alan bazı maddelerin hükümleridir. İktisadi hükümler içinde, “mallar, haklar, menfaatler” olarak isimlendirilen bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde, tehcire tâbi tutulmuş olanların tüm hukuku ve tüm çıkarları korunmaktadır. Sonuçta Lozan Antlaşması metninde ne Ermenistan ne de Ermeni sözcükleri yer aldı ve Ermeni sorunu da böylelikle hukuken son buldu.” (Akgündüz, 2008, s.430).

Ermeniler Lozan Konferansı'ndaki azınlıklar ile ilgili maddelerden dolaylı olarak yararlanmış; ancak hayalini kurdukları gibi bağımsız bir devlet olup, istedikleri topraklara kavuşamamışlardır. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasını etkileyen Lozan Konferansı'nın sonunda Türkiye'nin durumuna göz atarsak;

“Türkiye açısından birçok bakımdan başarılı olarak kabul edilebilecek Lozan Antlaşması aslında dış politika gündemindeki tüm sorunları çözememiştir. Antlaşmadan sonraki yakın bir dönem Türk dış politikası açısından kalan bu pürüzlerin temizlendiği bir dönem olmuştur. Boğazlar konusu, Mübadele sorunu, Patrikhane sorunu, Musul sorunu ve Osmanlı borçları sorunu uzun dönem Türkiye'nin dış ilişkilerini belirlemede önemli krizler olarak kabul edilmiştir.” (Demir, 2003, s.45).

Sonuç olarak, konferans ve antlaşmaların geneline bakarsak, Ermenistan hemen hemen her antlaşma ve konferansta toprak talebinde ve bağımsız devlet olma

isteğinde bulunmuş ve Türk dış politikasını bu konularla meşgul etmiştir. Erken dönem olarak adlandırdığımız 1918-1945 yılları arasındaki bu süreci genel olarak değerlendirirsek Cumhuriyet'in ilanından hemen önce ve ilanından hemen sonra yeni hükümetin dış politikası Kafkasya ile ilgili yoğun geçmiştir. Üst üste imzalanan antlaşmalar, konferanslar sonucunda Türkiye Kafkasya'daki komşu devletlerle sınırlarını çizmiş ve kendini dünyaya ispatlamıştır. Genellikle bu dönemde Ermenistan'ın talepleriyle ilgili dış politikasında sorunlar yaşamış, başlarda devletin yeni kurulması sebebiyle ilgilenememiş, ancak daha sonraları uluslararası camiada da bu sorunu çözmüştür. Erken dönemin son yıllarında ise Kafkasya ile ilgili önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Zaten dünya savaşa doğru ilerlerken, Türk dış politikasında Kafkasya durgun bir döneme girmiştir.

2.2. Orta Dönem Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikasında Kafkasya

Orta dönem olarak adlandırdığımız Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikasında Kafkasya'da iki ülke ile yoğun bir politika süreci yaşanmıştır. Bu dönemde Azerbaycan ile Gürcistan ülkeleriyle ilişkilerimiz durgun bir seyir izlerken; II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya çıkan iki kutupla dünya düzeninde Sovyet Rusya'nın bu güçlerden biri olması ilişkilerimizi hareketlendirmiştir. Yine orta dönemde Ermenistan'ın uluslararası politikasında değişiklikler yaratması sebebiyle, yine bu ülkeyle de yoğun ilişkiler yaşamamıza sebep olmuştur. Bu sebeple bu bölümde Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Ermenistan politikalarını ve bu politikaların ilişkileri etkilediği Batılı devletlerle olan dış politikayı da inceleyeceğiz. Öncelikle Ermenistan ile Türkiye'nin bu ülkeye olan politika yaklaşımlarının ve ilişkilerin etkilendiği diğer devletlere bakacak olursak;

“II. Dünya Savaşı, dünya tarihinde birçok açıdan dönüm noktası teşkil etmektedir. Tarihin gördüğü en yıkıcı savaşlardan biri olan II. Dünya Savaşı ile ülkeler harap olmuş, milyonlarca insan ölmüş, toplumsal değerler ve sistemler zedelenmiş, savaşın yol açtığı yıkım üzerinde ekonomik ve politik krizler baş göstermiştir. Bu savaş tam anlamıyla bir 'dünya savaşı' olmuştur. Aslında 20. yüzyılda iki büyük dünya savaşı yaşanmış ve ancak ikincisi tam anlamıyla bir dünya savaşı özelliği göstermiştir.” (Demir, 2003, s.45).

“Savaş sonrasına bakarsak; ilk olarak ABD ve SSCB’nin iki büyük kamp ve bu kampın taraftarları vardır. İkinci olarak uluslararası ilişkilerde ilk defa farklı doktrin ve ideoloji son derece belirleyici bir konuma gelmiştir. Evrensel görüşler olan Liberalizm ve Komünizm yeni dünya sisteminde birbirleriyle rekabete girmiştir. Üçüncü olarak sömürgeciliğin tasfiyesine gidilmiş ve bağımsızlık hareketleri hız kazanmıştır. Dördüncü olarak uluslararası ilişkilerde Avrupa merkezli yaklaşımlardan kurtularak bir ‘alan genişlemesi’ne gidilmiştir. Böylece tüm dünya politik arenaya dâhil duruma gelmiştir. Beşinci olarak 20. yüzyıl tarihinin ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemin bir özelliği de, uluslararası örgütlenmenin değerinin anlaşılması ve bu örgütlerin yaygınlaşmasıdır. Son olarak ekonomi artık uluslararası sistem ve ilişkiler de eskisinden daha etkin bir konuma gelerek, çok önemli bir faktör olarak ele alınmaya başlamıştır.” (Demir, 2003, s.46, 47).

Soğuk Savaş dönemiyle ilgili genel bir değerlendirmenin ardından Ermenistan ile politik ilişkilere geçebiliriz:

“Soğuk Savaş dönemi içerisinde teşekkül eden iki kutuplu kuvvetler dengesinde, uluslararası konjonktürü kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı amaç edinen Ermeni terör örgütü, değişik bir stratejik taarruz yöntemi kullanmak suretiyle, Türkiye ve Türkleri hedef alarak, uluslararası pek çok platformda silahlı mücadele yolu ile değişik bir savaşı başlatmışlardır. Esasen, bu gelişim, Ermenilerin 1892 Tiflis Genel Kurul Toplantısı’yla başlatılan “FEDAİ HAREKETİ” ile Türk devlet adamlarının suikast, baskın ve silahlı saldırılarla öldürülmesi esasına dayanan bir karşı savaş mücadele türü olup, Türk Devleti’ne duyulan kin ve öfkenin kişisel cinayet metotlarıyla harekete geçirilmesidir.” (Çasın, 1995-96, s.63).

Yukarıda bahsedilen gelişmeler ışığında, artık Ermenistan II. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemdeki gibi sadece toprak ve bağımsızlık istemleriyle, soykırım iddialarıyla değil, tamamen Ermeni milliyetçiliğini kullanarak ve terör saldırılarında bulunarak tüm dünyayı etkilemeye çalışmıştır. Bu gücü nereden aldığına bakarsak;

“Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talep etmesi Ermenistan’da, Sovyetlerin izin verdiği ölçüde, milliyetçilik akımlarının güçlenmesine neden

olmuştur. Sovyet Devlet Başkanlığı'na kadar yükselen Politbüro üyesi Anastas Mikayan Ermeni milliyetçiliğinin canlanmasında etkin bir rol oynamıştır. Sovyetler Birliği, ellili yılların sonunda, o zamana kadar yasaklanmış olan Taşnakların faaliyetlerine bir ölçüde müsamaha etmiş, bu da milliyetçi akımları güçlendirmiştir. Taşnaklar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, diğer Ermeni siyasi partilerine karşı üstünlüklerini diasporada da korumuşlar ve Ermeni milliyetçiliğinin başlıca temsilcisi olarak Türkiye aleyhindeki faaliyetlerin odak noktasını oluşturmuşlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni milliyetçiliğinin süratle güçlenmesinin başlıca nedeni diasporadaki Ermeni kiliselerinin, siyasi partilerinin ve derneklerinin faaliyetleridir. Yabancı ülkelerde Ermeni kiliselerinin var olabilmesi Ermeni cemaat olmasına, siyasi partilerinin ve çeşitli derneklerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri de Ermeni üyeleri olmasına bağlıdır. Oysa Ermeniler, her göç eden halk için olduğu gibi, ikinci kuşaktan itibaren göç ettikleri ülkenin halkı arasında erimeye başlamışlardır. Bu, Ermeni kiliselerin cemaatinde ve parti ve derneklerin de üye sayısında azalmaya neden olmuş, söz konusu örgütlerde gelecekte için endişeler yaratmış ve Ermenileri bir arada tutabilmek ve onlara da Ermeni bilincini yaşatabilmek için çare arayışları başlamıştır. Bulunan çare, Holokost'un Yahudilere sağladığı prestij ve İsrail Devleti'nin kurulmasında oynadığı önemli rol dikkate alınarak, 1915 tehcirinin Yahudi soykırımı ile aynı nitelikleri taşıdığını ileri sürülmüştür. Böylece "Ermeni soykırımı" teması genç nesillerin adeta inançları olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ermeni kiliselerinde, okullarında, siyasi partilerinde ve derneklerinde Türklerin Ermenileri soykırımı uğrattıkları fikri sürekli işlenmeye başlanmış ve Ermeni gençlerinin beyinleri yıkanmıştır. Kişilerin baba ve dedelerinin soykırımı uğradığına inanmaları ise Türklerden intikam almak fikrini doğurmuş ve ayrıca Büyük Ermenistan'ın kurulması hayallerini canlandırmıştır." (Akgündüz, 2008, s.435, 436).

Ermenilerin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Soğuk Savaş döneminde, Sovyetlerden ve uluslararası arenadan almış olduğu güçle soykırım iddialarını ve milliyetçiliklerini birleştirmesiyle, Türkiye'nin Kafkasya politikalarında Ermenistan'la ilgili dış politikasında çeşitli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. İlk gelişme;

“II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Ermeni sorunu Sovyetler Birliği tarafından bir dış politika aracı olarak görülmüş ve bu ilgi siyasi ve dini Ermeni gruplarınca bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. ‘Anavatana Dönüş’ adı altında başlatılan kampanyanın bir ayağı Türkiye’den toprak taleplerini içerirken diğer ayağında tüm dünya Ermenilerini Moskova’ya bağlamak vardır. Bu durumun bazı Ermeniler de farkına varmışlardır, ancak önemli bir kısmı Sovyet politikalarını iyi niyetli bulmuş ve hatta buna inanarak birçok Ermeni birazdan görüleceği üzere Sovyet Ermenistan’ına göç dahi etmiştir. Sovyetler Birliği’nin göç esnasındaki bazı ideolojik tutumları ve göç edebilmek için komünizmi benimsemek gerektiğini bazı yerlerde söylemesi şüpheleri arttırmış ve diasporada ideolojik bölünmelere yol açmıştır. Özellikle göçten sonra Ermeni diasporasında sol-sağ ayrımı daha da netlik kazanmıştır. Ancak daha sonra görüleceği üzere bu bölünme sadece yöntem ile ilgilidir. Yoksa Türkiye’yi ilgilendiren Ermeni iddiaları konusunda her iki grup da tek vücuttur.” (Laçiner, 2004, 49).

“Adeta bir tür dünya kamuoyunu ve Ermeni kamuoyunu hazırlama şeklinde geçen bu sürecin ardından tüm dünya Ermenilerine ‘anavatanınıza dönün’ çağrısı yapılmıştır. Bu iş için Sovyetler Birliği kendi resmi görevlilerini Ermenilerin bulunduğu yerlere göndererek göçü organize etmeye çalışmıştır. Göçün finansmanı ise temelde Ermeni diaspora derneklerince karşılanacaktı. Bu göçler Yunanistan gibi bazı ülke hükümetlerince de olumlu bulunmuştur.” (Laçiner, 2005, s.39).

“Geri dönüş projesi çerçevesinde Yunanistan’dan 2000 kişilik ilk kabile 1946 yılının yazında yola çıkmıştır. Gidiş için kayıt yaptıranların sayısı 5000 kişi, Halep’te kayıt yaptıranların sayısı ise 50.000 civarındadır. Bunlardan ancak 3000 kadarı 1946 yazında Sovyet Ermenistan’ına nakledilebilirken bu durum belirsizliğe neden olmuştur. Seydi’ye göre İstanbul Ermenilerinden de dönüş için 1.200-1.400 kadar başvuru olmuş, ancak Türk hükümetinin bu konuda her türlü kolaylığı sağlayacağını açıklaması ve Sovyetler Birliği’ndeki yaşam koşulları konusundaki şüpheler bu başvuruların önemli bir kısmının geri çekilmesine neden olmuştur.” (Laçiner, 2008, s.132).

“Yine de İngiliz resmi belgelerine göre 1.000 kadar Ermeni de Türkiye’den Sovyet Ermenistan’ına göç etmiştir.” (Bilgin, 2003, s.32).

“Kampanya çerçevesinde tüm dünya Ermenileri Sovyet Ermenistan’ına davet edilmişlerdir. Avrupa, Ortadoğu, ABD ve Türkiye’deki Ermenilere yapılan çağrılarda Ermenilerin vatanlarının Ermenistan’da olduğu, ileride Türkiye’deki ‘Ermeni vilayetleri’nin de katılımıyla bu ‘vatan’ın büyüyeceği savı işlenmiştir. Kampanya çerçevesinde 1946-1948 yılları arasında 10.000 kadar Ermeninin Sovyet Ermenistan’ına göç ettiği tahmin edilmektedir. Bu ise toplam Ermeni diasporasının &10’una yakın bir rakamdır. Sarkisyana 1946’da 50.000, 1947’de ise 35.000 kadar Ermeninin geri döndüğünü iddia etmektedir. Sarkisyan’ın altını çizdiği bir diğer nokta ise, 1946-1948 göçmenlerinin Ermenistan’da ciddi bir şekilde ayrımcılığa tâbi tutulmalarıdır. İlk başlarda göçmenlerin çocuklarının yerel Ermeni çocuklar ile kaynaşmasına dahi izin verilmemiştir.” (Laçiner, 2008, s.132).

“Kampanyanın ilk günlerinde yaşanan heyecan Sovyet yetkililerin yaptığı hatalar ve yaşanan maddi sıkıntılar nedeniyle azalma gösterince propagandaya daha fazla ağırlık verilmiştir. Propagandada ise Ermeni diaspora kuruluşları gönüllü olarak rol almışlardır. Diğer bir ifadeyle bazı Ermeni diaspora kuruluşları Sovyet Ermenistan’ındaki şartları ve Sovyetler Birliği’nin gerçek niyetlerini bildiği halde adeta bile bile Sovyet taleplerine ‘evet’ demişlerdir. Bu da Ermeni diasporasının ne kadar romantik, duygusal ve yönlendirmeye açık bir yapıda olduğunu gözler önüne serer. Bu çerçevede 4 Mayıs 1947’de New York’ta toplanan Dünya Ermenileri Kongresi, Ermenilerin Türkiye’deki sözde haklarına dikkat çekmek üzere Birleşmiş Milletlere çağrıda bulunmuştur. Buna göre Ermenilerin gerçek temsilcisi Sovyet Ermenistan’ıdır ve Türkiye bu konudaki talepleri yerine getirmelidir. Bildiri özellikle Kars ve Ardahan’ın Ermenistan’a verilmesini talep etmiştir. Birleşmiş Milletler bu müracaatı beklenilebileceği gibi işleme almamıştır. Fakat tahrik ve amaç açıktır. Kampanya zamanla hızını yitirmişse de Sovyetler Birliği, Türkiye’nin Batı dünyasının garantisini yanında hissettiği döneme kadar Ermeni iddialarını diğer talepleriyle birlikte gündemde tutmuştur. 12 Aralık 1948’de Moskova Radyosu’nda yapılan yayın da bu stratejinin bir ürünüdür. Radyo ‘Ermeni Haklarını Savunma Cemiyeti’ adlı bir kuruluşun ve Türkiye’nin 1919’da ele geçirdiği ‘Ermeni toprakları’nı Sovyetler Birliği’ne terk etmesini talep ettiğini duyurmuştur. Türkiye’nin bu yayına ve iddialara cevabı söz konusu taleplerin kabul edilemez olduğu şeklindedir.” (Laçiner, 2005, s.40, 41).

“ ‘Anavatana Dönüş’ projesinin II. Dünya Savaşı sonrasında bir Sovyet taktiği olduğu ve amacın Türkiye’yi Sovyetler Birliği karşısında zayıflatmak olduğu şüphe götürmez. Stratejinin dikkat çeken bir amacı ise Türkiye’nin doğusunda güçlü bir Hıristiyan topluluğu oluşturarak arada bir tür saldırı-savunma bariyeri oluşturmaktır. 1820’li yıllardan beri değişmeyen bu Rus stratejisi görüldüğü üzere Sovyetler Birliği döneminde de değişmemiştir ve Stalin de II. Dünya Savaşı’nı takip eden dönemde sınıra nüfus taşımaya çalışmıştır. Özetle denebilir ki ‘Anavatana Dönüş’ projesi Sovyet dış politikasının bildik bir manevrasıdır ve Ermenilerin bu projedeki rolleri kullanılmaktan öteye geçememiştir.” (Laçiner, 2004, s.52).

Bu gelişmelerin ardından 1965’e kadar olan Türkiye ile ilgili Kafkasya’da genel durumu incelersek;

“Türkiye, Sovyet istekleri sona erince ve ardından Kore Savaşı’nı takiben NATO’nun tam üyesi olunca kanunun kapandığını, Ermeni sorununun bir daha gündeme gelmeyeceğini düşündü. Oysaki milyonlarca kişinin fikirlerinin sadece Moskova politika değiştirdi diye ortadan kalkması düşünülemezdi. Nitekim Ermeni milliyetçiliği Stalin sonrasında yeni bir safhaya girmiştir ve bu yeni safhada Ermeni milliyetçiliğinin temelindeki Türkiye karşıtlığı daha şiddetli bir hal almıştır. Stalin’den sonra ise tüm SSCB’de Stalin’den arındırma politikası başlamış ve bunun ateşini Krişçev’in 20. Parti Kongresi’nde (Şubat 1956) yapmış olduğu ‘gizli konuşma’ yakmıştır. Bu çerçevede 1956-1962 arası Sovyet Ermenistan’ında da Stalin’den arındırma yaklaşımının zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur.” (Laçiner, 2005, s.45).

Sovyetler Birliği ve Ermenistan’da yaşanan Stalin’le ilgili gelişmeler sebebiyle bu tarihler arasında Türkiye’nin Kafkasya politikası durgunlaşmamış, Ermenilerin milliyetçilik sevdası daha da artış göstermiştir.

“1965 yılı Ermeni sorununda önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Güç kazanan Ermeni milliyetçiliği sadece Sovyet Ermenistan’ında değil tüm dünya Ermenileri arasında güçlenmeye başlamıştır ve bu dönemde Ermeni milliyetçiliği adeta yeniden diriltiren unsur da 1915 olayları ve Türk düşmanlığıdır. O tarihe kadar daha çok içten içe yanan bir ateş görünümünde olan

Ermeni sorunu, 1965 yılında 1915 olaylarının 50. yıldönümü gerekçe gösteriler yeniden alev almış ve daha da önemlisi dünya kamuoyu oyuna daha aktif olarak dahil edilmeye çalışmıştır. Buna karşın Türkiye'nin gelişmelere ilk tepkisi halâ olayların komünist hareketin bir devamı olduğu şeklindedir ve ileride Türk ulusal çıkarlarına ciddi bir tehdit olabileceğine ihtimal dahi vermemiştir.” (Laçiner, 2005, s.48).

1965 yılı Ermenilerin dünyaya seslerini duyurdukları bir yıl olmuştur. Bu tarihten sonra gösteriler devam etmiştir. Bu gösterileri gözden geçirmekte fayda vardır; çünkü bugüne kadar gelen problemin temellerinin büyük çoğunluğu 1965'te atılmıştır. 1965'te yaşanan gelişmeler:

“Olaylar ilk önce Erivan'da 24 Nisan 1965'te patlak vermiştir. Erivan'da sokaklara çıkan binlerce Ermeni 1915 olaylarının 50. yılını gösteri düzenleyerek anmışlardır. Sovyet Ermenistan'ında bir ilk olan gösteri hemen hemen 24 saat sürmüştür. Kalabalık, içeride resmi bir anma toplantısı düzenlenirken, Spendiarian (Erivan) Opera binası önünde izinsiz olarak toplanmaya başlamıştır. İlk başlarda bir anma töreni havasında sessizce hareket eden topluluk kısa sürede kontrolden çıkmış ve taşlar havalarda uçmaya, sloganlar atılmaya başlanmıştır. Hatta bir kısım göstericiler Opera binasına girmeye çalışmış ve kapıyı kırmışlardır. Kalabalık sloganlarında Türklerin 'Ermeni toprakları'nı kendilerine iade etmesini ve 1915 olayları nedeniyle 'katil' olarak adlandırılmasını istemektedir. 1965 anma törenlerinde Erivan'da yürüyen yüz binlerce kişi hep bir ağızdan coşku içinde Ermenice 'Mer Hoghere, mer hoghere' diye bağırılmışlardır. Türkçesi ile 'Bizim topraklarımız, bizim topraklarımız' diye bağırılmışlardır ve kastedilen topraklar Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nden başka bir yer değildir.” (Laçiner,2008,s.147).

“Bunun için dünyanın sessiz kalmaması, Rusların ise özellikle yardım etmesi gerektiği belirtilmektedir. Kalabalık olaylar esnasında öylesine kontrolden çıkmıştır ki resmi yetkilerin dışında dini önderler de kalabalığı durdurmakta güçlük çekmiştir.” (Laçiner, 2004, s.49).

1965 olayları artık dünyada kutlanmaya başlamıştı.

“Bu kampanyanın hazırlanmasında Sovyet Ermenistan’ı ile birlikte üç merkez ön plana çıkmıştır:

- Lübnan
- Kıbrıs/Yunanistan ve
- Habeşistan” (Laçiner, 2008, s.152).

“Lübnan, Ermenilerin yoğun ve aktif olarak buldukları bir yerdir ve Lübnan’daki dini liderlik Ermeni kilisesi içinde öncü rollerden birine sahiptir. Lübnan’daki miting 1965 yılında Ermenistan dışında gerçekleşen gösteriler içinde en dikkat çekicilerinden biridir. Güçlü bir Ermeni azınlığı barındıran Lübnan’daki mitingin SSCB bağlantılı olduğu da sıkça dile getirilen iddialar arasındadır. Ermeni Yüksek Komitesince hazırlandığı belirtilen miting bildirisinde ‘Ermeni halkına kendi kaderini tayin hakkı verilsin’ denmiştir. Bildiri, Ermenilerin işgal ya da baskı altında olduğunu adeta iddia ederek o dönemki Türkiye topraklarının halâ Ermeni toprağı olduğunu ve bu işgalin sona erdirilmesi gerektiğini söylemek istemektedir. Bildiride ayrıca Trabzon, Kars, Ardahan, Bitlis, Van ve Erzurum’da ‘Ermeni vatani’nin bir parçası olarak talep edilmiştir. Bu da taleplerin sadece sözde soykırımın tanınması ile ilgili olmadığını, toprak taleplerini de içerdiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. 1965 gösterileri sadece Lübnan ve Ermenistan ile sınırlı kalmadı ve hemen hemen tüm dünyada eş zamanlı olarak gösteriler ve törenler düzenlendi. Bu törenler Afrika’dan Asya’ya ve Latin Amerika’ya kadar uzandı. Türkiye bu gösterilere karşı önlem almak bir yana bunları takip etmekte dahi zorlandı. 1965 gösterilerinden sonra hızla tüm dünyaya yayılan gösteri eğilimi, 1970’lerde patlak verecek terör eylemlerine kadar adeta adım adım devam etmiştir.” (Laçiner, 2005, s.61- 63).

Bu olayların ardından Türkiye’nin Kafkasya politikası daha da ateşlenmiş ve gün geçtikçe Ermenilerin Sovyetlerin desteğini almaları söz konusu olmuştur. Hatta Ermeniler diğer devletleri de yanına çekerek gittikçe güçlenmişlerdir. Bu gösterilerin ardından güçlenen Ermenistan Türkiye’ye karşı terörist girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Tarihi olaylara bakmakta fayda vardır:

“1965 yılında tanık olduğumuz sözde Ermeni katliamınının 50. yılı kampanyası sırasında, Talat Paşa’nın katili Soghomon Tehlerian’a ABD’nin Fresno şehrinde bir

anıt dikildi. ‘Ermeni Ulusal Kahramanı’ ilan edilen ve anıtı dikilen Tehlerian ile geleceğin Ermeni katillerine bir mesaj verildi. Türk diplomatlarını vuracak Ermeni ‘yiğitleri’nde işte böyle anıtları dikilecek, onlar da ‘Ermeni Ulusal Kahramanı’ ilan edilecek demek istendi ve yeni dalga Ermeni terörünün tohumları atıldı. Türk diplomatlarını vuran Ermeni teröristler o düşmanlık havası içinde doğup yetişti. Bu hava içinde yeni bir Ermeni terör dalgası yükseldi ve yurtdışında görev yapan Türk diplomatlarını hedef aldı.” (Şimşir, 2009, s.200, 201).

“Ermeni milliyetçiliği 1965 yılından itibaren önemli bir canlanma yaşanmışsa da artık ana amaç olarak benimsenen 1915 tehcirinin aslında bir soykırım olduğu görüşünün kamuoyuna benimsetilmesinde o yıllarda fazla bir mesafe alınamamış, elli-altmış yıl önce vuku bulmuş olaylar genelde bir ilgisizlikle karşılanmıştır. 1973 yılında Los Angeles’te yaşlı ve yarı meczup bir Ermeni, Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ile yardımcısı Bahadır Demir’i katletmiştir. Katilin kurbanlarıyla hiçbir sorunu olmaması ve onları sadece, sözde Ermeni soykırımından ‘sorumlu’ bir devletin temsilcileri olduğu için öldürmüş bulunması ilgi uyandırmış ve Amerikan basını, olayın evveliyatı hakkında bilgi vermek için, soykırım iddialarından uzun bahsetmiştir. Bu olay Ermeni militanlarında ‘dava larını’ duyurmak için Türk diplomatlarını katletmek yolunun denenmesi fikrini doğurmuştur.” (Akgündüz, 2008, s.437).

“ASALA kelimesi, İngilizce ve Fransızca ‘Ermenistan’ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu’ kelimelerinin kısaltılmasıdır. Burada adı geçen ‘Ermenistan’, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti değil, ‘Batı Ermenistan’, yani Doğu Anadolu’dur. Büyük Ermeni Patrikleri Ermeni gençliğine bu toprakları hedef olarak göstermişlerdi; yani Ağrı Dağı ile sembolleştirilen Anadolu topraklarını. Şimdi bu toprakları ‘Türklerden kurtarmak için’ Türkiye’ye savaş açılmıştı ve yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni temsil eden Türk diplomatları birer ikişer vuruluyordu.” (Şimşir, 2009, s.231).

Ermeni terör örgütlerini biraz daha yakından incelersek;

“Türkiye’ye karşı savaşmak üzerine kurulan Ermeni terör örgütleri arasından iki tanesi diğerlerinden öne çıkmaktadır. İlk Ermeni terör örgütü ASALA’dır. ASALA: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia; (Ermenistan’ın

Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu). ASALA örgütü aşırı sol eğilimlidir. Bu yapısı itibariyle de geleneksel Ermeni partilerinden Hınçaklar'a yakındır. İkinci Ermeni terör örgütü İCAG'dır. (Justice Commandos for Armenian Genocide; Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları). Bu örgüt 1975 yılında Beyrut'ta Taşnaklar tarafından kurulmuştur. Ancak Adalet Komandoları, ASALA gibi Marsist-Leninist olmayıp milliyetçidir. Yabancı devletlerden değil sadece Ermeni diasporasından destek aldığı iddia eder ve Türkiye ve Türkler dışındaki hedeflere saldırmamakla övünür." (Akgündüz, 2008, s.437).

"Türkiye'nin demokratik ve laik bir cumhuriyet olarak NATO ve Batı ittifakı içerisinde güvenilir bir müttefik olarak yer alması karşısında, Ermeniler, siyasal alanda sürdürdükleri psikolojik savaş taktiklerinin cephesel görünümünde 1973-1985 yılları arasında silahlı terörizm ile sürdürmüşlerdir. Nitekim her türlü ideolojik gelişimin arkasına saklanarak ASALA isimli Ermeni terör örgütü bu yeni uygulamada, tetiği çekmek görevini üstlenen araç olmuştur. Şiddet yoluyla Türk avına çıkan ASALA terör örgütü, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu kuvvetler dengesindeki dinamikleri kullanarak, Doğu Bloğu içerisinde kendisine harekât üssü ve maddi destek bulabilmiştir. Bu suretle Ermeni terörü, Ortadoğu'daki kurtuluş mücadelelerinin bir parçası haline lanse edilerek, Türkiye'nin beraberlik ve bütünlüğüne karşı yönelmiş her türlü hareketle entegrasyonun sağlanması ilkesinden hareket edilmiştir. Belirtilen bu stratejinin tabii bir neticesi olarak da ASALA-PKK işbirliği meydana gelmiştir." (Çasın, 1995-96, s.65, 66).

1970'li ve 1980'li yıllarda süregelen bu terör olayları dünyada bir tepki görmemiştir. Türkiye 80'lerin ortalarında bu teröre son vermiştir. Ancak Ermenistan, ASALA-PKK işbirliğini ASALA bitirilse de, yok edilse de devlet olarak PKK'ya desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Bu konuyu ayrı bir başlık halinde inceleyeceğimizden dolayı şimdilik ufak bir anekdot olarak vermekle yetiniyoruz. Konudan bahsetme sebebimiz ASALA-PKK işbirliğine değinilmesi sebebidir.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sırasında Kafkasya politikasını etkileyen devletin Ermenistan olduğunu belirtmiştik. 1915'in 50. yılını anma törenleri, sözde "soykırım" iddialarını yayma çabası sebebiyle sadece kendi vatandaşlarını değil; dünya çapında gösterilere sebep olduklarını belirttik. İşte bu noktada Türkiye'nin

Kafkasya politikasında geniş yer bulan Ermenistan'a destek verip, Türkiye ile politikalarını bu konu sebebiyle değiştiren bazı devletler vardır. Kısaca Türkiye'nin Kafkasya politikasında Ermenistan ile olan ilişkilerine etki eden devletlere değinmekte fayda vardır. Bu dönemde değinmemiz gereken devletler Yunanistan buna bağlı olarak Kıbrıs sorunu, Fransa ve ABD'dir. Ermenistan tamamen ilişkilerimize zarar veren eylemlerde bulunmuşlardır.

“Kıbrıs sorunu ile Ermeni sorunu arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu bağ Rum eliti tarafından özellikle kurulmuştur. 1965 gösterilerinin patlak vermesi ve diaspora Ermenilerinin Türkiye'ye karşı daha aktif bir hale gelmelerinin Kıbrıs sorunu ile paralel olarak gelişmesi Türk araştırmacıları tarafından anlamlı bulunmuş ve hatta bazı araştırmacılar Ermeni sorununun bir noktadan sonra Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan sorunların bir türevi olarak görmeye başlamışlardır. Kıbrıs sorunu ile Ermeni sorunu arasındaki bağ sadece araştırmacıları değil Türkiye Ermenilerini de etkilemiştir. Türkiye Ermenileri 1965 olaylarına katılmamış, bunu bir tür Yunan provokasyonu olarak görmüşlerdir.” (Laçiner, 2005, s.53).

Bu dönemde özellikle Türkiye'nin Kıbrıs sorununda, Yunanistan'ın yanında yer alan bir Ermenistan görüyoruz. Kısaca gelişmeleri özetlersek;

“Rum-Ermeni sorunu bağlantısına dönecek olur isek, 1970'lerin ilk yarısında Kıbrıs sorunu tarihinin en önemli dönüm noktasına ulaşmış ve sorun Türkiye'nin adaya askeri müdahalesi ile kısmi bir çözüme ulaşabilmiştir. Rum tarafı için ise yeni oluşan durum kabul edilemez ağır bir yenilgi idi. Üstelik Yunan tarafı Kıbrıs Barış Harekâtı'nı 'Helen dünyasına yapılmış bir saldırı' olarak değerlendiriyor ve Ege'de, Batı Trakya'da, Kıbrıs'ta ve diğer adalarda 'saldırı'nın devamından endişe ediyordu. Konumuz açısından önemli olan nokta ise Kıbrıs'ta yaşanan olaylar ile birlikte Ermeni terör saldırılarında önemli bir artışın yaşanmasıdır. Kıbrıs harekâtından sonra Türkiye'yi güvenlik değerlendirmelerinde en önemli tehdit olarak gören Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi yönetimleri ile Ermeni gruplar arasındaki görüşme trafiğindeki artış kısa sürede işbirliği halini almış ve finansal destekten, eğitime ve yönlendirmeye kadar birçok kademedeki Yunan desteği kendisini belli etmiştir. Eldeki veriler Yunan desteğinin teknik konuların ötesinde dünya kamuoyunda Ermenilerin seslerini duyurabilmeleri için tanıtım ve yönlendirme alanlarına da kaydığını

göstermektedir. Bu işbirliğinde Yunanistan ve Kıbrıs'ta yerleşik göçmen Ermenilerin de rol aldığı bilinmektedir. Fakat bu Ermenilerin faaliyetlerinden çok her iki hükümetin bilinçli olarak Ermeni grupları kullanma planları daha önemlidir. Türkiye karşısında elini zayıf hissedен Yunanistan ve Rumlar farklı bir sorunu dış politikalarında bir araç olarak kullanmak istemişler ve denebilir ki bu konuda başarıya ulaşmışlardır.” (Laçiner, 2008, s.162).

Elbette Türkiye'nin Kafkasya politikasını etkileyen tek devlet Yunanistan değildir. Fransa'da, Türkiye'nin Ermenistan politikalarına etki eden ve dış politika gündemini meşgul eden bir devlet olma özelliğini yıllarca korumuştur.

“Fransa'nın Ermeni sorununda özel bir konumu vardır. Fransa daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin hamiliğini üstlenmiş ve özellikle bugünkü Güneydoğu Anadolu illeri ve Çukurova bölgesindeki Ermeniler ile yakın temas halinde olmuştur. Anadolu'da tutunamayacağını anlayan Fransız güçleri işgalci ülkeler içinde Ankara ile en hızlı anlaşmaların başını çekmiştir. Buna karşın Fransa'daki Ermeni propagandası olanca hızıyla sürmüş ve Fransız kamuoyu Anadolu'da geniş çaplı bir Ermeni katliamının uzunca yıllar sürdüğüne inanmıştır. Türk-Fransız ilişkilerini özellikle 1970'li yıllarda kilitlenme noktasına getiren ve Ermeni sorununu ilişkilerin merkezine taşıyan faktör ise şüphesiz Ermeni terörü ve Fransa'nın bu gelişmelere karşı gereken tepkiyi göstermemiş olmasıdır. Terör döneminde Türkiye en çok saldırıya Fransa'da uğramış, en kanlı ve can kaybı yüksek saldırılar bu ülkede meydana gelmiş, buna karşın Ermeni teröristler en çok 'hoşgörüyü' ve desteği de bu ülkede bulmuşlardır. Bu durum ise 1970'li yıllarda derin bir siyasi ve ekonomik krizden geçen Türkiye'de Fransa'ya karşı olan şüphe ve düşmanlığı arttırmıştır. 1980'lere kadar Türk-Fransız ilişkilerinde Ermeni sorununun özellikle de Ermeni terörünün ne kadar etkili olduğu ortadadır. Özellikle 1980 yılında Ermeni saldırıları Fransa'nın çeşitli şehirlerinde ard arda patlak vermiş, Fransa'nın, saldırılara Türkiye'nin beklentileri ölçüsünde yanıt vermemiş olması, ilişkileri onarılması güç zararlara yol açmıştır. Fransa kamuoyunda Ermeni grupların etkisi bu dönemde oldukça yüksektir ve tıpkı ABD'de olduğu gibi bu ülke iç siyasetinde de ciddi bir Türk unsurunun bulunduğunu söyleyebilmek güçtür.” (Laçiner, 2004, s.69-73; 107).

Türkiye'nin Kafkasya politikasında orta dönem olarak adlandırdığımız Soğuk Savaş döneminde sıcak olaylar yaşadığı Ermenistan ile ilişkilerinde bakmamız gereken son ülke ABD'dir. Bu dönemde Ermenilerin etkilediği Türk-ABD ilişkilerin bakarsak;

“Ermeni sorununun belki de en çok etkili olduğu Türkiye'nin ikili ilişkilerinden biri de Türkiye-ABD ilişkileridir. Amerika'daki Ermenilerin önce Osmanlı, ardından da Türkiye aleyhtarı faaliyetleri çok önceleri başlamıştı. Örgütlenme ve mali güçlerini her geçen dönemde arttıran ABD Ermenileri 20. yüzyıl içerisinde tüm dünya Ermenileri arasında pratikte lider diaspora konumuna yükseldiler. Siyasi partiler, gruplar, dini ve sosyal Ermeni örgütleri ya merkezlerini ABD'ye taşıdılar ya da şubeleri merkez gibi rol oynadı. Diğer birçok ülke gibi Türkiye'nin de bu dönemde ABD'ye ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç sadece ekonomik alanda yardım vb. konularında değil, siyasi ve savunma alanlarında da ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş ortamında Türkiye Batı savunma şemsiyesi olmaksızın komünist blok karşısında çok fazla bir şansı olmadığı kanaatindedir ve tarihi Rus taleplerine karşı ABD'yi dengeleyici olarak görmektedir.” (Laçiner, 2005, s.67).

Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerini etkileyen Ermenistan'ın en büyük etkisi karar tasarılarıdır. İlişkilerin yönünü kavramak için karar tasarılarına değinmemiz gereklidir.

“İlişkilerde önemli sıkıntı yaratan noktalardan biri Ermeni karar tasarıları olmuştur. Kongrenin iki kanadında hazırlanan ve yasalaştırılmaya, ya da kongre kararı haline getirilmeye çalışılan tasarıların ortak noktası Ermeni soykırımı olduğunu ABD yönetimine resmi yollardan ilan ettirebilmektir. Amerika Kongresi'nce kabul edilecek bir soykırımın Türkiye ve diğer ülkelere daha kolay kabul edileceği varsayımı burada etkili olmuştur. Söz konusu karar tasarıları özellikle 1980'lerin başlarında Amerikan yönetiminin (özellikle Beyaz Saray, Pentagon ve Dışişleri Bakanlığı) özel çabalarıyla engellenmiştir. Yönetim çeşitli defalar Türkiye'ye açıktan destek vermiştir. 10 Eylül'deki ilk girişimde önce Temsilciler Meclisi'nde dokuz üye tasarı lehine konuşma yapmışlardır. Tasarıda 24 Nisan gününün 'İnsanın İnsana Gayrı İnsani Davranışı Günü' (Man's Inhumanity to Man Day) olarak anılması öngörülmüş ve tasarı sözlü oylama sonucunda kabul edilmiştir.

Birkaç gün içinde benzeri bir tasarı Senato Dış İlişkiler Komitesi'nde de kabul edilmiştir. Tasarı 24 Nisan'ı 'soykırım günü' saymıştır. Türkiye'nin karara ilk tepkisi Amerika'nın Ankara Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Türkiye'nin kaygılarının iletilmesi şeklinde olmuştur. Ancak ilerleyen günlerde Ankara gelişmelere daha sert bir tavırla karşılık vermiştir.” (Laçiner, 2008, s.213-215).

“Türkiye'ye karşı fanatik Ermeni grupları tarafından uygulanan 1970'ler ile 1980'lerin Ermeni terörünün yerini, 1980'lerin ortalarından itibaren ABD Kongresi'ne defalarca getirdikleri Ermeni tasarıları almıştır. Bu amaçla 12 Eylül 1984'te Temsilciler Meclisi'ne (sözde) Ermeni soykırımını, ABD'nin kabul etmesi istenen Ermeni karar tasarısı olarak taşımışlardır. Ermeni lobisi ve destekleyicileri, tasarılarını 1984 yılında yasalaştırmayı başaramayınca, bu defa 1985 yılında amaçlarına ulaşmak için kongrede oldukça kapsamlı çalışmalara başlamış, bu amaçla sadece 1985'te 4 tasarı sunma hazırlığına girişmişlerdir. Sonuçta diğerleri az sayıda taraftar topladığı için H.R. 192 sayılı tasarı görüşmeleri yapılmış ancak tasarı, 4 Haziran 1985'te reddedilmiştir. Bu tasarıları 1987 yılında 132 sayılı tasarı izlemiş bundan da sonuç çıkmamıştır.” (www.turksam.org/tr).

“1989 karar tasarısında da durum bu şekilde gelişmiştir. Ermeni kökenli ABD vatandaşlarına soykırım tasarısının geçeceği sözünü veren George Bush (Baba Bush) iktidara gelmiştir ve ondan beklentiler yüksektir. Karar tasarısı 17 Ekim'de Senato Adalet Komisyonu'ndan geçti. Tasarı 24 Nisan gününün “Ermeni Soykırımının 75. Yılı” olarak öngörüyordu. Komisyonda tasarıya olumlu oy verenlerin sayısı sekiz iken karşı çıkanların oyu altıda kalmıştır. Böylece Senato Genel Kurulu'ndan geçmesinin yolu da açılmış oluyordu. Türkiye'nin Komisyon'dan geçen tasarıya ilk tepkileri Türk-ABD Savunma Konseyi toplantılarının askıya alınması, askeri ilişkilerin askıya alınması, İncirlik Üssü'ndeki F-16 uçuşlarının engellenmesi, Amerikan filolarına ziyaret yasağı konulması, Ermeni tasarısının geçmesi halinde 1990'da süresi dolacak olan SEIA'nın uzatılmayacağı mesajının verilmesi şeklinde oldu.” (Laçiner, 2004, s.90-91).

Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi Kafkasya dış politikasını şekillendiren Ermenistan ve onun yaratmış olduğu, Yunanistan, Fransa ve ABD ilişkilerinin değişen çerçevesini vermiş olduk. Bu zaman diliminde Ermenistan'ın “soykırım

iddiaları”, gösteriler, Ermeni tasarıları gibi gerçekleştirdiği olaylar, Türkiye’nin Kafkasya politikasını etkilemiş ve diğer saydığımız devletlerle olan dış politikasını da biçimlendirmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin Kafkasya politikasını etkileyen bir diğer devlet de Sovyet Rusya’dır. Bu sebeple, bu dönemdeki Sovyet Rusya- Türkiye ilişkilerine değinmek gerekirse;

“II. Dünya Savaşı sonrası, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yeni bir dönemi başlatmıştır. Uluslararası ilişkiler, eskisinden farklı zeminlerde gerçekleşmektedir. Dünya açıkça iki kampa bölünmüştür. Türkiye, bu süreçte yerini almış ve Batı tarafında olmaya karar vermiştir. Kuşkusuz bu kararında yani Batı yanlısı dış politikasında SSCB’den duyulan korku ve bunu dengeleyici olarak Batı’nın görülmesinin yanında, Batılı politikacılara güvenilmesi, böylesi bir yaklaşmanın Türkiye’ye gönenç getireceğinin düşünülmesi, politikacılarımızın yerimizi Batı içinde görmeleri ve ulusal çıkarlarımızın Batı’nın çıkarları ile özdeş görülmesi, ülkede yapılması gereken yatırımların finansmanı açısından da kredi yardımına ihtiyaç olması belirleyici etkenlerden olmuştur.” (Demir, 2003, s.51).

“Savaş sonrasında askeri açıdan Sovyetler karşısında adeta savunmasız kalan Türkiye, bu cendereden Amerika’nın açık desteği sayesinde kurtulabilmiştir. ABD; Missouri Zirhlisi’nı Türkiye ile dayanışmasının bir sembolü olarak, 1946’da İstanbul’a gönderince Türkiye bir anlamda ABD’nin koruması altına girmiş ve Sovyetler Birliği Türkiye’yi daha fazla rahatsız edemez hale gelmiştir. Bu süreç Türkiye’nin NATO’ya tam üye olarak kabul edilmesi ve hemen hemen tüm pan-Avrupa kurumlarına katılması ile sonuçlanmıştır. Türkiye’yi kendi elleri ile ABD’nin kucağına ittiğini düşünen Sovyetler Birliği, Stalin’den sonra Türkiye’ye karşı izlediği saldırgan tutumunu değiştirmeye başlamış ve en azından bu politikayı açıktan yürütmeme yolunu tercih etmiştir. Fakat Kafkasya’da yaşanan sorunlar Moskova tarafından Stalin’den sonra da Türkiye’yi istikrarsızlaştırmak için bir araç olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda özellikle Ermeni sorunu KGB tarafından terör şeklinde Türkiye üzerinde bir başka baskı aracı olarak kullanılmıştır. Elbette Ermeni teröründe Fransa’nın görmezden gelmeleri, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi’nin açık destekleri ve Lübnan ile Filistinlilerin Ermeni teröristlere üs

sağlamasının önemli bir payı vardır. Ancak Ermeni terörü her şeyden önce bir Sovyet planıdır. Özellikle ASALA Sovyet desteği ve yönlendirmesi ile eylemlerini sürdürebilmiştir.” (Laçiner, 2009, s.79).

“Sovyet yönetiminin öteden beri izlediği genel siyasete bakacak olursak, Sovyetlerin devamlı surette halkların milli kimlik mücadelelerinden kendi lehine olacak şekilde yararlandığını söyleyebiliriz. Sovyetler, coğrafi ve özel konumları itibariyle stratejik öneme sahip bölgelerde bazı sorunlar çıkararak o bölgenin imkânlarından faydalanmak istemişlerdir.” (Atar, 2007, s.478)

Anlaşılabacağı üzere, Sovyetler de Türkiye’ye karşı olan terör örgütlerine destek vermiştir.

“1951 yılında Türkiye’nin NATO üyeliği kabul edildiğinde SSCB Türkiye’ye tepkisini 1951 yılı sonlarında gönderdiği bir nota ile ortaya koymuştur. Moskova bu nota ile Ankara’yı, topraklarını SSCB’ye karşı saldırgan amaçlar besleyenlere açmakla suçluyordu. Soğuk Savaş dönemindeki Türk yöneticileri Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin tamamen bloklar arası bir sorun olduğu düşüncesindeydiler. Stalin’in ölümü ardından Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik olarak başlattığı barış atağı Türkiye’nin NATO politikası çerçevesinde yürüttüğü Sovyet-karşıtı politikayı değiştirmeye yetmedi. İşte bu ortamda, 30 Mayıs 1953 tarihinde Stalin sonrası Sovyet yöneticileri, ülkelerinin önceki dönemde Türkiye’ye yönelik olarak gündeme getirdiği taleplerden vazgeçtiklerini resmen ilan etmişlerdir.” (Sönmezoğlu, 2006, s.126, 127).

Bu gelişmelerin ardından Türkiye-Sovyet ilişkilerinde yeniden gergin bir dönem başlamıştır.

“Bağdat Paktı’nın kuruluşunun ardından Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Özellikle Bağdat Paktı’na karşı pozisyon alan Mısır ve Suriye’nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaları; Mısır’ın Çekoslovakya’dan silah alması, Suriye’nin Moskova ile yakın askeri ve ekonomik ilişkiler içerisine girmesi, Ankara tarafından ‘Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’yu etki altına alma çabaları’, ‘NATO üyesi Türkiye’yi güneyden kuşatma girişimleri’ olarak

değerlendirilmekteydi. 1957 sonrasında Türkiye topraklarına Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi düşüncesinin ortaya çıkması ile birlikte Ankara ile Moskova arasında yeni bir tartışma başlamıştır. Sovyetler Birliği böyle bir girişimin kendisine karşı olduğuna işaretle Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkileyeceğini göstermeye çalışırken, Türkiye ise bu girişimin tamamen savunma amaçlı olduğu üzerinde durmaktaydı.” (Sönmezoğlu, 2006, s.126, 127).

“27 Mayıs 1960 darbesi ile Türkiye iç politikada zor bir evre geçirmiştir. Ancak dış politika açısından Batı bağlantısı aynen sürdürülmüş, özellikle Batı Avrupa devletleri ile birtakım sıkıntılar yaşandıysa da, darbe Türkiye'nin genel politikalarında sapma yaratmamıştır. İşte tam bu dönemde dünyada yaşanan detant süreci ve Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası platformlarda daha etkili olması, Türkiye'yi de etkilemiş, böylece yeni denge politikalarının uygulanmasına izin verir bir konjonktür oluşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Türkiye Doğu bloğu ile ilişkilerine de önem vermiş; dışişleri bakanı ve başbakan düzeyinde Sovyetlere ziyaretlerde bulunmuştur.” (Demir, 2003, s.52).

“Sovyetler Birliği süper güç haline geldiği 1960'lı yıllardan itibaren dünya denizlerinde daha çok savaş gemisi dolaştırmaya, dünyanın hemen her yerindeki politik sorunlara müdahil olmaya başlamıştı. 1962 Küba Krizi'nde Akdeniz'deki gemi mevcudu önem arz etmezken 1964 Kıbrıs Krizi sırasında Türk boğazlarından Akdeniz'e geçen Sovyet savaş gemisi trafiğinde büyük artış olmuştu.” (Yavuz, 2008, 89:18-19).

Bu konuyla ilgili gelişmelere baktığımızda ilişkiler gerginleşmiştir. Ancak bu gerginliğe bazı olaylar da eklenerek devam etmiştir.

“1963-1964 Kıbrıs Krizi ilk başlarda Sovyetler Birliği'nin sorunu 'NATO'nun adaya müdahalesi' olarak algılaması sonucunda iki ülke ilişkilerinde bir soğukluğa neden olmuşsa da, 1964 yılında gelen 'Johnson Mektubu' sonrasında ilişkilerde hissedilir bir yoğunlaşma görülmüştür.” (Sönmezoğlu, 2006, s.129).

Türkiye-Sovyet ilişkileri gerginliği 1960'lı yıllarda sürmüştür. 1970'li yıllara bakarsak;

“1973 yılı içinde patlayan Arap-İsrail savaşları sırasında Rus Akdeniz Görev Kuvveti'nin bölgede en önemli deniz güçlerinden biri olduğu görülecekti. Büyük bir çoğunluğu Türk boğazları yoluyla Akdeniz'e ulaşan Rus Karadeniz Donanması'na ait kuvvetlerin Akdeniz'deki varlığı NATO'yu ve özellikle de Türkiye'yi endişelendiren bir hale gelmişti. Soğuk Savaş döneminde Montrö ile ilgili en önemli kriz, Temmuz 1976'da Sovyet donanmasına ait 40 bin tonluk Kiev 'Denizaltı Savunma Harbi Kruvazörü'nün Karadeniz'den Akdeniz'e geçmek istemesi üzerine yaşandı. Zira Kiev, 15 bin tonluk sınırlamanın içinde olmadığı gibi, sözleşmede tanımlanan gemi türlerine de uymuyordu. Sovyetler bu sebeple gemiyi 'denizaltı savunma kruvazörü' olarak nitelemişlerdi. Bu durum uluslararası bir kriz yarattıysa da, haşhaş yasağı ve Kıbrıs'a müdahalesi sonrası Türkiye'ye ambargo uygulayan ABD'yle gergin bir politika izlendiğinden, geminin 'transit geçiş' yapmasına izin verilmişti.” (Yavuz, 2008, 89: 18-19).

Türkiye-Sovyet ilişkileri Soğuk Savaş döneminde genellikle gergin geçmiş, sadece ABD'yle ilişkiler gergin olduğu dönem yakınlaşma olmuştur. Sovyetler Soğuk Savaş döneminde Ermeni terörünü, Kıbrıs sorununda Yunanistan'ı desteklemiştir. Aslında Türkiye karşıtı politika izlemesinin tek sebebi Türkiye'nin Batı yanlısı bir politika izlemesidir.

Genel olarak Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Kafkasya politikasında 2 devlet etkili olmuştur. Bunlar Ermenistan ve Sovyet Rusya'dır. Bu devletler Türkiye karşıtı politikalar izlediğinden; Türkiye'nin diğer devletlerle, yani Fransa, Yunanistan, ABD gibi devletlerle ilişkilerini de etkilemiştir.

2.3. Yakın Dönem Soğuk Savaş Sonrasından Günümüze Kadar Olan Dönemde Türk Dış Politikasında Kafkasya

Yakın dönem, yani Soğuk Savaş sonrası günümüze kadar olan dönem 1990-2011 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Türkiye-Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkiler yoğun geçmiştir. Ancak sınır açılması sorunu, diaspora, Dağlık-Karabağ, bu devletlerle olan siyasi, ticari ve ekonomik ilişkiler, PKK sorunu, KEİ ve AKP'nin bu dönemdeki politikalarına özel başlıklar ve geniş kapsamlı içerik olarak değinileceğinden; 1990-2011 arasında yaşanan güncel olaylara ve Türkiye'nin Kafkasya politikalarına etki eden devletlerle yaşanan gelişmelere bakılacaktır.

“II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası sistem iki kutuplu bir düzene dayanmıştır. Soğuk Savaş, tüm zorluklarına rağmen bu iki kutup arasında büyük ölçüde istikrarı da sağlamıştır. Ancak Soğuk Savaş dönemi kendi sonunu da hazırlamıştır. Sovyetlerin yaşadığı değişim, yeni dünya düzeni oluşmasına yönelik itici hareketi de başlatmıştır. Değişiklik gerekliliği bilinci, reform ve daha büyük yenilikler, henüz bu sistemin devam ettiği 1982'de Brejnev'in ölümünden sonra yavaş yavaş su yüzüne çıkabilmiştir. SSCB lideri Mikhail Gorbaçov, bu değişimin mimarı olmuştur. Hedeflerine ulaşmak için 'glasnost' ve 'perestroika'yı Gorbaçov, '...tıkanıklığı gidermek, frenleyici mekanizmayı kırmak, ekonomik ve sosyal süreçleri hızlandırmak ve bunlara daha büyük bir dinamizm vermek için güvenilir ve etkin bir mekanizma yaratmak' şeklinde tanımlamıştır. Doğal olarak çözülme ve değişim, SSCB ile sınırlı kalmamış ve ardından tüm uydu ülkeleri de etkilemiştir. Berlin Duvarı'nın yıkılması, Soğuk Savaşın sembolik olarak bitişini göstermiştir. SSCB etkisini kaybetmesinden sonra ABD tek süper güç olarak kalmıştır.” (Demir, 2003, s.55, 56).

“1991 yılında SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, nükleer tehdidin ortadan kalkması ve Avrasyalı halkın özgürlüklere kavuşması gibi sevinçli haberleri getirmesine rağmen, kısa bir süre sonra, dünyanın en büyük nüfus yoğunluğuna sahip Avrasya kıtasının, Dünyayı kaos ortamına sokacak bir yapıya sahip olduğu anlaşılmış, bu kapsamda, Avrasya kıtasında ortaya çıkan problem sahaları 20 yıllık bir mücadele süresinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaklaşık 50 yıllık bir süre boyunca komünist sisteminin baskısı altında kalan Batı Türkistan'ın

yerli halkları, bağımsızlıklarını ilan ederek beş Türk cumhuriyeti olarak uluslararası ortama adım attılar. Fakat çökmüş ekonomik sistemleri, sınır problemleri ve yeni devletlerin demokrasiye uyum süresince yaşadıkları sıkıntılar ve bu sıkıntıların çeşitli güç merkezleri tarafından istismar edilmesi, büyük çaplı bir kaos ortamını da beraberinde getirdi.” (Birsnel, 2010, s.84).

Bu dönemde, yani Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Kafkasya dış politikasına bakmamız gerekir. Türkiye'nin 90'dan itibaren Kafkasya politikası:

“Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin dış politikasında hemen hiç yer bulmayan Kafkasya Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hem enerji politikaları hem de güvenlik anlamında önemli bölgelerden birisi olmuş ve Türkiye'de dış politika yapıcıları daha önce yeterince tanımadıkları Kafkasya'ya yönelik olarak stratejiler oluşturmak durumunda kalmışlardır. Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan Kuzey Kafkasya'ya bakış Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde değerlendirilirken, Güney Kafkasya'da üç yeni devletin ortaya çıkmasıyla bu ülkelerle ilişkiler Kafkasya politikasının ana eksenine oturmuştur.” (Kasım, 2009, s.61).

Bu bilgiden anladığımız kadarıyla Türkiye daha önceden de bahsettiğimiz gibi Soğuk Savaş sırasında Azerbaycan, Gürcistan ile dış politika ilişkilerimiz durgun geçmiş; Sovyet Rusya ve Ermenistan'la zaman zaman politik olaylar yaşanmış; ancak yeteri kadar önem verilmemiştir.

“Soğuk Savaş sonrasında önemli sorunlarını diplomasi ile çözememiştir. Kıbrıs, Ege, asılsız Ermeni iddiaları ve bölücü terör gibi sorunlar devam etmektedir. Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası 'bağımlı' bir özellik göstermektedir. Türkiye'nin bir gerçeği ve küreselleşmenin bir sonucu diyebileceğimiz bu durum, Türkiye'nin dış politikasını diğer güçlerin politikaları ile bağlantılı belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonomik anlamda yeterlilikte ise, 1990 sonrası Türk ekonomisi ağır dış borç yükü altına girmiştir. Ekonomi dışa bağımlı hale gelmiş, IMF ile yönetilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye önemli dış politika konularında hep savunmada kalan, hesap veren bir görüntü çizmiştir.” (Şen, 2009, s.107).

Türk dış politikasını bir başka açıdan ele alırsak;

“Bu dönemdeki Türkiye ve dış politikasına gelince, kuşkusuz yeni yapıdan ve gelişmelerden etkilenmiştir. İki kutuplu sistemin terk edilmesi ilk başta Türkiye'nin genel anlamda öneminin azalacağı ve ikinci plana atılacağı yolunda görüşlerin artmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği ve Komünist Blok kalmayınca onun 'küçük komşusu' müttefik Türkiye'nin de eski önemi kalmayacak denmiştir. Ancak bu durum hiç de böyle olmamıştır. Aksine Türkiye'nin bölgedeki yeri ve önemi artmaya başlamış ve bölgesel güç olması daha kabul edilir hale gelmiştir.” (Demir, 2003, s.57, 58).

Türkiye'nin Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra sanılanın aksine bölgede etkili bir güç olduğu görülmektedir. Bu durumla ilgili bir başka görüş;

“Diğer önemli bir etki de Türkiye'nin bölgesel çatışmalar ve krizlerle ilgilenmek durumunda kalmasıdır. Bu etki de dış politikaya yeni bir bakışı zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin azalacağı iddia edilen stratejik rolü, bölgesel alandaki etkinliğiyle tekrar bu sefer farklı bir şekilde ve Soğuk Savaş döneminden çok farklı bir uluslararası ortamda ortaya çıkmıştır. Türkiye artık daha zayıf komşulara sahipti ve Soğuk Savaş dönemindeki belirlenmiş rolünün çok ötesinde bir vizyon ortaya koyabilirdi. Bunun için Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi hatta daha öncesine dayanan ve bölgesel olaylara müdahil olmama politikasını bırakması gerekiyordu. Stratejik önemini arttırma ve uluslararası alandaki gelişmelerden politik çıkarlar sağlama düşüncesi yanında Türkiye'nin ihracata dayalı yeni ekonomik açılımı da bölgesinde aktif olmasını gerektiriyordu. Bu düşüncelerle Türkiye bölgesel işbirliğine önderlik edip projeler ortaya koymaya başladı.” (Kasım, 2009, s.92).

Türkiye Sovyetlerin yıkılmasının ardından bölgede önemli bir ülke haline gelmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin Kafkasya politikaları yeni bir ivme kazanmış ve Türkiye Soğuk Savaş dönemi gibi bölgede çekingen bir politika izlemekten vazgeçmeye başlamış, daha etkili olmuştur. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin dış politikasında Kafkasya'nın önemini, gelişimini ve özelliklerine yer verdikten sonra, Türkiye'nin Kafkasya'daki komşu devletlerle olan gelişmelere ve bu devletlerle olan ilişkilerine bakmakta fayda vardır. Bu dönemde Soğuk Savaş döneminde dış politikasında yer bulamayan Azerbaycan ve Gürcistan'la ilişkiler tekrardan

hareketlenmiştir. Ayrıca Rusya ve Ermenistan'la Türkiye'nin dış politikası neredeyse boş geçmemiştir. Bu sebeple bu dört devletle ilişkilere bakılacaktır; ancak Türk-Ermeni ve Türk-Azeri ilişkileri 1990'lardan itibaren özel bir başlık altında inceleneceğinden, bu bölümde sadece bu iki devletle olan ilişkilerimizin dış politikaya yansımalarına değineceğiz. Kafkasya'yla olan ilişkilerimizin ve dış politikayı etkileyen devlet ve olaylardan bahsettikten sonra Gürcistan- Türkiye ve Sovyet Rusya yeni adıyla Rusya-Türkiye ilişkilerinden de bahsedeceğiz. Biraz önce değinildiği üzere Kafkasya ile Türkiye ilişkilerinin yansıdığı diğer devletler olan ABD, Fransa ve AB ilişkilerinden de söz edilecektir. Öncelikle Türkiye Gürcistan ilişkilerinin 90'lardan sonraki gelişmelerine ve bu ilişkilerin Türk Dış politikasını hangi olaylarla etkilediğine bakacağız.

“31 Mart 1991'de yapılan referanduma %90.5'lik bir katılım olmuş ve oylama sonucunda halkın %93'ü bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır. 9 Nisan 1991'de Gürcü Yüksek Sovyet'i bu sonucu onaylamış ve Gürcistan SSCB içinde Baltık ülkelerinden sonra ilk bağımsızlığını alan ülke olmuştur.” (Demir, 2003, s.120).

“Bağımsız Gürcistan ile Türkiye arasında ilişkiler 1991'de başlamışsa da bunun öncesi de var. İki ülke arasında ilişkiler aslında 1988 tarihinde Sarp Hudut Kapısı'nın açılmasıyla başlamıştır.” (Şen, 2009, s.126).

Yine Gürcistan ve Türkiye ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası yakınlaşmaya başlamasını gösteren başka bir bilgi de “Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 31 Mart 1991 referandumu ile başlayan ve 9 Nisan 1991 tarihindeki Yüksek Sovyet Kararı ile ortaya çıkan bağımsızlık sürecinde çok karışık ve sancılı bir dönem geçiren Gürcistan, Edvard Şvardnadze'nin ülkede yönetime gelmesinin ardından görece olarak normale dönmüş, 1992 yılında BM üyesi olmuştur. Başlangıçta Ankara'nın Müslüman Acarlar ve Abhazlar ile ilgilenme ihtimali nedeniyle Türkiye'ye biraz ihtiyatla yaklaşan Tiflis yönetimi, daha sonra gerek Ankara'nın böyle bir niyetinin olmadığını fark etmesi gerekse bu eğilimin esas olarak Moskova tarafından ortaya koyulduğunu görmesi nedeniyle Türkiye ile ilişkilere sıcak yaklaşıma başlamıştır.” (Sönmezoglu, 2006, s.725).

Aslında Gürcistan Türkiye ilişkileri Şvardnadze başa gelene kadar iyi bir gidişatta değildi. Fakat Şvardnadze'nin yönetimin başına geçmesiyle sıcak ilişkiler kurulmuş ve bu dönemden sonra birçok gelişme yaşanmıştır.

“Gürcistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Azerbaycan gibi onun da bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Gamsahurdia yönetiminin sırrı Gürcü milliyetçiliğini öne çekmesi Türkiye'yle ilişkileri zora sokmuştu. Çünkü yönetim tarafından uygulanan bu politika nedeniyle Özbekistan'dan çıkartılmış Ahıska Türklerini Gürcistan kabul etmedi. Gamsahurdia yönetiminin Stalin zamanında Gürcistan'dan Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmüş bu grubu kabul etmemesi ilişkilerde soğukluk yarattı. Gürcistan'la Türkiye arasındaki ilişkilerin siyasi ve ekonomik alanlarda kurulması ve gelişmesi 1992 yılının Martında E. Şevardnadze'nin iktidara gelmesiyle başlamıştır. İlişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlayacak esas rol Hazar petrolünün Tiflis üzerinden Türkiye'ye ve oradan da Batıya çıkmasını sağlayacak petrol ve doğalgaz boru hatlarının gerçekleşmesi olmuştur. Aynı zamanda Rusya'dan istediğini alamayan Gürcistan'ın yüzünü Rusya'dan Batıya ve ABD'ye çevirmesi, onun Türkiye'yle ilişkilerinde de mühim adım olmuştur.” (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s.99, 100).

Bu tarihte artık Gürcistan-Türkiye ilişkileri en iyi seviyesine ulaşmış ve çeşitli gelişmeler yaşamıştır, bu gelişmelere bakacak olursak;

“Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Şevardnadze'yi ziyaret eden ilk yabancı konuk olmuş, iki lider arasındaki bu görüşmede ülkeler arasında sıcak bir dostluk başlatılmıştır. 30 Temmuz 1992'de “Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması” imzalanmıştır. Ekonomik olarak da Türkiye, çok zor durumda olan Gürcistan'a 1992'de 50 milyon dolarlık düşük faizli kredi vermiş ve o dönemde Gürcistan açısından hayati bir destekle bulunmuştur. İki ülke arası siyasi ve ekonomik ilişkiler bundan sonra da devam etmiştir. Gamsahurdiya'nın öldüğünün açıklanmasından kısa bir süre sonra, 13 Ocak 1994'te Şevardnadze Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında çok sayıda antlaşma imzalanmıştır.” (Demir, 2003, s.124, 125).

Rusya'nın 90'dan sonra kurulmasıyla bölgedeki çeşitli gelişmeler sadece ekonomik, askeri ve petrolle ilgili değildir. Bu tarihteki en önemli gelişme ve ayrıca sorunlardan biri Abhazya'dır.

“Türkiye'nin, Gürcistan politikası; her iki ülkenin birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı ile sınırların dokunulmazlığı ve iç işlerine karışmama ilkelerine dayanarak, aralarındaki ilişkilerin daha güçlendirilmesine dayanmaktadır. Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu her düzeyde dile getirmenin ötesinde, Gürcistan'ın karşı karşıya olduğu ayrılıkçı sorunların, barışçı yollardan çözümünü de yardımcı olmaya çalışmıştır. Özellikle, Rusya'nın ortaya çıkmasında katkıda bulunduğu ve zaman zaman alevlendirdiği, Abhazya sorununun Gürcistan'ın uluslararası alanlarda, tanınmış sınırlarının bütünlüğü korunarak, çözülmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Gürcü-Abhaz çatışması devam ederken, hem Gürcüler hem de Abhazlara insani yardım yaparak, her iki tarafın güvenini kazanmıştır.” (Kantaracı, 2006, s.174).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Kafkasya politikasında Gürcistan'ın da yer aldığını söylemiştik. Yine bu tarihlerde Türkiye ile Gürcistan arasında askeri, siyasi ve petrol konularıyla ilgili gelişmeler yaşanmıştır. İşte bu noktada, bu konularla ilgili kronolojik olarak değinilmesinde fayda vardır:

“31 Ağustos 1995 tarihinde Başbakan Tansu Çiller Tiflis'i, 4 Nisan 1996 tarihinde de Şvardnadze Ankara'yı ziyaret etmişler, ardından 14 Temmuz 1997 tarihinde Cumhurbaşkanı Demirel bir defa daha Tiflis'e gitmiştir. Başbakan Mesut Yılmaz 1998 yılı Mart ayında Gürcistan'ı ziyaret ederken Şvardnazde bir yıl sonra, 1999 yılı Şubat ayında yeniden Türkiye'ye geliyordu. Türkiye ile Gürcistan arasındaki askeri işbirliğine dair ilk anlaşma 1997 yılı Haziran ayında gerçekleşmiş, bu çerçevede Gürcü subaylar Türkiye'ye gelerek eğitim almışlardır. 2000 yılı başlarında Kafkasya'da ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde Rusya'nın baskısı altında kalan Gürcistan'a ABD'den siyasi ve ekonomik destek geliyor, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 14 Ocak 2000 tarihinde Tiflis'e giderek Gürcistan yetkilileri ile Bakü-Ceyhan petrol boru hattının güvenliği ile ilgili konuları ele alıyordu.” (Sönmezoğlu, 2006, s.726, 727).

Bu tarihten sonraki Türkiye-Gürcistan ilişkileri ise; “Rusya’nın Gürcistan’ın sorunlarını kullanarak Kafkasya’da etkinliğini arttırmasıydı. Rusya Abhazya’ya destek vererek Gürcistan’ın BDT’ye üye olmasını sağlamış ve bu ülkede üslere sahip olmuştu. Gürcistan ile ilgili politik amaçlarına eriştikten sonra Abhazya’yı ablukaya alan Rusya, tarafları birbirlerine karşı kullanmakta becerisini ortaya koymuştu. Ancak buna rağmen Türkiye-Gürcistan ilişkileri ilerlemiştir. Türkiye, Gürcistan’ın Batı’ya yakınlaşmasına yardım etmiş, NATO’nun Barış için Ortaklık Programı çerçevesinde Gürcistan silahlı kuvvetlerinin NATO standartlarına ulaşması için destek vermiştir. Özellikle 11 Eylül 2011 sonrası ABD’nin de Gürcistan ile yakınlaşması ve terörle mücadele stratejisinde Gürcistan’ın önemi, Türkiye-Gürcistan ilişkilerine de yansımıştır.” (Kasım, 2009, s.113).

“Gürcistan’da 2003 yılında yapılan Gül Devrimi’nden sonra iktisada gelen Mihail Saakaşvili’nin Gürcistan halkına verdiği ilk söz toprak bütünlüğünü sağlayacağı yönündeydi. Gürcistan SSCB’den bağımsızlığını kazandığında 3 cumhuriyet özerk cumhuriyete sahipti. Bunlardan ikisi Abhazya ve Güney Osetya savaşıyla bağımsızlığını kazandı. Bir tek Acaristan savaşımadı. Burada Türkiye’nin etkisi büyük oldu. Türkiye’nin aslında Acaristan üzerinde garantörlük hakkı da vardı. Ama Türkiye hiçbir zaman bunu gündeme getirmede.” (Oğan, 2008, 88: 8).

1990’dan sonra Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Türkiye’nin Kafkasya politikasında; Gürcistan politikası yeniden şekillenmiştir. Bu tarihten itibaren yaşanan gelişmelerden bahsettikten sonra Gürcistan ile Türkiye ilişkilerinde sürecin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekir.

“Söz konusu sürecin sonuçlarına bakarsak, ilk olarak bu devletlerde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler son derece geliştirilmiştir. Türk iş adamları bölgede önemli projeler almışlardır. Türkiye devlet düzeyinde de Gürcistan’a ekonomik destek vermeye çalışmaktadır. Ulaşım, gümrük gibi konular bir an önce çözülerek ticaretin iki ülke arasında kolaylaştırılmasına çaba harcanmaktadır. Petrol boru hattı konusu iki ülke için de önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuyla ilgili işbirliği yapılmaktadır.” (Demir, 2003, s.128).

Sovyetlerin dağılmasının ardından, yani 1990’larda dünya düzeni tek kutuplu sisteme geçmiştir, elbette bu değişiklik dünya düzeninde değil; Türkiye’nin Kafkasya politikalarında ve bu politikaların etkileri Türkiye’nin diğer bazı devletlerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Öncelikle 90’lardan başlayarak Türkiye-Gürcistan ilişkilerine göz atılmıştır. Bu dönemde, Soğuk Savaş öncesi dönem gibi hareketli geçmiştir. Gürcistan’la ilgili dış politikada; çeşitli ziyaretler, antlaşmalar, ekonomik ve askeri yardımlar, askeri eğitimler, petrol ve doğalgaz antlaşmaları gibi konularda büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Gürcistan’la Soğuk Savaş zamanı ilişkiler durgunken; Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde ABD’nin öne çıkmasıyla birlikte, Türkiye’nin ABD’ye yakın olması Gürcistan’ın Türkiye’yle olan ilişkileri geliştirmesine sebep olmuştur. Çünkü bu dönemde Gürcistan Rusya’dan uzaklaşmaya çalışmış ve kendini Batı’ya yakın görmüştür. Ayrıca Gürcistan NATO’ya girmek istemiştir. Bu sebeplerden dolayı Türkiye’ye yaklaşmıştır. Son olarak; Rusya bu dönemde Gürcistan’ı Türkiye ya da Batı’ya yakınlaşmasın diye elinden geleni yapmıştır.

Gürcistan’ın ardından ilişkilerimize bakacağımız sıradaki devlet Rusya’dır. Hem Rusya-Türkiye ilişkilerine bakılması gereklidir, hem de Türkiye’nin Kafkasya’daki diğer devletlerle olan ilişkilerinde Rusya’nın etkisine değinilmesi uygun olacaktır.

“Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği’nin hukuki ve siyasi mirasçısı durumuna gelen Rusya artık Batı dünyası için birincil bir tehdit odağı değildi. Her şeyden önce, Rusya, eski cumhuriyetlerde olan karışıklıklara, çıkarlarına aykırı gelişmelere aktif bir biçimde müdahale etmekte, hatta bazen bu ‘karışıklıkların’ yaratılmasında rolü olduğuna dair bir izlenim yaratmaktadır. Bu durum, Kafkasya ve Orta Asya’da Rusya’nın bıraktığı düşünülen boşluğu doldurmaya çalışan Türkiye’nin işinin pek kolay olmadığını göstermektedir.” (Sönmezoğlu, 2006, s.690, 691).

Türkiye’nin Kafkasya politikalarına bakarken Rusya ile ilişkilerin genelini değerlendirmek gerekir. Ancak bu değerlendirmeyi yaparken 90’dan sonraki süreci inceleyeceğiz.

“Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri ekonomik ilişkiler ve politik ilişkiler olmak üzere iki boyuttan bakarak değerlendirmek gelenekselleşmiştir. Ekonomik ilişkilerin lokomotif rolünü oynadığı ve ilişkilerde adeta katalizör görevi gördüğü bu konuya ilgi duyan herkesin dile getirdiği bir gerçektir. Ancak, SSCB’nin dağılması sonrası ilişkileri üç farklı dönemde incelemek de mümkündür. Birinci dönem 1992-1999 arasındaki ilk yıllardır. Bu dönemde yükselen ekonomik ilişki grafiğinin bütün zorlamalarına rağmen her iki ülke de enerji, etnik, bölgesel gibi birçok alanda rekabeti öne çıkararak bu dönemi yeterince değerlendirememişlerdir. Bu yüzden politik anlamda birinci dönem Türk-Rus ilişkilerinin ‘kayıp yılları’dır. İkinci dönem, 2000-2008 arasındaki yıllardır. Bu yıllar, her iki ülkenin yürüttükleri rekabetin ilişkiler bütününe verdiği zararı ve rekor düzeyde yükselen ekonomik ilişkilerin ortaya koyduğu faydayı göz önüne alarak, buradan çıkardıkları derslerle aralarındaki güven ilişkisini güçlendirme yönünde arayış içerisine girdikleri yıllardır. Bu yüzden politik anlamda ikinci dönem Türk-Rus ilişkilerinin ‘arayış yılları’dır. Üçüncü dönemi 2008 sonrası yıllar olarak değerlendirebiliriz. İlk iki dönemin periyodundan hareketle önümüzdeki 7-8 yıllık periyodun Türk-Rus ilişkilerinde çok önemli rol oynayacağı öngörüsünü yapabiliriz. Acaba önümüzdeki dönem kayıp yılların ortada kaldığı ve arayışın bittiği gerçek anlamda ‘işbirliği yılları’ olacak mıdır?” (www.bilgesam.org/tr).

Türkiye-Rusya ilişkilerini 1990’dan sonra yaşanan olaylar çerçevesinde inceleyeceğiz.

“SSCB’nin çöküşünden sonra bölgesel sorunlar içerisinde Karabağ sorunu ikili ilişkilerin tansiyonunun zaman zaman artmıştır. Örneğin, 1992-1993 döneminde Türk kamuoyunun artan Karabağ duyarlılığı nedeniyle soruna askeri müdahale sesleri yükselirken, dönemin BDT Silahlı Kuvvetler Komutanı Şapasnikov bunun üçüncü dünya savaşı anlamına geleceğini ilan etmiştir. Benzer şekilde dönemin Türk Başbakanı Süleyman Demirel de Karabağ’a müdahalenin Kızıl Orduyu karşılarına alma anlamına geleceğini belirtmiştir. Türk-Rus ilişkilerinin tansiyonunu zaman zaman artırıcı bir diğer sorun ise Çeçen sorunu olmuştur. Özellikle 1994-1996 dönemindeki ilk savaş sırasında bu tansiyon önemli ölçüde artmıştır. Türkiye’nin resmi Çeçen politikası sorunun Rusya’nın toprak bütünlüğü içinde barışçıl vasıtalarla çözülmesi olmuştur. Ancak zaman zaman Türkiye’de bulunan Çeçen asili

diasporanın örgütsel ve bireysel faaliyetlerini ilişkilerin tansiyonunu artırmıştır. Hatta dönemin Rusya büyükelçisi Albert Çernişev ‘evi camdan olan komşusunun penceresine taş atmamalı’ diye PKK sorununa dolaylı bir vurguda bulunmuştur.” (www.turksam.org/tr).

“Türkiye’nin Çeçenlere, buna karşılık da Rusların PKK’ya destek vermesi, restleşmesiyle ilişkilerin gerilmesine neden oldu. 1999’a kadar olan dönemde, Türk-Rus ilişkileri bu şekilde cereyan etti. Şunun altını çizelim; ilişkiler siyasal olarak sorunlu ama ekonomik olarak gayet olumlu gerçekleşti.” (http://arsiv.ntvmsnbc.com)

“1998 yılı Mayıs ayında Türkiye Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı 5 günlük bir ziyaret için Rusya’ya gitmiştir. Konuşulan temel konu, Türk ordusunun modernizasyonu çerçevesinde Rusya ile söz konusu olabilecek işbirliğiydi. 1998 yılında, Türkiye’nin baskısı sonucunda Suriye’den ayrılmak zorunda kalan Abdullah Öcalan’ın Ekim ayında Moskova’ya gelmesi üzerine iki ülke ilişkilerinde önemli bir kriz yaşanmıştır. Rusya Duması’nın Öcalan’a siyasal sığınma hakkı verilmesi teklifinde bulunması, ülke yönetiminin bu görüşte olmadığını açıklamasına rağmen iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiştir.” (Milliyet, 5.11.1998).

2000’li yıllardaki gelişmelere bakacak olursak;

“2002 yılında AKP’nin iktidara gelmesiyle ‘Türkiye’de İslamcılar iktidara geldi’ gibi bir korkuya kapılan Kremlin’in bu korkusunun boşuna olduğu kısa sürede anlaşılınca ilişkilerde yeni bir dönemin önü de açılmış oldu. Ve elbette bu süreçte Rusya’da da iktidar değişmişti. Dış politikayı halâ SSCB metotları ile götürmeye çalışan Boris Yeltsin yerine dış politikada bölge ve bölgeselciliğe önem veren Vladimir Putin iktidara gelmişti. Putin iktidarının ilk yıllarında yakın çevre daha öncelikli olduğundan Türkiye, Rus dış politikasında hak ettiği yeri alamamıştı. Ancak ilerleyen yıllarda Kremlin yönetimi Balkanlar-Karadeniz ve genel olarak ‘Güney Hattı’nda önceliği ve önemi Ankara’ya verme kararı almıştı. 2004 yılı Aralık ayında ilk defa bir Rus Devlet Başkanı olarak Putin Ankara’yı ziyaret etmişti. Ardından Ocak ayında Başbakan Erdoğan Moskova’ya gitti. Daha sonra Soçi görüşmeleri ve Samsun’da Mavi Akım Hattı’nın açılışında bir araya gelindi. İlk defa iki ülke liderleri arasında telefon hattı açıldı.” (Oğan, 2008, 83:42).

“2 Eylül 2008 tarihinde Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov İstanbul’a gelerek Dışişleri Bakanı Ali Babacan ile görüştü. İkili görüşmelerde Türkiye Gürcistan’ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparken Rusya Abhasya ve Güney Osetya’nın bağımsızlığından dem vurmıştır. Ancak iki ülkenin farklı düşünmesinin ilişkilere hanel getirmeyeceği de vurgulanmıştır. Bu çerçevede Lavrov Türkiye’nin daha önce Kosova’yı tanımasının ilişkilere sorunlar çıkarmamasına vurgu yapması önemlidir.” (Oğan, 2008, 89:11, 12).

“Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, 12-15 Şubat 2009 tarihleri arasında, RF’ye resmi ziyareti büyük önem arz etmektedir. İlk defa bir Türk Cumhurbaşkanı Rusya’ya ziyarette bulunmuştur.” (Oğan, 2009, 95:58).

“15 Mart’ta Moskova’daki Uluslararası Ticaret Merkezi’nde gerçekleşen Türk-Rus iş forumunda konuşan Başbakan Erdoğan ve Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı İgor Seçin, önümüzdeki beş yıllık dönemde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkarılması hedefini bir kez daha tekrarladı.” (www.usakgundem.com).

“Vize Muafiyeti Antlaşması, 2010’da başlayan bir sürecin ürünü olarak nisan 2011 itibariyle hayata geçmiştir. Buna göre, iki ülke arasındaki 30 günlük turistik vizeler kaldırılmıştır. Ne var ki, özellikle iş ve öğrenim olmak üzere daha uzun sürelerle ve daha farklı amaçlarla ihtiyaç duyulan vizeler kullanımda olmaya devam edecektir.” (www.stratejikboyut.com).

Son gelişme ise çok yakın bir tarihte yaşanmıştır:

“Davutoğlu Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev’in 11-12 Mayıs 2010 tarihlerinde Türkiye’ye gerçekleştirdiği resmi ziyaretin iki ülke ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdığının altını çizdi. Davutoğlu, “ziyaret çerçevesinde Türkiye ve Rusya arasında Üst Düzey İşbirliği Konseyi kurulmuş ve anılan konseyin ilk toplantısı gerçekleşmiştir.” (www.samanyoluhaber.com/h-440445-ahmet-davutoğlu).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya-Türkiye ilişkileri zaman zaman gerginleşmiş, zaman zaman da iyi bir ivme kazanmıştır. Türkiye ile Rusya arasında antlaşmalar imzalanmıştır. Ekonomi anlamında ilişkilere hiç sorun yaşanmamıştır.

Bunun yanı sıra, PKK sorunu ve Çeçenistan olayları sebebiyle ilişkiler gergin bir dönemden geçmiş; ancak Putin'in başa gelmesiyle ilişkiler gerginlikten ılımlı ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Özellikle 2000'li yıllarda Türkiye-Rusya arasındaki sıcak ilişkiler ve görüşmeler artmış, hatta son dönemde turistik vize mevzusu kısa bir süreliğine de olsa kalkmıştır. Bu vize daha önce de belirttiğimiz gibi 30 günlüktür. Türkiye-Rusya ilişkilerine tarihsel perspektif olarak değindikten sonra, Soğuk Savaş sonrası tek süper güç olan ABD'den bahsedeceğiz. Bunun sebebi Türkiye-Kafkasya ilişkilerini ve Kafkasya'yı, ABD'nin yakından takip etmesidir. Çünkü süper güç olarak ABD bölgesel politikaları takip etmektedir. Türkiye Kafkasya bölgesinde dediğimiz gibi Ermenistan ile ilişkilerini Soğuk Savaş sonrasında arttırarak gündeminde tutmayı başarmıştır. Ancak Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde ABD'De çoğu zaman etkin rol oynamıştır. 1990 sonrası Türkiye-Ermeni ilişkilerinde ABD'nin etki ettiği gelişmeleri incelersek;

“Ermeni meselesi gibi zannedildiği gibi 1965'te Ermeni iddialarının 50. yılı dolayısıyla Amerika'da başlatılan büyük kampanya ile Amerikan gündemine girmiş değildir. Esas itibarıyla bunun ABD'de önemli bir konu haline gelişi aslında sorunun ortaya çıktığı 1880-1890'lı yıllara tekabül eder. Aslında Ermeni meselesinin ortaya çıkışında da doğrudan doğruya ABD vatandaşı olan insanların etkisi vardır.” (Erhan, 2010, s.235).

“Tıpkı 1980'li yıllarda olduğu gibi 20. yüzyılın dönemecinde de Ermeni sorunu Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli engellerinden biri olmaya devam etmiştir. Özellikle sözde soykırım konusundaki propaganda çalışmalarının neredeyse bir asırdır sürdüğü hatırlanacak olur ise Amerikalı Ermenilerin bu konuda çok ciddi kazanımları olmuştur. Kaliforniya gibi bazı eyaletlerde 'Ermeni soykırımı' ilköğretim ders kitaplarına dahi girmiştir. Doğal olarak böylesine uzun bir geçmişi bulunan çalışmalar siyasi alanı da etkilemiş ve Türkiye-ABD ilişkilerinde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bu durum Türkiye'yi olduğu kadar ABD'yi de rahatsız etmiştir. ABD Baba Bush, Clinton ve Oğul Bush dönemlerinde Türkiye'yi Kafkaslarda ve Ortadoğu'da ABD politikalarının uygulanmasında en önemli aktörlerden biri olarak görmüştür. Bu çerçevede en önemli engel ise içeride Ermeni lobisinin sürekli olarak Türkiye ile işbirliğini engellenmesi, Kafkaslarda ise Türkiye ve Azerbaycan'dan kaçan Ermenistan'ın Rusya ve İran'a yaklaşmasıdır. Türkiye-ABD ilişkileri genel

anlamda iyi olduğu zamanlarda Ermeni lobisi, Rum lobisi vb. grupların ABD politikaları üzerindeki etkisi çok sınırlı kalmakta, Amerikan Temsilciler Meclisi ve Kongresi'ne ya Ermeni tasarısı gelmemekte, ya mevcut tasarılar geri çekilmekte, ya da tasarılar daha sonra verilmek üzere bekletilmektedir. Bu durum 1970 ve 80'lerde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrasında da devam etmiştir. Ancak bu durum Amerikan yerel siyasetinde daha farklı bir özellik göstermiştir. Ulusal bazda ilişkiler hangi düzeyde olursa olsun yerel politikalar ve eyalet politikaları yerel grupların etkinlikleriyle şekillenmiştir. Bu nedenle Türkiye-ABD ilişkilerinin düzeldiği dönemlerde Ermeniler şehir ve eyalet meclislerinde etkili olmaya ve 'soykırım'ı tanıyan kararlar aldırılmaya çalışmışlardır." (Laçiner, 2004, s.149, 150).

Genel olarak Türkiye-ABD ilişkilerinde, aynı zamanda Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde komşusu olan Ermenistan'ın politikalarını inceledik. Şu noktada bu üç devletin yer aldığı 1990 sonrası gelişmelere bakalım:

"1993 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına misilleme saldırılarının ardından Türkiye Ermenistan'la ilişkilerini tam olarak kesmiş ve Kars'taki sınır kapısını da kapamıştır. Türkiye'nin bu tutumu Avrupa ve Amerika'da hoş karşılanmamış hemen harekete geçen Avrupa ve Amerika'daki Ermeni lobisi Türkiye'nin bu kapıları açmadığı halde AB'den dışlanacağı haberlerini yaymıştır." (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s.139).

ABD devlet başkanlarının Türkiye-Ermenistan ilişkilerine etkisine değinirsek;

"George W. Bush döneminde, Türkiye-ABD ilişkilerinde Ermeni soykırım iddiaları çok önemli bir yer tutmamakla beraber yine de zaman zaman kendini hissettirmiştir. Aslında daha seçim döneminde konu ile ilgili olarak Bush'a yönelen Ermeni lobisi ondan oldukça kuvvetli bazı destek mesajları almıştır. ABD Başkanı Bush çeşitli açıklamalarda 'soykırımsal (genocidal) kampanya', 'trajik ıstıraplar', 'katliam', 'dehşet verici' vb. ifadeleri kullanmakla birlikte doğrudan soykırım sözcüğünü kullanmamıştır." (Sönmezoğlu, 2006, s.510, 511).

“Obama yönetimi, 1915 olaylarını bir ‘soykırım’ olarak değerlendirme konusunda önceki yönetimlerle kıyaslanmayacak ölçüde ‘Ermeni yanlısı’ olarak adlandırılabilir. Daha önceki dönemlerde Başbakan ve Başbakan Yardımcı arasında Türkiye konusunda hep bir denge olmuştur. Başkan Türkiye’ye sert çıkarken, Türkiye’nin güven duyduğu bir Başkan Yardımcısı hep bulunmuştur. Zaten Barack Obama seçim çalışmaları esnasında, en az 5 defa sözlü ve bir de yazılı teminat vererek, göreve geldiğinde 1915 yılında yaşanan olayları ‘Türklerin Ermenilere soykırım yaptığı’ şeklinde değerlendireceğini açıkça ifade etmiştir.” (Oğan, 2009, 95:45).

“Barack Obama’nın iktidara gelişi birçok çevrede Clinton’un dış politika başarısının bir tekrarı umudunu doğurmuştur. Hatta Clinton’un ‘Önce Rusya’ politikasına dönüş yaşanacağı yorumları bile yapılmıştır. Ancak Obama’nın şu ana kadar olan dış politika icraatları incelendiğinde; geniş Avrasya coğrafyasında bırakın ‘Önce Rusya’ stratejisini, ortada bir politika olduğunu bile iddia etmek doğrusu büyük iyimserlik olur. Bu saptamanın en iyi test edileceği alan ise Kafkasya’dır. Obama’nın Kafkasya politikası Türk-Ermeni normalleşmesinin ötesinde bir gündem teşkil etmemektedir. Bu boşluk da hızla başta Rusya olmak üzere diğer ülkeler tarafından doldurulmaktadır.” (www.1news.com.tr/yazarlar).

Bu gelişmelerin ardından çok yakın bir tarihte önemli bir savaş meydana gelmiştir. Savaşla ilgili yaşanmış önemli olaylara bakmamız gerekmektedir.

“Rus askerleri Gürcistan’ın içlerine doğru ilerlerken hem Amerikalı, hem de Avrupa Birliği liderlerinin yüzündeki telaş ve kaygı kolaylıkla okunabiliyordu. Türkiye savaş başladığı andan itibaren ABD’den çok AB’ye benzer refleksler gösterdi. Ankara hiçbir şekilde Rusya’nın cezalandırılmasını istemedi, bunun için çaba sarf etmedi. Aksine, Rusya ve Gürcistan çatışırken Amerikalıların veya başka bir ülkenin (Ukrayna) savaşa silahlı müdahalesine engel olmaya çalıştı. Görünen o ki Gürcistan krizi Türk-Amerikan ilişkilerine yeni gerilim sahaları getiriyor. Türkiye, Amerikalıların Gürcistan’ı bahane ederek Kafkasları Irak’a veya Afganistan’a çevirmesinden korkuyor. Rusya’nın küçük bir bedelle ikna edilebileceği kanaati var Ankara’da.” (Laçiner, 2009, s.129, 130).

“AB Dönem Başkanı Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy’nin devreye girmesi üzerine 16 Ağustos’ta 6 maddelik bir ateşkes anlaşması imzalandı ve Rus birlikleri Gürcistan’dan çekilmeye başladı. Ateşkesin ardından bu istikrarsızlığın Türkiye’yi ilgilendiren ve müttefiki ABD’yle rahatsızlık yaratan gelişmeler ortaya çıkmaya başladı. ABD, Gürcistan’daki yaralıları için Karadeniz’e donanmanın hastane gemilerinden ikisini göndermek istiyordu. Bu noktada Türk boğazlarından geçiş rejimini düzenleyen Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin hükümleri engel olarak ortaya çıktı. Zira, adı geçen sözleşmeye göre Karadeniz sahilinde olmayan ülkeler başta olmak üzere, bu sözleşmede yer alıyordu. ‘İnsani yardım’ maksadıyla Gürcistan limanlarına intikal eden ABD gemilerinin sadece savaş gemilerinden oluşması, Rusya tarafında ‘ABD’nin Gürcistan’a silah ve mühimmat yardımı’ yaptığı kuşku ve ‘Füze atan gemilerle insani yardım mı yapılır?’ sorusunu gündeme getirdi. Bu arada Rus Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Nogovotsin, NATO gemileri 21 günlük süre içerisinde Karadeniz’den çıkmazlarsa bunun sorumluluğunun ilk sırasında Türkiye’nin olacağını, hafif tehdit kokan bir ifadeyle ileri sürdü.” (Yavuz, 2008, 89: 14, 15).

Türkiye-Ermeni ilişkilerine ABD’nin yansımaları yukarıda da bahsettiğimiz üzere, ABD, Türkiye’nin Kafkasya politikasında yer alan Ermenistan’la ilişkilerini yer yer etkilemiştir. Bazen Türkiye’nin yanında yer almış; ama çoğu zaman da Ermenileri desteklediği tarihte apaçık görülmektedir. Özellikle bu destek Barack Obama zamanında daha açık ve nettir. ABD’nin, Türkiye’nin Kafkasya politikasında ilgilendiği bir diğer ülke de Gürcistan’dır. Rus-Gürcistan savaşında, Türkiye daha tarafsız politika izlemeyerek, Gürcistan’ı kendisine çekmeye ve Türkiye de dâhil Rusya’yı da ekarte etmek istemiştir.

3. TÜRKİYE’NİN 1990-2010 YILLARI ARASINDA AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLERİ

Bu bölümde Türkiye-Ermenistan ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine ayrı ayrı detayları ile değinilecektir. Ayrıca Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinden de bahsedilecek ve bu ilişkilerin Türkiye’yi ve dış politikasını etkileyen gelişmeler de değerlendirilecektir. Öncelikle Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve önemli gelişmeleri ile başlayacağız. Elbette bu ilişkiler 1990’dan günümüze kadar olan dönemde irdelenecektir.

3.1. Türkiye Ermenistan İlişkileri

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini 1990’lardan sonra, yani Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren iki ülke arasında yaşanan gelişmeler çerçevesinde vereceğiz. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini 90’lardan sonra Ermenistan devlet başkanlarını baz alarak ikili ilişkileri yansıtmak daha iyi olacaktır. Ayrıca bu dönemde yaşanan önemli olaylardan geniş kapsamlı bahsedileceğinden Türk-Ermeni ilişkilerine bu bölümde genel hatlarıyla değinilecektir.

“Ermenistan, 23 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. İlk önce Azerbaycan’ı tanıyan Türkiye 16 Aralık 1991 tarihinde diğer Eski Sovyet Cumhuriyetlerini tanıırken Ermenistan’ı da tanımıştır. Türkiye bu ülke ile diplomatik ilişki kurmakta acele etmemekle beraber, ilk başlarda, daha Sovyetler Birliği tam dağılmamışken, iki ülke arasında sınır ticaretinin başlatılması, ulaşım açısından imkânların geliştirilmesi konularında hazırlıklara başladığı görülmektedir. Bu yıllarda Karabağ sorunu var olmakla birlikte henüz Türk kamuoyunu infiale sürükleyecek bir aciliyet taşımadığından Türkiye, Karadeniz’e sahili bulunmayan bu ülkenin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne katılmasını desteklemiştir. Yine bu dönemde Türkiye bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik açıdan oldukça zor duruma düşen Ermenistan’a Batı’dan gelen yardımların ülkesinden geçerek bu ülkeye ulaşmasında yardımcı olmuş, bu çerçevede Trabzon limanının kapasitesinin geliştirilmesi konusu bile görüşülmüştür.” (Sönmezoğlu, 2006, s.719, 720).

“Türkiye-Ermenistan ilişkileri ise Türkiye’nin dış politikası açısından Kafkasya’daki en sorunlu alanı oluşturmaktadır. Türkiye-Ermenistan’ın bağımsızlığını tanınmasına rağmen iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamaktadır. Bunun için Ermenistan yönetiminin Türkiye’nin toprak bütünlüğünü açıkça tanınması ve bunu teyit için iyi komşuluk ilişkileri ve sınırların dokunulmazlığını içeren bir deklarasyon imzalaması, soykırım iddialarının Ermenistan yönetimi tarafından uluslararası alanda gündeme taşınmaması ve Karabağ sorununun çözümünde de adım atılması gereklidir. Bir ülkenin toprak bütünlüğünü açıkça tanımadan onunla normal diplomatik ilişki kurmayı beklemenin anlamsızlığı ortadadır.” (Kantarıcı, 2009, s.64).

Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında, Sovyetlerin yıkılmasının ardından nasıl bir perspektif etrafında geliştiğinden bahsettikten sonra, Türkiye ve Ermenistan’ın birbirlerine karşı politikalarını kısaca verelim:

“-1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ermenistan’ı ABD’den bile önce Türkiye tanımıştır.

-Türkiye, Eylül 1991’de incelemelerde bulunmak üzere Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine heyetler gönderirken Ermenistan’ı ihmal etmemiştir.

- Karadeniz’e kıyısı olmamasına rağmen 1993 yılında Ermenistan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği’ne kurucu üye olarak davet edilmiştir.

- 1990’lı yıllarda enerji sıkıntısı çeken Ermenistan’a Türkiye yardım etmiştir.

- Kendi kamuoyundaki olumsuz tepkilere rağmen Türkiye, Ermenistan’a 100 bin ton buğday yardımında bulunmuştur.

- Türkiye halen devam eden Erivan-İstanbul seferine izin vermiştir.

- Ermenistan’dan kaçak olarak gelip ‘kaçak işçi’ olarak çalışan binlerce Ermeniye göz yummuştur.

- Erivan yönetimi, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen 1920 tarihli Gümrü, 1921 tarihli Kars Antlaşmaları’nın yürürlükte olmadığı iddiasını halâ savunmaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasında yukarıda da görüldüğü üzere neredeyse tamamı Ermenistan’dan kaynaklanan önemli sorunlar bulunmaktadır.” (Kantarıcı, 2008, 88:21).

Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında yüzeysel bilgiler verdikten sonra, sınırın açılması sorunu ve Ermeni Diasporasına değinmeden 1990'dan günümüze kadar olan dış politika ilişkilerimizi kronolojik olarak sıralayacağız. Sınırın açılması ve Ermeni Diasporasına ayrı başlıklarda kapsamlı bir şekilde değinileceğinden, Türkiye-Ermenistan ilişkileri başlığında ara ara yüzeysel bahsedilip geçilecektir. 1990 sonrası Türk-Ermeni ilişkilerine dönersek;

“16 Aralık 1991 tarihinde, Sovyetler Birliği'nden ayrılmış olan öteki bağımsız devletlerin hepsini, hiçbir ayırım gözetmeden tanıdı. Bu arada Ermenistan Cumhuriyeti'ni de tanıdık. Fakat ondan sonra Ermenistan ile ilişkileri daha ileri götüremedik.” (Şimşir, 2009, s.205).

“1993 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına misilleme saldırılarının ardından Türkiye Ermenistan'la ilişkilerini tam olarak kesmiş ve Kars'taki sınır kapısını da kapatmıştır. Türkiye'nin bu tutumu Avrupa ve Amerika'da hoş karşılanmamış hemen harekete geçen Avrupa ve Amerika'daki Ermeni lobisi Türkiye'nin bu kapıları açmadığı halde AB'den dışlanacağı haberlerini yaymıştır.” (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s.139).

2000'li yıllara geldiğimizde;

“Türkiye'nin rasyonel bir seçim olmaktan çıkarak, bir hesapsız tutkuya dönüşen AB tam üyelik macerası da Ermeni psikolojik operasyonunun bir aracı haline gelmiştir. Avrupa Birliği, bugüne kadar 'Ermeni soykırımını kabul etmeniz tam üye olmak için şart değil ama kabul ederseniz iyi olur' tezini savunmuştur. Ancak kendi söylemediğini üyeleri aracılığı ile söylemiştir. Örneğin Fransa, 'Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmesi, AB üyesi olması için ön şart' açıklamasını yapmıştır. AB üyesi ülkelerde tek tek Fransa'nın Ermeni meselesinde benimsediği tutumu kabul ettirme süreci yürürlüktedir.” (Özdağ ve Yeniçeri, 2009, s.165).

“17 Aralık AB liderler zirvesi öncesi Türkiye, Ekim 2004 itibariyle AB'den müzakere tarihi almak için büyük bir seferberlik başlatırken, Ermeni lobisi de karşı atağa geçerek, müzakereler için Türkiye'nin (sözde) Ermeni soykırımını tanıması ve sınır kapılarını açarak, diplomatik ilişki kurulmasının yolunu açmak için AB'ye

baskısını arttırmıştır. Öte yandan Ermenistan ile Türkiye arasındaki bir sorunu, AB gibi Türkiye açısından çok hassa bir konuda ‘pazarlık konusu’ yapmak, uygarlıkla bağdaşmayan bir tutumdur. Uluslararası hukuk kurallarına göre, soykırımın en ağır suç kategorisinde olması çerçevesinde, bazı ülke parlamentolarında soykırımın tanınması ise bu ülkelerde Türkiye’nin ilişkilerinin bozulmasına neden olmaktadır.” (Toplumsal Gelişim Derneği, 2006, s.191, 192).

Yukarıdaki AB ile ilgili gelişmelere, Ermenistan’ın etki etmeye çalışması ve üyeliği ekarte etme çabaları sonuçsuz kalmamaktadır. Ermenistan her zaman olduğu gibi Türkiye’nin iyiliğini istememektedir.

Yine 2000’li yıllarda yaşanan bir gelişme ilişkilerini etkilemiştir. Hrant Dink’in ölümünün ardından;

“Büyük Türk gazete ve televizyonları törene Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan’ı temsilen gelen Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan’ın tarihi bir açıklama yaparak Ermenistan’ın Türkiye’ye hiçbir koşul olmadan diplomatik ilişki kurmaya hazır olduğunu duyurdular. Ermenistan uzun süredir “Önkoşulsuz diplomatik ilişki kuralım” demektedir. Bunun barış istemekle bir ilgisi de yoktur. Çünkü diplomatik ilişki için koşul ise son derece basittir: İşgal ettiğin topraklardan çık ve benim topraklarıma Ermenistan demekten vazgeç. Ermenistan Türkiye’ye önkoşul ileri sürebilecek bir durumda değildir.” (Laçiner, 2009, s.191, 192).

Bu gelişmeler sonucunda da yine Türkiye-Ermenistan ilişkileri belirli bir düzene girememiştir. Son döneme geldiğimizde ilişkilerde biraz da olsa farklılaşmalar ve normalleşmeler yaşanmıştır. Şimdi bu normalleşmeye göz atalım:

“Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesini konu alan ve iki tarafın da olumlu baktıkları söz konusu yol haritası, komisyonlar kurulmasını ve bu komisyonların sınırın açılması, diplomatik ilişki kurulması gibi birçok ayrıntıyı içermektedir. Yol haritası hakkında henüz ayrıntılı bilgilendirme yapılmasa da içeriğinin ne olduğuna dair yapılan yorumlar bu konuda ciddi ve hatırı sayılır bir mesafe alındığını göstermektedir.” (Diril, 2009, s.229).

“Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Ermenistan’ın başkenti Erivan’da iki ülke futbol milli takımları arasındaki müsabakayı izlemek için gitmesi ile başlayan ‘futbol diplomasisi’ ile yumuşayan ilişkiler için bir sonraki adım, 22 Nisan 2009’da normalleşme sürecine dair ‘Yol Haritası’nın açıklanması olmuştur. Daha sonra, 31 Ağustos 2009 tarihinde İsviçre’nin gözetiminde Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesini öngören ‘İlişkilerin Geliştirilmesi Hakkındaki Protokol’ ve ‘Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokol’leri parafe edilmiştir. Parafe edilen protokoller 10 Ekim 2009 tarihinde iki ülke Dış İşleri Bakanları tarafından imzalanmıştır ve Ermeni ve Türk parlamentolarında onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir.” (<http://bilgesam.org/tr>).

1990 sonrası, Ermenistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ana hatlarını belirtirsek;

“SSCB’nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya bölgesinde kurulan ülkeleri ayrıma gitmeden tanıyan Türkiye, bölgedeki iki ülkeyle kurduğu diplomatik ilişkiyi, Azerbaycan topraklarını işgali nedeniyle Ermenistan ile tesis etmemiştir. Ermenistan’ın Türkiye aleyhine Ermeni soykırım iddialarını desteklemesi ve dış politika önceliği haline getirmesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bir bölümünde hak iddia etmesi, bu doğrultuda Ağrı Dağı’nı devlet sembolü olarak kullanması gibi konular iki ülke arasında normal ilişki kurulmasını daha da güçleştirmiştir. Türkiye, ‘iyi komşuluk ilişkileri’ kurulabilmesi için Ermenistan’ın ciddi bir irade göstermesi gerektiğini vurgularken, Erivan bu yönde bir girişim yerine sınırların açılmasını sağlamak amacıyla Türkiye’ye baskı uygulanması için Avrupa Birliği’ni (AB) devreye sokmaya çalışmıştır.” (Şen, 2009, s.140).

Bu dönemde görülüyor ki Ermenistan ile Türkiye ilişkileri 90’dan sonra, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Ermenistan’ın toprak istemi, yani Türkiye’deki 6 ili kendilerininmiş gibi görmeleri, “soykırım” iddiaları benzeri politikalarının yanında, artık AB ile olan ilişkilerini kullanarak, Türkiye’nin AB üyeliğini kötü anlamda etkileyerek sorun çıkartması; bunun yanı sıra Dağlık Karabağ olayına Türkiye’yi sokmak istememesi gibi politikaları da eklemiştir. Son dönemde ise; diplomatik ilişkiler kuramayan Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleşmeye başlamış ve diyalog kurulmaya başlanmıştır.

3.1.1. Ter-Petrosyan Dönemi

“Ermenistan’daki iç politik gelişmelerin Türkiye yansımaları ve iki ülke arasındaki ilişkilere bakılacak olursa, Başkan Petrosyan’ın dönemi Türkiye ile ilişkiler açısından genel anlamı ile olumlu geçmiştir.” (Ertekin, 2007, s.100).

“Ter-Petrosyan eski SSCB cumhuriyetleri içinde eski komünist partililere üye olmayan tek lider olarak Ermenistan’ın yönetimine geçmiştir. Ter-Petrosyan bu dönemde birçok araştırmacı tarafından demokrat, entelektüel ve ılımlı kişiliği ile ön plana çıkarılmıştır. Ter-Petrosyan yönetimi özellikle Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu sadece bölgesel istikrar açısından değil, Batı bloğunun Ermenistan’a yapacağı umulan yardımlar ve Batı ile yapılacak olan ‘kârlı’ ticaret için de bir ön şart olarak algılanmıştır. Ter-Petrosyan, bir yandan diasporadan destek almaya çalışırken, diğer taraftan da diasporanın iç ve dış politika konularından uzak tutulmasını hedef edinmiştir.” (Laçiner, 2004, s.204-206).

“Ter-Petrosyan, 28 Aralık 1994’te tek bir emirle Ermenistan Devrimci Federasyonu olarak bilinen ‘Daşnaksütyan Partisi’ faaliyetlerini geçici olarak yasakladı. Bundan başka, Daşnaksütyan Partisi’ne bağlı birçok teşkilat ve gazeteyi kapattırdı.” (Aslan, 1995-96, s.79).

Ter-Petrosyan’ın Türkiye ile ilişkilerinde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca bu yaşanan gelişmeler sonucunda Türkiye ile ilişkilerine de göz atmamız gereklidir.

“Kendi çıkarlarını kendi güçleriyle savunmaları gereken Ermenilerin buldukları coğrafyadaki diğer halklarla birlikte yaşamayı öğrenmeleri gerektiğini düşünen Ter-Petrosyan, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Zira Ter-Petrosyan yönetimi Türkiye’yi, ‘Batı’ya açılan en önemli kapısı’ olarak görmüştür. Bu nedenle, Ter-Petrosyan her alanda zayıf, doğal kaynaklardan yoksun ve kapalı bir bölgede bulunan Ermenistan’ın, Türkiye’nin hassasiyet gösterdiği ‘soykırım iddiaları’ ve ‘toprak talepleri’ hususlarında daha temkinli bir yaklaşım içerisinde olmasından yana siyaset izlemiştir. Ermenistan Ulusal Hareketi ve Ter-Petrosyan, soykırım iddialarının gündeme getirilmesine ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nde yer almasına da karşı çıkmıştır. Bağımsızlık Bildirgesi ilan edildikten

sonra ‘Ermeni Davası’ını destekleme sözünü yerine getirmediği yani, ‘(sözde) soykırım iddialarından ve toprak taleplerinden’ vazgeçtiği yönünde olmuştur.” (Toplumsal Gelişim Dergisi, 2006, s.10).

“Ter-Petrosyan, iktidarı döneminde Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme yönünde mesajlar vermiştir. 1991 Mayıs ayındaki Fransa ziyareti sırasında, Ermenistan’ın Türkiye başta olmak üzere, komşuları ile iyi ilişkiler kurmadan tam bağımsızlığına kavuşmasının mümkün olmadığını söyleyen Ter-Petrosyan, ‘ABD ve Fransa gibi ülkelerde yaşayan Ermeniler de Türkiye ile dostluk ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olmalıdırlar.’ demiştir. Bu ifade, Ter-Petrosyan’ın, dünyadaki Ermeni diasporasına Türkiye’ye karşı son yıllarda yürütülen düşmanca kampanyaya son verilmesi için verdiği bir işaret olarak yorumlanmıştır.” (Ertekin, 2007, s.100).

Bu dönemde olumsuz bir gelişme yaşanmıştır:

“Ter-Petrosyan her ne kadar Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir çatışma olmadığı izlenimini vermeye çalışsa da devlet başkanlığı döneminde Azerbaycan topraklarının Ermeni kuvvetlerce işgal edilmesi ve bunun Ermenistan’ın desteği olmadan mümkün olamayacağı gerçeği Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesini engellemiştir. Üstelik Kelbecer’in işgalinden sonra Türkiye’nin kara sınırını kapatmasıyla Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşme şansı kalmamıştır.”

Ter-Petrosyan döneminde Türkiye-Ermenistan ilişkilerine Ter-Petrosyan ılımlı yaklaşmış, her anlamda Türkiye ile aralarında olan problemleri politika ve konulardan kurtulmaya çalışmıştır.” (Kasım, 2010, s.146).

3.1.2. Koçaryan Dönemi

“Koçaryan’ın başkanlığa gelmesi ilişkilerde bir durgunluğu ve güvensizliği getirmiştir. Bunda kuşkusuz Koçaryan’ın yaklaşımları büyük rol oynamıştır. ‘Seçimi kazanırsam Türkiye ile ilişkilerde bazı yeni şeyler, yeni vurgulamalarımız olacak. İlişkilerin yeni bir biçimi ile ilgili çizgimizi yakında açık biçimde ortaya koyacağız.’ diyen Koçaryan, iktidara gelmesinin ardından ilk olarak, Petrosyan’ın teröre karıştığı gerekçesi ile 1994’te kapattığı Türk düşmanı olarak bilinen Daşnak Partisi’nin

faaliyete geçmesine izin vermiştir. Koçaryan, ‘...barışalım ama geçmişi de unutmayalım’ diyerek belki de politik yaklaşımı hakkında sinyaller vermiştir. Türkiye’nin iki ülke arasındaki ilişkileri Dağlık Karabağ’a bağlamasından rahatsız olduğunu belirtmiş ve o zaman Ermenistan’ın da soykırım ve başka konuları ilişkilerde ön koşul yapabileceğini ifade etmiştir. Türkiye ile ilişkilerde sert bir tutum gösteren, eski düşmanlıklara ve olaylara sürekli atıf yapan Koçaryan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak da uzlaşmaktan uzak bir görüntü sergilemiştir. Koçaryan, daha sonra Türkiye’nin ilişkilerde Dağlık Karabağ konusuna öncelik vermesi üzerine soykırımın Türkiye tarafından kabulü için diasporadaki Ermenileri harekete geçirmiş ve İsveç’ten Hollanda’ya, ABD’den Avustralya’ya kadar çeşitli devletlerde girişimlerde bulunmuştur.” (Demir, 2003, s.115).

Koçaryan döneminde Türkiye ile ilişkilerinde sorun sadece Dağlık Karabağ değildi. Koçaryan’ın olumsuz ve sert politikaları “soykırım” konularına da sığrayarak, Türkiye üzerinde negatif havalar estirmeye devam ediyordu.

“Elbette Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Ermeni soykırım iddialarının büyük bir yeri vardır. Ermeni devleti özellikle Koçaryan döneminde teşvik edici ve işbirlikçi olarak bu tasarımlarda önemli bir rol almıştır. Hemen hemen tüm resmi ziyaretlerde Ermenistan yetkilileri soykırım konularını açmaktadırlar. Ermenistan’a gelen herkes mutlaka soykırım anıtı ve müzesine götürülmekte ve gezinin önemli bir kısmında soykırım iddiaları tekrarlanmaktadır. Kısacası Ermenistan Devleti tüm küre üzerinde Türkiye’nin çıkarlarına zarar verebilmek için her fırsatı değerlendirmektedir ve bunu Türkiye’yi belli politikalara mahkûm etmenin bir yolu olarak görmektedir. Ermenistan konusunda belirtilmesi gereken bir diğer husus da 2006 yılında Fransa’daki kararın hemen ardından Ermenistan’ın da soykırım iddiasını kabul etmeyenlerin cezalandırılması için yasa çıkarmasıdır. Koçaryan iktidara gelirken diasporanın aşırı milliyetçi unsurları ile işbirliği halinde işbaşına gelmiş ve bundan sonra da diaspora Ermenistan ittifakını hemen hemen her konuda sürdürmüştür. Koçaryan ayrıca Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğinin de Ermenistan sınırı kapalıyken gerçekleşmesinin doğru olmayacağını ileri sürmüştür.” (Laçiner, 2008, s.539-541).

Ayrıca Koçaryan'ın Türkiye'ye karşı dış politikasındaki önemli olayları özetlersek;

“Şubat 1998'de Başbakan sıfatıyla Koçaryan, başta Markara olmak üzere sınır kapılarının açılması konusunda Türkiye'den 'asla ricacı olmayacaklarını' bildirmiştir. Türkiye ile ticaretin devamını ve iş adamları düzeyindeki temasları sürdürmek istediklerini belirtmiştir; Karabağ meselesi ile bağlantı kurarak asıl önkoşulu ilk koyanın Türkiye olduğunu, bu durumda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ sorunundan soyutlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ocak 2001'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Konseyi üyeliğine kabul töreninde Koçaryan, Fransız Meclisinin Ermeni soykırımına ilişkin bir yasa taslağını kabul etmesine (29 Mayıs 1998) dayalı olarak, ileride tasarının kabul edilmesi (bu tasarı Şubat 2001'de yasalaşmıştır) halinde (Senato bunu ilk etapta kabul etmemiştir) Türkiye'den toprak ve tazminat talebinde bulunmayacaklarını açıklamış ve esnek bir görüntü çizmiştir. Esasında Koçaryan, seçimler esnasında ve hemen sonrasında Türkiye'ye pek de olumsuz mesajlar vermemiştir.” (İşyar, 2006, s.276-278).

Koçaryan dönemindeki Türkiye'ye karşı uygulanan olumsuz dış politikaların sebebi vardır. Öncelikle bu olumsuz politikalar tarihten gelen sorunların devam ettirilmesi, diyalog kurulmaması ve var olan sorunlara yeni sorunların da eklenerek başka devletlere de empoze edilmeye çalışılmasıdır. Bu sebeplerden başka bu olumsuz politikaların oluşmasındaki bir başka neden ise;

“Ermenistan siyasetinin tamamen içinde bulunan Diasporanın Ermenistan ekonomisini geliştirmeye yönelik yatırımlarda bulunması konusunda teşvik edilmemesi de, yoksulluk sınırında bulunan Ermeni halkının yönetime karşı başkaldırmasına neden olmaktadır. İşte tüm bu iç ve dış politikadaki hatalı uygulamaların sorumluluğunu üstlenmek istemeyen Koçaryan yönetimi, iç kamuoyunda yoğunlaştırdığı Türk düşmanlığı politikasıyla, dikkatleri başka tarafa çekmeye çalışmaktan başka bir şey yapmamaktadır.” (Toplumsal Gelişim Derneği, 2006, s.14).

3.1.3. Sarkisyan Dönemi

“Koçaryan’ın ardından 19 Şubat 2008 tarihindeki seçimlerden sonra Serj Sarkisyan devlet başkanlığına seçilmiştir. Serj Sarkisyan Ermenistan’ın bağımsızlığından itibaren bu göreve gelen üçüncü devlet başkanı olmuştur. Başbakan Makaryan’ın ölümü üzerine Nisan 2007’de Başbakan olmuştur.” (Kasım, 2009, s.138).

“Türkiye’nin tutumu ise bu seçimlerde pek anlaşılammıştır. Daha Ermenistan Devlet Seçim Komisyonu’nun resmen Sarkisyan’ın kazandığına dair resmi açıklama yapmadan dünyada neredeyse ilkler arasında yer alarak Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Sarkisyan’ı tebrik etmiştir. Ancak bugün yaşanan hadiseler dış politikanın ne kadar ince bir çizgide ilerlediğini ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Petrosyan için her şey bitmemişken politikasını Türkiye düşmanlığı üzerine inşa eden Sarkisyan’ı tebrikte acele edildiği şimdi daha iyi anlaşılmaktadır.” (Oğan, 2008, 83:46).

Sarkisyan’ın Türkiye ile ilgili daha güncel politikalarına da bakmak gerekir.

“Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Türk-Ermeni ilişkilerinin ‘Türkiye’nin şimdiki politikası’ nedeniyle gelişme olacağına inanmadıklarını söyledi. ‘Türkiye’nin şimdiki politikasıyla ikili ilişkilerde gelişme olacağına inanmıyoruz’ diye konuşan Sarkisyan, Türkiye ile Ermenistan arasında aslında ilişkiden söz edilemeyeceğini, yaklaşma çabaları çerçevesinde imzalanan protokolün TBMM’de henüz kabul edilmemesi nedeniyle Ermenistan Parlamentosunda da onaylanmadığını söyledi.” (<http://www.cnnturk.com>).

Bu söylemde dikkat çeken bir nokta vardır. Ermenistan daha önce “soykırım”ı Türkiye’nin kabul etmesi durumunda AB’ye üyeliğini Ermenistan’ın baltalamayacağını, Türkiye eğer sınırları açarsa diplomatik ilişkilerin kurulacağını, yine AB’ye üyeliğin destekleneceğini söylemiştir. Yaşanan bu gelişmedeki sözlerde de Türkiye’ye önce kabul etmesi konusunda bir şart ve baskı getirilmiştir. Tüm bunlardan şu çıkarılabilir: Ermeniler kendi istekleri ve kendi yararları doğrultusunda Türkiye’ye hep bir koşul sunmuştur. Onu yaparsanız şuraya üye olursunuz, bunu kabul ederseniz biz de ederiz gibi... Ermenistan geçmişten beri bir şeyleri kabul

ettirmek için koşul ve tehditle yaklaşmakta ve Batılı devletleri bu politikalarında kullanmaktadır. Ayrıca buradan çıkarılacak başka bir sonuç da; Sarkisyan'ın, Koçaryan politikalarını devam ettirdiğidir, zaten Sarkisyan bahsettiğimiz gibi Koçaryan desteğiyle seçilmiştir.

Bu söylediğimiz olumsuz dış politikalara daha başka örnekler de vermek mümkündür:

“Sarkisyan, 24 Nisan ‘Ermeni Soykırımı’ni anma günü dolayısıyla yaptığı konuşmada, ‘soykırım’ın tanınması için çaba göstermeyi sürdüreceklerini vurgularken, Ermenistan’ın Türkiye ile barış için çabaladığını söyledi. Serj Sarkisyan, 24 Nisan dolayısıyla yaptığı konuşmada ‘Ermeni soykırımı’ni ‘Ermeni milletine, insanlığa ve medeniyete karşı suç’ olarak tanımladı. Ermeni devletinin, uluslararası alanda sadece ‘soykırım’ın tanınması için değil, aynı zamanda ‘soykırım suçu’nun önlenmesi ve cezalandırılması için çaba göstereceğini vurgulamıştır.” (<http://www.radikal.com.tr>).

3.1.4. Sınırın Kapısının Açılması

“Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, 1993 yılında Azerbaycan-Ermenistan savaşı nedeniyle Türkiye’nin Ermenistan sınırını kapatmasından beri diplomatik gündemin sürekli bir parçası olmuştur. Bu süreçte özellikle Ermenistan tarafı, Türkiye’den sınırın açılması taleplerini sürekli gündemde tutmuştur. Türkiye ise böyle bir gelişmeyi Ermenistan’ın ‘Kars Anlaşması’nı’ tanınması, Türkiye üzerinde ‘sözde Ermeni soykırımını tanıma’ taleplerinden vazgeçmesi ve işgal ettiği Azeri topraklarından ‘Karabağ’ dahil çekilmesi gibi şartlara bağlamıştır. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması sorunu, aslında oldukça karmaşık jeopolitik ilişkilerin bir yansımasıdır. Sorunun doğru analizini yapabilmek için, bölgede düğümlerin atıldığı I. Dünya Savaşı ve Sovyetler Birliği döneminde, özellikle Stalin zamanında uygulanan politikalara kadar uzanmak gereklidir. Stalin dönemi politikaları, Periferideki bölgelerin Sovyet kontrolü altında tutulması, gerektiğinde kullanılabilecek potansiyel sorunlu alanlar oluşturulmasına dayanmaktaydı. Bu nedenle, Kafkaslar ve Orta Asya’da böyle alanlar oluşturulmuştur.” (Dikkaya ve Bakır, 2010, s.245).

“Türkiye, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını 1993 yılında işgal etmesi üzerine Ermenistan ile olan sınırlarını kapatmıştı. Karabağ’daki ve diğer Azerbaycan topraklarındaki Ermeni işgali bitmeden kapıların açılmayacağı da Türk yetkililer tarafından defalarca ifade edilmiştir. Aradan on altı yıl geçmesine rağmen Ermenistan ne işlediği cinayetlerden ne de işgal altında tuttuğu topraklardan çıkmış değildir. Türkiye’nin sınırlarını, Ermenistan halâ tanımamaktadır. Ağrı Dağı halâ Ermenistan yayılcılığının simgesi olarak Ermenistan’ın her yerinde kullanılmaktadır. Ermenistan ‘soykırım’ iddialarını halâ alabildiğine sürdürmektedir.” (Özdağ ve Yeniçeri, 2009, s.216, 217).

“Türkiye ile Ermenistan arasındaki kara sınırının kapalı oluşu, her iki ülkeyi de olumsuz şekilde etkilemektedir. Doksanlı yıllarda hem Azerbaycan ile yaşanan savaşın faturası, hem de yeni bir devlet olmanın zorlukları ile boğuşan Ermenistan ekonomisi son yıllarda toparlanma sürecine girmiştir. %13’lük yıllık bir gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) artışına ek olarak, Ermenistan’ın 2003 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) üye olması da gelişmeyi hızlandıran faktörlerdendir. Sanayi ve turizm sektöründe yaşanan sınır sorunları nedeniyle Ermenistan dış dünya ile karar bağlantısını oldukça pahalı olan İran ve Gürcistan güzergâhları üzerinden devam ettirebilmektedir. Ayrıca Ermenistan, bu ülkelerin taşımacılarına olan yaklaşımından da rahatsızdır.” (Görgülü, 2008, s.17).

Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır kapısının açılmasıyla ilgili gelişmeler, 1993’te sınırın kapatılmasından sonra uzun bir süre gündeme gelmemiştir. Ancak Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı olmasının ardından çeşitli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Şimdi bu gelişmelere ve bu süreçte yaşanan yoğun dış politikaya göz atmakta fayda vardır:

“Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün 6.9.2008 tarihindeki Ermenistan’da Türkiye-Ermenistan milli futbol takımlarının yapacağı Dünya kupası eleme maçını izlemek üzere 3.9.2009’da karar verdiğini açıklamasıyla, uzun bir süredir Türkiye’den istenilen ‘Ermenistan sınır kapısının açılması’ hususu yeniden kamuoyunun gündemine getirdi. Konu Ermenistan gibi, Türk kamuoyunun hassasiyet gösterdiği bir alan olunca, muhalefet partileri olumsuz yaklaştığı gibi, milletvekillerinden hiçbirinin maç izlemeye gitmeyeceği bildirildi. Hatta iktidardaki

AKP dahi, grup kararı olarak Erivan'daki milli maça milletvekili gönderilmeyeceğini duyurdu. Ancak, Cumhurbaşkanı Gül, Ermenistan'a 'iyi niyet' gösterisi olarak, gayri resmi bir ziyarette bulundu ve milli maçı Ermenistan devlet başkanı Sarkisyan'la izledi. Türkiye'nin bu iyi niyet gösterisi ile iki ülke ilişkilerinin hemen düzeleceği yönünde propaganda faaliyetlerinin hız kazandığı görüldü. Sözde Türkiye'nin bu 'jest'i sonucunda Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu Dağlık Karabağ'dan çıkacağı, Ermenistan'ın Türkiye'nin bu iyi niyet gösterisinin altında kalmamak için anayasalarında mevcut 'Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımama' kararlılığını da bir kenara bırakacağı, hatta ABD ve Fransa ağırlıklı Ermeni lobisini de ikna ederek, Türkiye'ye yüklenmeye çalışılan sözde 'Ermeni soykırımı' baskısının da zamanla kaldırılacağı, hatta ve hatta, son yıllarda topraklarında yuvalanan, barındırılıp desteklenen PKK teröristlerine de yardımı kesecekleri bile hayal edildi.” (<http://www.turksam.org/tr>).

Yukarıda bahsedildiği gibi 2009'daki milli maça kadar aslında Türkiye Ermenistan arasında bu kadar yakınlaşma olmamıştı. Genel olarak sınır kapısının açılmasıyla ilgili Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkileri değerlendirirsek; Ter-Petrosyan zamanındaki ılımlı ilişkilerde sınır kapısı ile ilgili konularda baskı olmamışken; Koçaryan zamanı sertleşen politikada bütün problemler bir koşula bağlanmıştı. O zaman da sınır kapısı açılırsa AB'ye Türkiye alınabilir şeklinde daha önce de söylediğimiz gibi zorlamalar olmuştur. Sarkisyan döneminde ise Türkiye-Ermenistan konusundaki sınır kapısı sorunu daha öncekilerden daha fazla gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Sınır kapısının açılmasıyla ilgili gündem bu kadar yoğunlaşınca iki devlet ve iki halk açısından yorumlamalarına bakmak gerekir. Önce Türkiye'nin bu konuyla ilgili görüşlerine değinirsek;

“Türkiye özellikle 2002 seçimlerinden sonra devam eden siyasal ve ekonomik istikrara paralel olarak 'komşularla sıfır problem' politikası izlemeye başlamıştır. Ermenistan sorunu, büyük ölçüde başarılı olan bu politikanın son halkasını oluşturmaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi görüşmeleri 2007 Ağustos ayında Cenevre'de İsviçre Dışişleri'nin zabıt katipliğinde başlamıştır. Abdullah Gül'ün milli maç vesilesiyle 6 Eylül 2008'de Erivan'a yaptığı ziyaret, ikili temasların en önemli ve en büyük halkasını oluşturmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, bir taraftan Azerbaycan-Ermenistan mutabakat muhtırasının

imzalanması, diğer yandan Türkiye-Ermenistan diplomatik ilişkilerinin kurulması ve sınırın açılmasını kapsayan ‘paket anlaşma’nın imzalanmasını içeren ve birbirine paralel yürüyen iki süreç başlatılmıştır. Bu çerçevede Başbakan Erdoğan’ın ‘...Kaç kez açıkladık biz Azerbaycan ile Ermenistan arasında mutabakat sağlanmadığı sürece Dağlık Karabağ konusunda Türkiye-Ermenistan olarak nihai bir sözleşmeyi imzalamayız. Altyapı çalışmalarını yaparız, ön çalışma yaparız. Bu kesinlikle Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağlıdır. ABD’nin bu konuda, bir defa Minsk Üçlüsü olarak üstlendikleri görevi yerine getirmesi lazım. Bunun içinde Fransa var, Rusya Federasyonu var. Önce bunu çözmeleri lazım. Bunu çözmelerinden sonra bizim için hiçbir sorun yok. Biz bunu aşarız. Bunu ben defalarca söylemişim.’ ifadeleri ve daha sonra da Azeri kamuoyunu ikna edebilmek için benzeri söylemler geliştirmesi, çok engebeli bir harita üzerinde çok taraflı çalışmaların yapılması gerektiğini göstermektedir.” (Dikkaya ve Bakır, 2010, s.249, 250).

Türkiye’de hükümetten başka, sınır kapısının açılması konusunda Türkiye’de bu konuyla ilgili görüş bildiren farklı kesimler de vardır.

“Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması konusunda dış baskı ve taleplerin dışında iç kamuoyunda da yönlendirici lobi ve gruplar bulunmaktadır. Bunların başında Türkiye Ermenileri ve Ermenistan ile ilişkilerde görece olarak daha liberal bir çizgi izlemesi gerektiğini savunanlar vardır. Bu kişiler ticari ilişkilerin sorunların çözümünde en önemli araç olduğunu savunmaktadırlar. İkinci önemli grup ise sınır bölgesine yakın halk ve işadamlarıdır. Sınır kapısının açılmasından maddi yararlar uman bu kişiler diğer grupların yönlendirmesiyle abartılı beklentiler içine girmektedirler. Bu kişilerin basın ve siyaset yoluyla ciddi bir lobi oluşturduğu söylenebilir. Bir diğer Türkiye içi lobi içi taşımacılık lobisidir. Ermenistan üzerinden Azerbaycan ve diğer bölge ülkelerine daha kolay gidebileceklerini düşünen Türk taşımacıları Gürcistan yoluna bir alternatif oluşturma arayışı içindedirler.” (Laçiner, 2004, s.216, 217).

“Türklerin üçte ikisi Cumhurbaşkanı Gül’ün Yerevan ziyaretini destekliyordu. Sınırların açılması konusunda Ermenilerin desteği ile Türklerin Ermeni soykırımını tanımalarını beklemeden nüfusun yarısından fazla olduğunu

söyleyebiliriz. Maçtan hemen sonra Ermeniler sınırın açılma ihtimali üzerine tartışmaya başladılar. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi üzerine yapılan tartışmalar basında ve siyasi çevrelerce de aynı anda tartışılmaya başladı. Olaylar gerçekçi olarak algılandığında beklentilere göre çok sayıda itiraz eden bulunmaktadır. Bazı ekonomistler sınırların açılmasının Ermeni üreticilerinin Türkiye’den gelen ucuz ithal malların karşısında rekabet edememesinden endişe etmektedir. Fakat çoğu uzmana göre sınırların açılmasının ekonomik faydaları zararlarını karşılamaya yetmeyecektir. Bazı sabit fikirli kimseler ise Türkiye’nin ilk önce Osmanlı Devleti’nin Ermenileri soykırımı uğrattığını kabul etmelerini daha sonra normalleşme sürecinin başlatılması gerektiğini savunuyorlar; ancak siyasi arenada benzer görüşler marjinal olarak kabul görmektedir. İktidardaki koalisyon genellikle sınırların açılma ihtimalini olumlu karşılamaktadır. Türkiye’ye karşı geleneksel olarak çok şüpheli yaklaşan Taşnaksutyun Partisi bir istisnadır. Ancak koalisyon ortağı olmaya devam etmiştir ve kuruluşundan beri tepkilerini her fırsatta göstermektedir. Muhalefete gelince parlamentonun içine ve dışında hükümet diğer yaptıklarından dolayı çok eleştiri alırken Türkiye ile normalleşme çabaları büyük destek görmektedir. Genel olarak Ermeni siyasi elitler arasında yakınlaşmaya karşı önemli bir muhalefet bulunmamaktadır. Bu şu anlama gelmektedir. Yerevan’da çoğu pencere Türkiye’ye iyi bir açıdan bakmaktadır ve insanların çoğu dört mühürlü sınır kapısının ikisinin kapalı olmasının normal olmadığını fark etmiş durumdadır.” (Diril, 2009, s.231-232).

Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır kapısı açılması sorununda hem hükümetler hem de halk bazında inceledik. Burada görülüyor ki, sınır kapısının açılmasını her iki ülke de istiyor ve destekliyor, ancak Türkiye’nin şartı Dağlık Karabağ meselesinin halledilmesidir. Ermenistan ise Türkiye AB’ye üye olmak istiyorsa sınır kapısını açmalıdır demektedir. Elbette sınır kapısının açılması konusunda çeşitli girişimler olmuştur. Bu girişimlerin amacını diyalog kurma isteği olarak nitelendirebiliriz.

“1993 yılında sınırın kapanması ve resmi bağlantının kesilmesinin ardından, çeşitli sivil toplum örgütleri toplumlararası diyalog eksikliğini doldurmaya yönelik çabalara yönelmişlerdir. Bu kapsamda, iki ülkeden sivil toplum kuruluşları ve iş dünyası öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalarla sınırın kapalı kalmasının ortaya

çıkardığı sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Karşılıklı diyalogu arttırmaya dönük olarak iki ülkenin akademik çevreleri arasında değişim programlarının hayata geçirilmesi denenmiş, kültürel nitelikli çalışmalarla toplumsal algılar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak, sınırın kapalı olmasından en olumsuz anlamda etkilenen sınır bölgelerinde, yerel yöneticiler ve bölgesel iş çevreleri mevcut durumu değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuş, ulusal karar mekanizmalarını sınırın açılması konusunda etkilemeye çalışmışlardır.” (Görgülü, 2010, s.19).

Bu süreçte bir komisyon ve bir konsey kurulmuştur.

“Gayri resmi diplomasi (track-two) yöntemiyle gerçekleştirilen en önemli girişim 9 Temmuz 2001 tarihinde kamuoyuna tanıtılan TARC olmuştur. Kuruluş aşamasında Türkiye’den dört ve Ermenistan’dan altı temsilciden oluşan komisyon çalışmalarına Viyana’da başlanmıştır. Amacı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi olan bu girişimin anlaşmazlığa sebep olan konuları incelemesi ve bunların aşılması için stratejiler geliştirilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda komisyon, diplomatik ilişki kurulması için hayati bir adım olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını öncelikli olarak hedeflemiş olsa da, ‘soykırım’ tartışmaları kısa süre içerisinde diğer konuları gölgeleyen bir duruma gelmiştir. TARC, 14 Nisan 2004’te Moskova’da, Türk ve Ermeni hükümetlerine sınırın vakit kaybedilmeden açılmasını da içeren bir dizi tavsiyede bulunarak dağıldığını açıklamıştır. 3 Mayıs 1997 tarihinde Türk ve Ermeni iş çevreleri arasında işbirliğini geliştirmek ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC) hayata geçirilmiştir. TABDC iki ülke arasındaki diplomatik ilişki bulunmamasına ve sınırın kapalı olmasına karşın barışın değer seviyelerde seyreden ticaret hacmini arttırmayı amaçlamış, başta sınırın açılması olmak üzere iki ülkede karşılıklı algılamaları geliştirmeye yönelik projeler yürütmüştür. Naumann Stiftung gibi sivil toplum ve düşünce kuruluşları da Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerine çalışmalar yürütmektedirler.” (Görgülü, 2010, s.19-23).

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri geliştirmek ve diyalog kurmak için çeşitli adımlar atılmıştır. Şimdi, eğer Türkiye-Ermenistan arasındaki sınır kapısı açılırsa ne gibi ekonomik faydalar olacağına bakmak gerekmektedir. Ancak öncelikle şu an birbirleriyle olan ekonomik ilişkilere değinmeliyiz.

Tablo 1: Türkiye'nin Kafkasya Ülkeleriyle Yapmış Olduğu İthalat ve İhracat Değerleri

	2003			2004			2005			2006			2007		
	ER	AZ	GÜR	ER	AZ	GÜR	ER	AZ	GÜR	ER	AZ	GÜR	ER	AZ	GÜR
İhracat	33	195	112	38	225	202	53	313	283	94	385	523	130	624	728
İthalat	-	107	83	-	183	119	-	276	122	-	388	125	-	1056	172
Denge	33	88	29	38	42	83	53	37	161	94	-3	398	130	-432	556

Kaynak: [http://comtrade.un.org/pb/countrypages.aspx?y=2007\(27.04.2008\)](http://comtrade.un.org/pb/countrypages.aspx?y=2007(27.04.2008)).

“Bir geçiş ekonomisi olarak Ermenistan’ın ekonomik kalkınması, yüksek taşımacılık maliyetlerinden ciddi olarak etkilenmektedir. Bunun yanında Ermenistan ekonomisinin uzmanlaşması ve altyapısının gelişmesi de, özellikle Türkiye sınırının 16 yıldır kapalı tutulmasından olumsuz biçimde etkilenmektedir. Son iki yıl içerisinde, sınırın açılmasına yönelik Ermenistan’da gerek sivil toplum gerekse resmi makamlardan yükseler seslerin büyük bir artış göstermesi bu maliyetlerin artık taşınamaz hale geldiğinin bir göstergesidir. Şayet Türkiye sınırı açılırsa, bunun doğrudan etkileri öncelikle ticari akımlar üzerinde kendini hissettirecektir. Bu konuda Gürcistan- Türkiye ve Ermenistan-İran ticari ilişkilerinin Ermenistan-Türkiye ticaretinin muhtemel gelişme trendine adaptasyonu ile yapılmış bir çalışmanın sonuçlarına göre, sınırın açılması ile Ermenistan’ın Türkiye’den yapacağı tarımsal ithalat 4.6 kat, kimyasal ürünler 3.4 kat, makine ve taşımacılık gereçleri 2.8 kat, genel ithalat 2.6 kat artış gösterecektir.” (Dikkaya ve Bakır, 2010, s.255).

Yukarıdaki tablo ve bilgilere göre sınır kapısı kapalıyken ekonomik ilişkiler oldukça düşüktür, tabii ki diğer komşu Kafkasya ülkeleriyle karşılaştırıldığında bu fark daha açıkça görülmektedir.

“Ermenistan ve Türkiye arasında mevcut ekonomik ilişkiler kısaca şöyle ifade edilebilir: Türkiye’nin Ermenistan’a ihraç ettiği malların değeri yıllık 260 milyon dolarken Ermenistan’dan ithal ettiği mallar yıllık 1.9 milyon dolar değerindedir (2008 verilerine göre). Diğer bir deyişle Ermenistan pazarı Türk mallarına açıkken Türkiye pazarı Ermeni mallarına kapalı durumdadır. Yani Türkiye Ermenistan’dan ithal mal almamak için resmen ilan etmese de fiili bir ambargo uygulamaktadır. Bu kargo transferinin tamamı Gürcistan gibi üçüncü ülkeler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu da gösteriyor ki Ermenistan’ın ilk muhtemel faydası öncelikle bu fiili ambargonun kaldırılmasıdır.” (Diril, 2009, s.233).

İki ülke arasındaki ekonomik değerlere bakıp, eğer sınır kapısı açılırsa verilerde ne kadar artış olduğunu belirtmiş olduk. Şimdi ise; eğer sınır kapısı açılırsa Türkiye ve Ermenistan yararına ne gibi gelişmeler olur onlara değineceğiz:

“İlk beklenti Türkiye’nin Ermenistan ile olan ticaretten büyük ekonomik kazançlar elde etmesidir. Buna göre büyük bir ekonomik kriz yaşayan Türkiye-Ermenistan sayesinde ihracatını büyük ölçüde arttırabilir. Bu konuda rakamlar muhtelifdir ve birkaç yüz milyon dolardan 1 milyar dolara kadar çıkar. Sınır kapısının açılmasının Türk ihracatına büyük katkılarda bulunacağını ileri sürenlerin bir diğer argümanı da Türkiye Ermenistan arasındaki iyileşme sonucunda Ermeni diasporası ile olan ticarete yaşanacak iyileşmedir. Doğrudur, dünyanın dört bir yanına yayılmış olan Ermeni diasporasında çok sayıda tüccar ve zengin kişi vardır. Ancak Türkiye’ye ve Türklere dönük kampanyaların kaynağının ve lokomotifinin diaspora olduğu hatırlanacak olursa, bu argümanın ne kadar temelsiz olduğu da kolayca anlaşılabilir. Sınır kapısının açılmasından Türkiye’nin kazançlı çıkacağını savunanların en önemli argümanlarından biri de Ermenistan ile ticaret yoluyla Doğu Anadolu Bölgesi’nin kalkınacağıdır. Başta Kars ve çevresi olmak üzere bölgedeki işadamları Türkiye’nin Ermenistan ile yaşadığı sorunların bölge halkınca ödendiğini savunmakta ve ‘düşmanlıkla’ ticaret ayrı tutulması gerektiğini savunmaktadırlar. ‘Doğu sınırları kalkınır’ ya da ‘ihracat artar’ savlarına benzer bir durum da taşımacılık alanında yaşanmaktadır. Bilindiği üzere Türk taşımacılık sektörünün İran ve Gürcistan bölgelerinde ciddi sorunları bulunmaktadır. Özellikle İran’da Türk taşımacılık firmaları önemli sıkıntılarla karşılaşmakta, bu nedenle Ermenistan’ı sorunlarını azaltabilecek bir alternatif olarak görmekte ve bu ülke ile olan sınır kapısının açılmasını özellikle istemektedirler.” (Laçiner, 2005, s.340-341, 341, 346).

Bu başlık altında en son değinmemiz gereken konu sınır kapısı açılırsa 2 adet kapı ortaya çıkacaktır.

**Harita 1: Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Sınırın Açılması
Durumunda Sınır Geçişleri**

Kaynak: Beilack ve Torasyan, 2007a: 24.

“Alican sınır kapısı, Iğdır şehrinin kuzeydoğusunda bulunurken, Metzamar şehrinin güney batısında bulunmaktadır. Alican sınır kapısı Iğdır’dan 20.4 km uzaklıkta bulunmaktadır. Metzamar yüksek kaliteli bir yol ile Erivan’a bağlanmaktadır. Türkiye ile sınırın açılması durumunda, bu yol Türkiye yolları ile birleşebilecektir. Ayrıca bu yol, Türkiye’nin güney illeri (Iğdır, Ağrı, Van, Muş, Bitlis ve diğerleri) ile çok iyi bir karayolu bağlantısı sunmaktadır. Ayrıca Ermenistan’daki ekonomik faaliyetlerin merkezi olan Erivan’a yakın olması ve güneydoğu Türkiye’ye geçişte kolaylık sağlaması, bu sınır kapısını cazibeli bir güzergâh yapmaktadır. Akyaka sınır kapısı Kars şehrinin doğusunda bulunurken, Gümrü şehrinin güney batısında bulunmaktadır. Kars’tan 67 km, Gümrü’den 12.6 km uzaklıktadır. Bu kapı Türkiye ile Ermenistan arasındaki karayolu ve demiryolu bağlantısının yeniden açılmasına olanak sağlayacaktır. Bu sınır kapı, Ermenistan ve Ermenistan’ın batısında bulunan Türkiye illeri (Kars, Erzurum, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon ve batıda bulunan diğer iller), Balkanlar ve Avrupa’nın geri kalan kısmı arasında ticaret yapmak ve seyahat etmek için kullanılabilir.” (Bulut, 2010, s.52).

3.1.4.1. Sınır Kapısının Açılmasının TDP'ye Etkileri

Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır kapısının kapalı olması sebebiyle Türk dış politikasında bu sebeple ilişkilerde sorun çıkabilmektedir. Özellikle ABD ve AB ile olan politikalarda sınır kapısı sorunu çoğu zaman ilişkileri tıkayan bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir. ABD'nin daha önceki devlet başkanlarının bu konuya tutumlarından bahsetmiştik. Özellikle diyalogların Ermenistan'la artmasından sonra dikkati çeken Obama'nın politikalarıdır. O yüzden Obama dönemi ilişkilerimize bakacağız.

“ABD’de başkanlık koltuğuna oturan Barack Obama’nın başkanlık seçim çalışmaları sırasında ABD’deki Ermenilere, Ermeni iddialarını resmen tanıma sözü vermesine rağmen Türkiye ziyareti sırasında TBMM’de yaptığı konuşma sırasında, kendi görüşlerinin değişmediğini, ancak Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlıktan duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra Türkiye’nin geçmişi ile yüzleşmesi gerektiği ve sınır kapılarını Ermenistan’a açması yönünde konuşmuştur.” (Kantarıcı, 2009, 97:64).

“Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılması için ABD ve Avrupa Birliği (AB)’nin Ankara üzerindeki baskılarını giderek arttırdığı bilinmektedir. AB, kapalı kapıları, genişletilmiş Avrupa içinde yer verdiği Ermenistan’ın AB ile entegrasyonunun önünde bir engel olarak görmektedir.” (<http://www.ahiska.org.tr>).

“ABD Başkanı Barack Obama’nın Türkiye ziyareti, Türk dış politikasına yeni ivmeler kazandırırken, Güney Kafkasya politikasını yeni paradoksa itti. Obama’nın ziyareti sırasında, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yeni çıkış açması beklenen, 1993’ten itibaren kapalı bulunan Türk-Ermeni sınırının açılması konusu gündeme gelmiş, somut adımların atılmasının gündemde olduğu intibası yaratılmıştı. 6 Nisan’da İstanbul’daki ‘Medeniyetler İttifakı Formu’na Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in katılmaması ve sonrasındaki gelişmeler iki ülke ilişkilerini germeye yetmişti.” (<http://www.usakgundem.com>).

“Bilindiği gibi ABD’ye yeni başkan olarak seçilen Barack Obama’nın, ABD’nin küresel imajını düzeltmek bağlamında Türkiye’nin işbirliğine her

zamankinden çok daha fazla ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Türkiye ile model ittifak geliştirmek istediğini de Ortadoğu ve Kafkaslarda Türkiye ile işbirliğini arzu ettiğini de ilan etmiştir. Obama Ankara’da, ‘soykırım’ konusunda görüşlerinin değişmediğini söyleyerek Erivan ile diplomatik ilişkilerin kurulması ve Ermenistan ile sınırların açılması koşulu ile kendisinin de 24 Nisan’da soykırım kelimesini kullanmayacağına yönelik üstü kapalı bir mesaj vermişti. Böylece seçimlerde kendisini destekleyen Ermeni lobisine ‘Bakın işte Türkiye ‘ön şartsız’ Ermenistan’ı tanıyor ve sınırlarını açıyor’ bu durumda ‘soykırım’ falan diyerek ‘pişmiş aşı su katmayalım’ demiş olmaktadır.” (Özdağ ve Yeniçeri, 2009, s.217-218).

Görüldüğü gibi, yukarıdaki gelişmelerde Obama öncesi ve sonrasında da Ermenistan arkasına ABD desteğini alarak her ABD-Türkiye görüşmelerinde dile getirilmesini sağlamıştır. Aynanın diğer yüzünde de AB, Türkiye’nin üyeliğinde Ermenistan sınır kapısının açılması konusunda baskı yapmaktadır. Kısacası Ermenistan, AB ve ABD’yi kendine destek görerek, ne zaman Türkiye ile görüşmeler uluslararası platformlar da dahil sınır kapısının açılmasının desteklenmesini sağlamaya çalışmıştır. Obama dönemiyle de bu çalışmalar hız kazanmıştır.

3.1.4.2. Sınır Kapısının Açılmasının Azerbaycan-Türkiye İlişkilerine Etkisi

“The Wall Street Journal’da Türkiye Ermenistan sınır kapılarının 16 Nisan’da açılacağı haberi ile bütün dikkatler sınır kapılarına çevrilmesine neden olmuştur. Bütün bunlara Türkiye tarafından sınır kapılarında yapılan tadilat çalışması görüntüleri de eklenince, Azerbaycan yönetiminin tepkisi yükselmeye başlamıştır. En büyük tepkiyi 6-7 Nisan 2009 tarihinde İstanbul’da gerçekleşen ‘Medeniyetler İttifakı’ toplantısına katılmayarak gösteren Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev göstermiştir. Akabinde Azerbaycan basını ve kamuoyundan tepkiler gelmeye başlamıştır. Azerbaycan sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ve Azerbaycan milletvekillerinin Türkiye ziyaretleri sırasında mevcut gelişmelerden duydukları rahatsızlıkları dile getirmeleri, Türkiye Ermenistan yakınlaşması sürecini Türkiye-Azerbaycan uzaklaşması noktasına doğru sürüklemeye başlamıştır.” (Kantarıcı, 2009, 97:64, 65).

“Azerbaycan basını, bu endişeler içerisinde Türkiye’ye ağır eleştirilerde bulunurken, devlet adamlarının tepkileri daha diplomatça sunulmuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov 9.4.2009 tarihli açıklamasında, ‘Türkiye-Ermenistan sınırlarının ancak Azerbaycan topraklarındaki işgalin sona erdirilmesinden sonra açılabileceğini düşündüklerini’ söyledi. Azimov, ‘Türkiye-Ermenistan sınırına ilişkin müzakerelerin, Ermeni işgali altındaki ‘Dağlık Karabağ’ sorunundan ayrı ele alınmasını kabul etmeyeceklerini’ ifadeyle, gelişmelerden duyulan kaygıları dile getirdi. Kardeş ülke Azerbaycan’ın tepkilerini yatıştırmak amacıyla, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 10 Nisan 2009 tarihinde ‘Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında mutabakat sağlanmadığı sürece Türkiye ile Ermenistan arasında nihai bir sözleşmeyi imzalamayacaklarını’ bir hafta arayla tekrar söyledi. Erdoğan devam eden açıklamasını, ‘Bu söylediklerinizi her zaman medya üzerinden gelen haberler olarak görüyorum. Siz Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının ne söylediğine bakmıyorsunuz, sağdan soldan gelen haberlere bakıyorsunuz. Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın Türkiye’deki milli maça gelmesi, konunun çözümü anlamında bir gelişme değildir. Bizim Cumhurbaşkanımız oraya o amaçla gitmedi’ dedi.” (<http://www.turksam.org/tr>).

“31 Ağustos 2009 tarihinde parafe edilen protokoller 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre’nin Zürih kentinde imzalanmıştır. Azerbaycan protokollerden duyduğu rahatsızlığı gündeme getirmiştir. Türkiye’de futbol maçının oynanacağı stadyuma getirilen Azerbaycan bayraklarının toplatılması ve Azerbaycan’ın da Bakü’deki şehitlik ile Din Hizmetleri Müşavirliği önündeki Türkiye bayraklarının indirilmesi iki ülke arasında soruna neden olmuş ve Türkiye Azerbaycan’a nota vermiştir. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde gerginliğin ortaya çıkması ve iki ülkenin politikalarındaki ayrışma Ermenistan’ın Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde vurgulandığı gibi Ermenistan için en önemli tehlikenin kalkması anlamına gelmektedir.” (Kasım, 2009, s.109).

“Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin kriz ortamında, Aliyev’in Moskova’ya ziyareti ve stratejik ortaklık düzeyinde bir işbirliğinin arzulandığının lanse etmesi, Türkiye tarafından hassaslıkla karşılandı. Bu ziyaretin daha önce yapılmış ziyaretlerden tek farkı kriz döneminde yapılması ve Nabucco projesinden çekilme sinyallerinin verilmesindeydi. İlham Aliyev, Azerbaycan MGK’sında konuşmasında

‘bölgedeki muhtemel jeopolitik değişiklikleri izliyoruz ve gerekli önlemleri alacağız. Bölgedeki yeni duruma ilişkin kendi siyasetimizi belirlemek hakkımızdır ve bu hakkı herhangi bir şekilde kullanacağız’ demişti. Tüm bu tarihsel gelişmeler ışığında söylenebilir ki; Türkiye Ermenistan arasında sınır kapısı açılması konusunun hem AB, hem ABD tarafından bir politika haline getirilip Türkiye üzerinde baskı kurdurması Azerbaycan’ı uzaklaştırmıştır. Bir başka göstergeyse, Türkiye’nin Ermenistan’la diyalog kurması, Azerbaycan’ı Rusya ile yakınlaşmasını sağlamıştır. Azerbaycan’la gerginleşen ilişkiler, Türkiye’nin Dağlık Karabağ konusu çözülmeden sınır kapılarını açmayız söylemi ilişkileri yumuşatmış; eski günlerine döndürmüştür.”

3.1.5. Ermeni Diasporası ve Lobcilik Faaliyetleri

Ermeni Diasporası ve Lobcilik faaliyetleri birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü tek bir noktada birleşmektedirler; o da Türkiye aleyhine çalışmalar. Zaten lobileri destekleyen de diasporadır. Öncelikle 1990 sonrası diaspora faaliyetlerine değinmeden önce lobcilik faaliyetlerine ve özelliklerine bakmak gerekir.

“ABD’ye Ermeni göçünün genel sınıflandırılmasında üç farklı göç şeklinin gerçekleştiği görülür. Bunlardan birincisi, eğitim amaçlı yapılan göçler, ikincisi, ticari amaçlı yapılan göçler ve üçüncüsü ise, siyasi amaçlı yapılan Ermeni göçleridir. İlk ikisi XIX. yüzyılın ikinci çeyreği ile başlamış, siyasi amaçlı göçler ise aynı yüzyılın son on yılından itibaren gerçekleşmiştir. ABD’den Osmanlı Devleti’ne ilk gelenler Amerikan tüccarları ve misyonerlerdi. Osmanlı Devleti’nden ABD’ye ilk olarak giden Ermeniler de bu tüccar ve misyonerlerin kayırıp kolladıkları kimseler oldu. ABD’ye yerleşen ikinci Ermeni grubu, yeni yetişme küçük tüccar takımıydı. Öğrenciler, küçük tüccar -1890’lara doğru- esnaf, zanaatkâr ve köylü Ermeni göçü başlamıştır. En önemli özellikleri, son derece katı bir şekilde Türk düşmanlığı içerisinde bulunmalarıydı.” (Kantarıcı, 2004, s.87-89).

Bu göçlerin ardından Ermeniler ABD’ye yerleşmekle kalmamış “Türk düşmanlığını” da sebep göstererek, bunu yaymak için çeşitli çalışmalar içine girmişlerdir.

“1965’ten 2000’e kadar ABD’deki örgütlerin sayısında gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir. Kuruluşların hemen hepsinin amacı, ABD ve dünyanın diğer yerlerindeki Ermeni toplumunun (Ermeni) kimliğini, kültürünü ve tarihini korumanın yanında Türk düşmanlığı yapmak ve yaymaktır. Amerika’daki Ermenilerin nüfusunun bugün 800 bin ile bir milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Nüfusları ve kongredeki temsilcileri bakımından pek göz doldurucu bir sayıda olmamalarına ve gruplar arasındaki görüş farklılıklarına rağmen, ABD’nin Türkiye’ye yönelik politikasını çarpıtma imkânına sahip oldukları görüldüğünde Washington’da dikkate değer bir Ermeni baskı grubu gücünün var olduğu anlaşılmaktadır. Ermenilerin Batılılara gerek dinsel gerekse kültürel bakımdan daha yakın olması ayrıca bir yüzyılı aşan bir süre Amerikan toplumu içerisinde bu kültürle yetişmeleri Amerikan toplumu ile daha çabuk ilişki kurmalarını sağlamıştır. Bu gibi etkenler de Ermenilerin Amerika’daki yaptırım gücünü kuvvetlendirmiştir.” (Kantarcı, 2004, s.169, 170).

Diasporanın yönlendirdiği lobcilik, ABD’de iki kuruluşa sahiptir, bunların faaliyetlerine değinirsek;

“Günümüzde ABD’de etkinlik gösteren en önemli Ermeni lobilerinden biri ‘ANCA’ (The Armenian National Committee of America) adlı kuruluştur. ANCA’nın doğu bölgesi yönetim kurulu üyelerinden Sharistan Ardhdaldjan’a göre Taşnaksütyun’un (diğer adıyla ARF) politik destek kolu olan ANCA, en büyük ve en etkili Ermeni-Amerikan grassroot destek organizasyonudur ve 1918 yılında kurulan ‘ACIA’nın (Armenian Committee of America) devamıdır. ACIA’dan ayrılan temel özelliği, tümüyle bir grassroot organizasyonu olmasıdır. Ana amacı (Armenian cause-Hai Tohd) değışmeden kalmıştır ki bu da; ‘birleşik, özgür ve bağımsız bir Ermenistan’dır. 1972 yılında ANCA’nın etkinliklerine ‘The Armenian Assembly of America’ninkiler de (AAA) eklendi. AAA çok güçlü grassroot kampanyaları yürütmektedir. AAA’nın grassroot destek programı olan ‘The American-Armenian Action Committee (ARAMAC)’ 50 eyaletin tümündeki Amerikalı-Ermeni organizasyon ve oy verenleri, kritik politik konularda ve askıda olan yasa tasarıları konularında Beyaz Saray’la ve kendi kongre üyeleriyle bağlantı kurmaları için harekete geçirmektedir. ARAMAÇ; belli zamanlarda yapılan brifingler, toplumsal formlar, bölgesel liderlik konferansları, ‘Action Alerts’ ve benzeri yollarla

eylemcileri Ermeni-Amerikan konularında eğitmekte ve kongre, yönetim ve medyayla iletişim kurması için yetki vermektedir. AAA'nın en önemli konularının başında kuşkusuz 'soykırım' gelmektedir. AAA ile ilgili en önemli organizasyonlardan bir tanesi, 'Ermeni Soykırımı' çalışmaları, araştırmaları ve onaylanmasını gerçekleştirmek için kurulan, 'Armenian National Institute' (ANI) adlı kuruluştur. Temel kuruluş ilkesi 'anıları canlı tutma'dır." (Kale, 2006, s.53, 56, 57)

Daha önce bahsettiğimiz ANCA'nın destek aldığı ARF hakkında ve amaçların ne olduğu konusunda bilgi vermezsek; ANCA'nın amaçlarını da anlayamamış oluruz; çünkü ARF'ın ciddi şekilde desteklediği kuruluş ANCA'dır.

"Taşnaklar ABD'de 'ARF' adı altında teşkilatlanmışlardır. Teşkilat Antilyas Kilisesine bağlıdır. Amerika'da yaşayan Ermenilerin yarısına yakını temsil eden bu örgüt, kurulmuş en eski Ermeni örgütlerinden birisidir. Sosyalist sistemle donanan bağımsız bir Ermenistan kurulmasını amaçlar. Asıl gayesi Sevr'i yeniden tekrar ortaya çıkarmaktır, çünkü programında: 'Birleşik Ermenistan'ın sınırları Nahçıvan, Ahalkalek ve Karabağ yanında Sevr Anlaşması'yla Ermenistan'a verilen toprakları kapsamaktadır' denmektedir. Yine programında Taşanksütyun (ARF): 'Ermeni halkına uygulanmış olan ve halâ cezalandırılmamış soykırım suçu kınanmalı ve işgal edilen toprakların iade edilmesi ile bu durum düzeltilmelidir' diyerek amacının tamamen Türkiye üzerine kurulu olduğunu açıkça beyan eder." (Kantarcı, 2004, s.179).

Ermeni lobilerinin isteklerini ve bu istekleri doğrultusunda yürüttükleri faaliyetleri görmekteyiz. Bu sebeple iki kuruluş ANCA ve AAA'nın farklı yönlerine rağmen, ortak çıkarları ve istekleri bulunmaktadır.

"1-Her iki kuruluş da (AAA ve ANCA) ABD yönetiminin (sözde) soykırımı kabul etmesine yönelik çalışmalar sürdürmektedirler.

2- Her ikisi de ABD yönetiminin Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımasını istemektedirler.

3- Her iki grup da Azerbaycan'a ABD yardımı bloke eden Bağımsızlığı Destekleme Kanununun 907. Maddesi'nin (Section 907 of the Freedom Support Act) sürdürülmesi için yoğun çaba sarf etmektedirler.

4- Her iki grup da Ermenistan'a ABD yardımı için lobi faaliyetleri yürütmektedirler.

5- Her iki kuruluş da Türkiye'ye silah satışının engellenmesi için kongre içerisinde faaliyetler yürütmektedirler.

6- AAA da istemesine rağmen özellikle ANCA tarafından Bakü-Ceyhan boru hattına yönelik çalışmalar yürütülmektedir." (Kantarıcı, 2004, s.187, 188)

İki lobicilik faaliyeti yürüten kuruluşların ortak noktası hep Türkiye etrafında şekillenmektedir. Diaspora destekli ve bağlantılı lobiler ve özellikleri, amaçları ve çalışmalarına dair verimli bilgiler verildi. Bu bilgiler ışığında lobi gruplarının bağlantıları, yayınları gibi özelliklerini tek bir tabloda toplamak gereklidir.

Tablo 2: ABD’deki Ermeni Lobi Grupları ve Kaynakları

	Amerika Ermeni Ulusal Komitesi	Amerika Ermeni Birliği
Bağlantısı Yardımd teşkilatları Hedefleri	AAA (Taşnaksutyun karşıtları) ARF/Taşnaksutyun Lobi Kolu Ermeni Yardımd Cemiyeti (ARS) “Birleşmiş, Özgür ve Bağımsız Demokrasi	ANCA (Taşnaksutyun yanlısı) Ermeni Yardımd Birliği (AGB) Ermeni Yardımd Birliği (AGBU) Ermenistan Ekonomik Kalkınma, Refah
Hedef kesim	Halk kitlesi, tabandan tavana doğru	Bağış yapan elitler, 1990 sonrası halk kitlesi, Ermeni-Amerikan Eylem Komitesi
Müttefikleri	Kürtler, Yunanlılar, Kıbrışlı Rumlar, Birlikler, Sendikalar	ABD Holokost/Soykırım Müzesi, Birleşmiş Milletler
Gençlik programları	(Ermeni İhtilalcı Fed. ile) Ermeni Gençlik Fed. 1933 • Yaz kampları • Staj ve Burslar • Olimpiyat Oyunları	(Ermeni Yardımd Birliğiyle) • Okullar ve yaz kampları • Genç Profesyoneller Kulübü • Staj ve Burslar • Uluslararası atletizm
Araştırma kurumu	Zoryan Enstitüsü, 1982	Ulusal Ermeni Enstitüsü (ANI), 1997
Yayınlar	Websitesi, siyasal tezler, acil eylem çağrılıarı • Transcaucus: Chronology • Hairenik • Armenian Weekly • Azbarez (Ermeni İhtilalcı Fed.)	Websitesi, siyasal tezler, acil eylem çağrılıarı, • AGBU Magazine • Ararat Quarterly
Kongre grupları	• Dostluk Grupları • Demokrat Konseyi • Cumhuriyetçiler Konseyi • Önemli Kongre Üyeleri	• Dostluk Grupları • Demokratlar Konseyi • Cumhuriyetçiler Konseyi • Önemli Kongre Üyeleri
	• Staj ve Burslar • Olimpiyat Oyunları	• Staj ve Burslar • Olimpiyat Oyunları
Araştırma kurumu	Zoryan Enstitüsü, 1982	Ulusal Ermeni Enstitüsü (ANI), 1997
Yayınlar	Websitesi, siyasal tezler, acil eylem çağrılıarı • Transcaucus: Chronology, • Hairenik, • Armenian Weekly • Azbarez (Ermeni İhtilalcı Fed.)	Websitesi, siyasal tezler, acil eylem çağrılıarı, • AGBU Magazine • Ararat Quarterly
Kongre Grupları	• Dostluk Grupları • Demokratlar Konseyi • Cumhuriyetçiler Konseyi • Önemli Kongre Üyeleri	• Dostluk Grupları • Demokratlar Konseyi • Cumhuriyetçiler Konseyi • Önemli Kongre Üyeleri

Bu lobiler ABD’de hizmet vermektedir. Zaten diaspora da daha önce bahsettiğimiz gibi ABD’ye olan göçlerden sonra güçlenmiş ve çalışmalarına başlamıştır. Ermenistan Diasporası’nın desteklediği ve beraber Türkiye’ye karşı hareket ettiği lobilerin ardından Ermeni Diasporası’nın Türkiye ile ilgili yürüttüğü çalışmaların genel değerlendirmesine bakarsak;

“Ermeni diasporası, (sözde) soykırım iddialarını ve uluslararası arenada yaygınlaştırmak suretiyle, sadece Türk-Ermeni ilişkilerine zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda Yukarı Karabağ ile ilgili gelişmelerde Ermenistan siyasetine nüfuz ederek uzlaşma fırsatlarını da ortadan kaldırmıştır. Ermenistan’da yaşamayan, ülke içindeki koşul ve ihtiyaçlardan bihaber olan Ermeni diasporası, uygulanması mümkün olmayan politikaları, Ermenistan yönetimine empoze etmekte ve bu durum, Ermenistan’da yaşayan halkın her yönden zarara uğramasına neden olmaktadır. Ermeni gruplar tarafından Türkiye, Ermenistan ile olan ilişkilerinin normal hale gelmesi için sınır kapısını açmak ve iki ülke arasında işbirliği tesis etmek için gayret göstermektedir.” (Toplumsal Gelişim Derneği, 2006, s.15).

3.1.5.1. Ermeni Diasporası ve Lobilerin TDP’ye Etkileri

Ermeni Diasporası’nın birçok ülkede Türkiye karşıtı faaliyetleri vardır. Bu faaliyetler özellikle “yasa çıkartma” etrafında gelişmektedir. Lobilerin, diaspora destekli faaliyetleri ABD’de yürüttüğünü belirtmiştir. Ermeni diasporası ve lobilerin, Türkiye’nin hangi ülkelerle ilişkilerini etkilediğine değineceğiz.

“Ermeni diasporası ve Ermenistan devleti, Türkiye’ye karşı bir ‘soykırım’ savaşı yürütmektedir. Bu bağlamda dünyanın her yerinde Ermeniler, Türklerin imajına ve tarihine yönelik saldırılarına alabildiğince hız vermişlerdir. ‘Ermeni soykırım iddiaları’ Türkiye’ye yönelik olarak ilan edilmiş olan silahsız bir savaştır. Bunun çok açık olmasına rağmen Türkiye’deki Ermeni lobisi ve özürücü aydın kesimi, olgunun altında yatan gerçekleri halktan saklamaktadır. Halbuki konu Türkiye’nin varlığı, meşruiyeti ve toprak bütünlüğüyle yakından ilişkilidir. Diaspora ve Ermenistan devleti kendisini halâ Türkiye ile savaş halinde görüyor. Türkiye ile çatışmasızlık durumunu geçici bir ateşkes dönemi olarak değerlendiriyor. Ermenistan bugün resmen Türkiye’nin sınırlarını tanımıyor ve Türkiye toprakları üzerinde hak

talep ettiğini Anayasasına yazıyor. Ağrı Dağı'nı simge olarak kullanmakla kalmayıp, Türkiye'nin bazı vilayetlerin ise halâ Batı Ermenistan olarak nitelendiriyor.” (Yeniçeri, 2010, 107:10, 11).

Öncelikle Fransa ile Türkiye ilişkilerine diaspora etkisine bakılacaktır.

“Fransa'daki Ermeni cemaatinin oldukça güçlü olduğu ve göçün daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde başladığı belirtilmiştir. 20. yüzyıl boyunca süren göçler sonucunda Fransa'da sayılan yüz binler ile ölçülen güçlü bir diaspora ortaya çıkmıştır. 1988 Ermenistan depremi ve ardından Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması ve ekonomik krize girmesi sonucu Fransa'ya göçlerde iki göç dalgası daha yaşanmıştır. Deprem, Karabağ Savaşı, Fransa'ya yeni gelenlere yardım ihtiyacı ve Ermenistan'ın ekonomik zorluklarını gidermek için düzenlenen yardım kampanyaları Fransa Ermenilerini mobilize etmiş daha diri bir hale getirmiştir. Daha önce Ermeni kimliğini vurgulamayanlar dahi bu kimlikle toplum karşısında çıkmaya başlamışlardır.” (Laçiner, 2004, s.113, 114).

“Tıpkı diğer ülkelerdeki Ermeni lobileri gibi Fransa Ermenileri de sürekli olarak Fransız resmi makamlarından soykırım iddialarını tanıyan kararlar çıkartmaya çalışmışlardır. Yerel meclislerde buna muvaffak olmuşlarsa da ulusal mecliste karar aldirmaya 2001 yılına kadar güçleri yetmemiştir. Ancak 2001 kararından önce 1998 yılında ciddi bir girişim vardır. Çoğunluğu Sosyalist Parti Üyelerinin oluşturduğu ve Meclis içinde aslında küçük bir grubu oluşturan milletvekilleri ve Fransa'nın sözde Ermeni soykırımını tanıdığını belirten bir tasarımı 29 Mayıs 1998'de kabul etti. Karar sadece 29 oyla alınmıştı. Karar beklenileceği üzere Türkiye'de itirazlara yol açtı. Öncelikle Türkiye, Fransa'ya bir nota verdi ve tasarının Ermeni terörünü canlandırabileceğine dikkat çekildi.” (Laçiner, 2005, s.102).

“Tasarının lehinde olan temsilciler ilk önce Mart 1999'da tasarımı Senato'nun gündemine almaya çalışmışlar, fakat başarılı olamamışlardır. İkinci girişim ise Şubat 2000'de geldi. Bu kez yeterli oy sağlanamamıştır. Sürecin böyle devam etmesi halinde tasarının kadük kalacağı anlaşılıyordu ve Türkiye bu durumdan son derece memnundu. Ancak Fransa Ermeni diasporası siyasi baskılarını arttırmaya başlamıştır. Ermeni dernekleri ve önemli isimler siyasi partileri tasarının gündeme

alınması yönünde mektup yağmuruna tutarken Senato'nun önünde de düzenli olarak nöbet tutmuşlardır. Böylece konu sürekli sıcak ve gündemde tutuldu. 24 Nisan 2000'de ise baskının dozajı arttırılmıştır. Ermeniler Chirac'ın katıldığı törenlerde artık Ermenilerden oy alamayacağı tehdidinde bulunmaya başlamışlardır. Buna karşın Fransa'daki Türk topluluğundan Türkiye lehine ciddi bir hareket gelmediğini belirtmek gerekir. Böylece tasarı Senato'da 8 Kasım 2000 tarihinde 40'a karşı 160 oyla kabul edilmiştir. Metin 29 Mayıs 1998'de alt mecliste kabul edilen tasarı ile aslında aynı idi, ancak kabul edilmiş usullerindeki fark nedeniyle metnin Meclise tekrar gönderilmesi ve orada da oylanması gerekiyordu. Bundan sonra Cumhurbaşkanı'nın onayı ile yürürlüğe girebilecekti. Fransa'daki tartışmalar devam ederken tasarinın Senato'dan da geçmesi Türkiye'yi adeta ayağa kaldırmıştır.” (Laçiner, 2008, s.300, 301).

“18 Ocak 2001, Fransa Ulusal Meclisi, sözde Ermeni soykırımına ilişkin ‘Fransa, 1915’te Ermenilerin maruz kaldığı soykırımı tanır’ ifadesinin yer aldığı yasa tasarısını kabul etti. Türkiye, Fransa Meclisi’nde sözde soykırım tasarısının kabul edilmesine sert tepki gösterdi. Hükümet tarafından yapılan açıklamada, kararın şiddetle kınandığını belirterek, Fransa Hükümeti, yasayı etkisiz hale getirmeye davet edildi. Tasarının Fransa Meclisi’nde kabulünden sonra yapılan hükümet açıklamasında, karar şiddetle kınandı. Dışişleri Bakanı Cem, Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Bernard Garcia’yı Dışişleri Bakanlığına davet ederek, Türkiye’nin duyduğu tepkiyi dile getirdi.” (<http://www.belgenet.com/arsiv/ermeni/fransa-01.html>).

1998 ve 2001 yıllarındaki tatsız gelişmelerden sonra, Fransa’yla Türkiye arasında yaşanan problemler son bulmamıştır.

“Türkiye ile Fransa arasında 2000’li yıllarda patlak veren ikinci kriz ise Gomidas Heykeli Vakası’dır. Heykel Paris’in en seçkin yerlerinden Seine nehri kıyısındaki Kanada Meydanı’nda altı metre yüksekliğindedir. Son derece görkemli olan bu heykel, herkesin görebileceği bir şekilde inşa edilmiştir. Bilindiği üzere ulusal ve yerel meclislerden Ermeni ‘soykırımı’ni tanıyan kararlar çıkartmasının yanı sıra Ermeni lobilerinin diğer önemli bir aktiviteleri de, bu tür heykeller ve anma sembollerini Batı kamuoyuna mal edebilmektedir. Ayrıca Türkiye’deki Ermeni ve

Fransa karşıtlığı anıt nedeniyle yeniden artış göstermiştir. İlişkilerin normalleşmesi çerçevesinde 22 Nisan 2003'te Türkiye'yi ziyaret eden Fransız Dışişleri Bakanının ziyaretine de Gomidas Anıtı'nın gölgesi düşmüş, hem Başbakan hem de Dışişleri Bakanı bu tür girişimlerin ilişkilere zarar vermeye devam ettiğini kendisine hatırlatmışlardır.” (Laçiner, 2004, 131-133).

“Sosyalist Parti'nin meclise sunduğu ‘Ermeni soykırımının inkârını’ suç sayan yasa teklifinin görüşüldüğü genel kurul oturumu 17 Mayıs 2006'da oylama yapılmadan sona ermiştir. Başkanlık Divanı'nın daha sonra konuyu ele alacağı bildirilirken, olası bir oylamanın yeni yasama yılından önce gündeme gelmeyeceği anlaşılmıştır. Fransa'nın beklenen kararı 12 Ekim 2006'da gelmiştir. Fransa Meclisi genel kurulu, Sosyalist Parti'nin sunduğu sözde Ermeni soykırımını reddetmenin suç sayılmasını öngören yasa teklifini kabul etmiştir. 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi ise bu durumu daha fazla gözler önüne sermiştir. Seçime önemli ekonomik ve sosyal sorunlar ile giden Fransa'da adaylar bu temel sorunlara çözüm üretmede kısır kalırken Türkiye ve Ermeni sorunu konuları tartışmaları farklı mecralara çekmek için kullanılmıştır. Segolene Royal seçim günü yaklaştıkça daha sert mesajlar vermeye başlamıştır. ‘Türkiye, Ermeni soykırımını tanırsa AB'ye üye olabilir. Türkiye geçmişteki suçlarını kabul etmelidir.’ Sarkozy de, Royal'den geri kalmamak için karara desteğini açıklamıştır. Seçimlerin sonucunda Sarkozy kazanan isim olmuştur. Böylece Ermeni sorununun diğer sorunlar gibi Fransa ve Türkiye ilişkilerini etkilemeye devam edeceği net bir şekilde anlaşılmıştır.” (Laçiner, 2008, s.317, 320, 340, 341, 342).

Fransa'da alınan bu kararlar iki ülke arasında ilişkileri germiştir. Ancak bu karara karşılık yakın dönemde önemli bir gelişme olmuştur.

“Fransa'da 2006 yılından bu yana gündemde tutulan ve önce Parlamento'dan geçtikten sonra Senato aşamasında rafa kaldırılan ‘Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası’ geri çekildi. Fransız Senatosu'nda dün akşam yapılan görüşmelerde, yasa 196'ya karşı 74 oyla esasa girilmeden usul yönünden reddedildi.”

Türkiye-AB ilişkilerini de Ermeni diasporası etkilemektedir.

“Türkiye özellikle ABD ve AB ile ilişkilerinde Ermenistan ile olan kara sınırının açılması noktasında baskı ile karşılaşmaktadır. Soykırım iddiaları konusu da bazı ülke parlamentolarında alınan kararlar dolayısıyla sorun oluşturmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerine ise Ermeni iddialarının etkisi 1987 yılında Avrupa parlamentosu tarafından alınan karara kadar gitmektedir. Türkiye’nin AB’ye tam üyelik başvurusunda bulunmasından üç ay sonra Avrupa Parlamentosu ‘Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü’ başlıklı bir tavsiye kararı almıştır. Kararda 1915-1917 dönemindeki olaylar 1948 BM sözleşmesine göre soykırım olarak adlandırılmakta ve Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanımamasının AB’ye tam üyelik yolunda engel olduğu vurgulanmaktadır. Avrupa parlamentosu 17 Aralık 2004 zirvesinden iki gün önce 15 Aralık 2004 tarihinde de bir tavsiye kararı kabul etmiştir ve bu kararda Türkiye’nin ‘soykırımı’ tanınması istenmektedir. Avrupa parlamentosu tarafından 15 Aralık 2004 tarihinde 262 ret oyuna karşılık 407 kabul oyuyla kabul edilen ve Türkiye ile AB arasında müzakerelerin başlamasını tavsiye eden metinde Türk otoritelerin Avrupa parlamentosunun 1987 yılındaki kararının gereğini yerine getiremediğini ifade etmektedir.” (Kasım, 2009, s.66)

“Ermeni diasporası 17 Aralık Zirvesi’nden Türkiye’ye bir müzakere tarihi çıkmaması için olanca güçleriyle çalışmışlardır. Bu çalışmalar özellikle çeşitli nedenlerle Türkiye’yi AB içinde istemeyen gruplar tarafından desteklenmiş, hatta kullanılmıştır. 17 Aralık Zirvesi kararları açıklıkla Türkiye ile müzakerelere başlanabileceğini ilan etmiştir.” (Laçiner, 2005, s.66)

“Boğaziçi Üniversitesi’nde önceki gün düzenlenecek olan ancak mahkemece durdurulan Ermeni konferansı dün başladı... Dünyanın yakından izlediği konferansta bazı izleyicilerle konuşmacılar arasında sık sık söz düellosu yaşandı. Önceki gün Boğaziçi Üniversitesi’nde yapılacakken mahkeme kararıyla durdurulan ‘İmparatorluğun son döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi’ başlıklı konferans, İstanbul Bilgi Üniversitesi’nin Dolapdere yerleşkesinde dün başladı. Konferans bugünkü konuşmalarla sona erecek.” (<http://arsiv.sabah.com.tr>).

Ermeni diasporasının ABD üzerinde ‘soykırım’, sınır kapısı sorunuyla ilgili baskılarına yer vermiştik. Bu sebeple gündeme gelmiş birkaç gelişmeden bahsedeceğiz.

“Aşağı yukarı 50-60 senedir Taşnakların benimsediği, bizde de ‘4T’ olarak bilinen, bir politika var. Taşnakların hedefi şu: İlk önce mümkün olduğu kadar çok ülke parlamentosundan tasarı geçirilecek. Bu ülkeler mümkünse büyük ülkeler olacak. Bu parlamentolardan geçtikten sonra bu ülkelerin de baskısıyla Türkiye sözde Ermeni soykırım iddialarını kabul edecek. Türkiye kabul ettikten sonra tehcir için Ermenilere tazminat ödeyecek arkasından da Ermenistan’a bir miktar toprak verecek.” (Lüthem, 2010, 107:7).

“Ermenistan ve diaspora Türkiye’yi yumuşak karnı olan ‘soykırım iddiaları’yla vurmaya sürekli bir strateji olarak benimsemiştir. Ermeni iddiaları yasalaşınca kadar da ‘soykırım’ tasarıları ‘bitmeyen senfoni’ gibi gündemden gidecektir. Bugüne kadar ‘soykırım yasa tasarısı’ sekiz defa Temsilciler Meclisi’nin Dış İlişkiler Komisyonu önüne gitmiş, sekizinde de Türkiye’nin aleyhine karar çıkmıştır. 2005 yılında taslak 22’ye karşı 7 oyla kabul edilmişti, son oylamada ise 22 Temsilciler Meclisi üyesi Türkiye lehine oy kullandı. Sonuç 23-22... Türkiye’deki malum mahtiller tasarı aleyhinde oy kullananların 22 olmasını başarı sayarken, Ermeni taraf bunu tam bir zafer olarak görmektedir. Aslında tasarının bir oy farkıyla geçmesinin hiçbir önemi yoktur. Önemli olan geçmiş olmasıdır.” (Lüthem, 2010, 107:12, 13).

Son dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde bir faktör olan diaspora ile ilgili bir gelişme yaşanmamıştır.

“ABD Temsilciler Meclis Başkanı Nancy Pelosi’nin 252 no’lu ‘soykırım’ tasarısının gündeme almaması, diasporada büyük hayal kırıklığı ve öfke yarattı. Çoğu Ermeni kuruluşu Pelosi’yi sert dille kınayarak tehdit ederken, Amerika Ermeni Asamblesi’nin (AAA) şaşkınlıkla Pelosi’ye teşekkür etmesi dikkat çekti. AAA’nın bu tutumunun ardından ‘oylama yapılsaydı tasarı reddedilirdi’ inancının bulunduğu kaydediliyor. Temsilciler Meclisi Genel Kurul, ‘soykırım’ tasarısını görüşmeden oturumlara son vermesi, bu defa tasarının geçmesi olasılığının her zamankinden

yüksek olduğunu düşünen diasporada büyük bir hayal kırıklığı ve öfke yarattı.”
(<http://www.milliyet.com.tr>).

Türkiye-ABD ilişkilerine diasporanın ve lobilerin etkisine değindikten sonra genel bir değerlendirme yaparsak; 1990 sonrası TDP’yi, Ermenistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Ermeni diasporası ve lobileri daha da etkilemeye başlamış, her bulduğu fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Bu fırsatların özünde yatan ‘soykırım’ sınır kapısı sorunu, toprak istemleri gibi şeyler yatmaktadır. Amaçları tüm dünyayı etkilemektir. Aslında birçok ülkeyi de bu konularda etkilemişlerdir. Ancak amaç en büyükleri etkilemek olduğu için hedeflerinde Fransa, ABD ve AB olmuştur. Tasarıları kabul ettirmeye çalışırken, AB üyeliği konusunda Türkiye’nin ayağına takılmaya gayret etmişlerdir. Ermeni diasporası ve lobilerin bu faaliyetleri sonucunda Türkiye dış politikasında sorun yaşamaya devam etmektedir. Özellikle Ermeni yanlısı Obama ve oy almak için Ermeni yanlısı olan Sarkozy ile son dönem politikaları gergin geçmektedir. AB de halen Türkiye’nin üyeliğini engellemeye çalışıp, ‘soykırım’ı kabul etmesi konusunda baskı yaptırmaktadır.

3.2. Türkiye Azerbaycan İlişkileri

Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde 1990’dan günümüze kadar olan gelişmelerine değinilmesi gerekmektedir. Bu bölümde ilişkiler genel hatlarıyla 1990’dan günümüze kadar getirilecektir. Devlet başkanlarıyla olan politik ilişkilere ayrı bölümde bakılacaktır.

“Türkiye’nin diğer Türk cumhuriyetleri ile olan ilişkileri arasında Azerbaycan’ın özel bir yeri olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bu ‘özel’ olmanın çeşitli nedenleri söz konusudur. İlk, Türkiye’de önemli sayıda Azeri kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yaşamaktadır. Bu insanların Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol üstlendiklerini söylemek mümkündür. Coğrafi yakınlık ve iki halkın dilinin birbirine olan benzerliğinin de iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesi açısından olumlu bir etki oluşturduğu söylenebilir. Buna paralel olarak Türk işadamlarının ticaret ve yatırım için Türk cumhuriyetleri arasında en fazla tercih ettikleri ülke de Azerbaycan olmaktadır.” (Sönmezoğlu, 2006, s.170).

“Azerbaycan’ın SSCB’nin işgali altında bulunduğu 1991 yılına kadar Azerbaycan ve Türkiye Türklüğü arasındaki ilişkiler tam kesilmiş olmasa da çok sınırlı olmuştur. Genellikle ilişkinin temelini hasret duyguları, gizli faaliyetler oluşturmuştur. 1991’de Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşması sürecinden itibaren, iki toplum arasındaki ilişkiler yeniden yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan’ın en çok yardımı Türkiye’den gördüğü herkesçe bilinen bir gerçektir. Aslında Türkiye’nin hiçbir şey yapmayıp, sadece devlet olarak varolması bile Azerbaycan’daki mücadele açısından çok önemli olmuştur.” (Şen, 2009, s.710).

“Tarih boyunca son derece yakın olan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra yeni bir süreç içine girmiştir. Bu sürecin değerlendirilmesi için çok farklı unsurları ele almak gerekmektedir. Konunun, iki ülke arasındaki politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler boyutu yanında Rusya, İran ve Türkiye gibi bölge ülkelerinin etki sahası oluşturma yarışına girmesi ve Kafkasya’nın petrolü ve jeopolitik konumu yüzünden dünyanın ilgi odağı haline gelmesi gibi boyutları olduğu da unutulmamalıdır.” (Sönmezoğlu, 1996, s.221).

“Sovyetlerin yıkılışıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’ı ilk tanıyan ülke olan Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri tarihi dostluk ve kardeşlik içerisinde devam ede gelmiştir. Ancak, Azerbaycan’ın doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırması ile birlikte bölgede artan önemi, Türkiye’nin son dönemde bölgede doğrudan inisiyatif alan dış politika stratejisi her iki ülkenin daha da yakınlaşmasına ve stratejik ortak olarak hareket etmelerine sebep olmuştur. Bunun sonucunda Azerbaycan ve Türkiye arasında ticaret, siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sahalarda artan bir işbirliği başlamıştır. Hatta bu işbirliği Azerbaycan ordusunun yapısal olarak hazırlanması, NATO standartları seviyesine yükseltilmesi, Türk ordusuna uluslararası görevlerinde yardım, bölgesel problemlere ortak tavır, uluslararası kurumlarda ortak çalışmışlar, ekonomi ve ticaret alanlarındaki uluslararası projelerde fikir birliği seviyesine ulaşmış ve birçok başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak zaman içerisinde tarafların birbirlerini okumada doğan sorunlar, bir bakıma karşılıklı güvenden kaynaklanan ihmal, stratejik ortaklığın kurumsallaştırılmaması sonucunu doğurmuştur.” (<http://www.bilgestrateji.com>).

“Hem Türkiye’nin hem Azerbaycan’ın jeopolitik durumunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu iki ülkenin karşılıklı yakınlaşma, entegrasyon konusunda atması gereken çok adım bulunduğunu söyleyebiliriz. Geçtiğimiz 10 yıl içerisinde Azerbaycan’da daha yoğunluklu olmak üzere, her iki ülkede entegrasyon süreçlerine ilişkin çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bunlar içerisinde, bu iki devletin ya ortak bir devlette, bir federasyon ya da konfederasyon çatısı birleşmesi gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Günümüz uluslararası sisteminde, ülkenin iç şartlarında bunlardan hangisinin olabileceğini kesin olarak söylemek zordur. Ama iki ülke arasındaki entegrasyon sürecinin hızlandırılmasının, gelecekte konfederal bir yapıda bir araya gelmenin iki ülke sorunlarının ortak kaynak ve diğer ortak olanaklar aracılığıyla çözülmesinin, Azerbaycan ve Türkiye Türklüğü’nün ortak çıkarları doğrultusunda önemli bir gelişme olacağı kesindir.” (Şen, 2009, s.124, 125).

Türkiye-Azerbaycan arasındaki 1990 sonrası genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, devlet adamları bazında yaşanan sürecin detaylarını iletacağız.

3.2.1. Ebulfeyz Elçibey Dönemi

“SSCB’nin çökmesi ve Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından tarihi, dini ve etnik yakınlıkları bulunan Türkiye ile ilişkiler hızlı bir şekilde gelişmeye başladı. Bu dönemin ilk lideri de 1990 yılının 20 Ocak olaylarından sonra devlet başına eski Sovyet yönetimince getirilen Ayaz Mütallibov’dur. Komünist rejime bağlılığı ile tanınan Mütallibov göreve başladıktan kısa bir süre sonra Türkiye’ye resmi bir ziyarete gitti. Bu ziyaret sonunda Türkiye ile Azerbaycan’ın ilişkilerini geliştirmek için dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal 15 Mart 1991 yılında Bakü’ye resmi bir ziyarete geldi. Ama Dağlık Karabağ’daki gelişmeler ve Halk Cephesinin Azerbaycan halkı içerisinde etkin güce sahip olması 1992 yılının Mart’ında Ayaz Mütallibov’un istifa etmesi ve iktidara Elçibey’in gelmesi ile sonuçlandı.” (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s.36).

“Rusya’nın 1990’da Bakü’ye müdahalesinden sonra Azerbaycan’da başa gelen ilk devlet başkanı Ayaz Mütallibov, Rus yönetimine devamlı tavizler vererek Rusya’nın isteklerini karşılamıştır. Milli Meclis’in baskıları sonucunda istifa etmek zorunda kalan Mütallibov’un ardından demokratik seçimlerle başa gelen Ebulfeyz

Elçibey yönetimi döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sıcak bir döneme girmiş, Elçibey yönetimi Türkiye ile yakınlaşmayı dış politikasında öncelik haline getirmiştir. Bu dönemde iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ve protokollerin başlıcaları şunlardır:

- Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması (Ankara, 24.01.1992).
- Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Ankara, 02.01.1992)
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Kredi Konusunda Anlaşma (İstanbul, 02.11.1992)
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Eğitim, Kültür, Bilim ve Haberleşme Anlaşması (İstanbul, 06.03.1993).

Bunlar ve diğer anlaşma ve protokoller, iki ülke arasındaki ilişkilerin çok yönlü olarak genişletilmesi ve derinleştirilmesi için güvenilir bir yasal zemin hazırlamıştır.” (<http://azerbaycan.ihh.org.tr>).

Elçibey döneminin özelliklerine ve Türkiye’ye yaklaşımlarına bakarsak;

“Bağımsızlık sonrası Azerbaycan’da Elçibey yönetimi, büyük ekonomik zorluklarla göreve başlamıştır. Bu dönemde, Azerbaycan’da, ekonomik çöküntü çok yüksek seviyededir. Rus asimilasyonuna en üst seviyede maruz kalan Azeriler, Türk, örf, adet, dil ve kültüründen yıllarca zorla uzaklaştırılmış, aileler dağıtılmış, milliyetçilik duyguları zarar görmüştür. Bu dönemde, Türkiye Azerbaycan’a destek olmaya çalışmıştır. Fakat, planlanan desteğin daha önce detaylandırılmaması, geleceğe dönük yapılmaması sonucunda, Azerbaycan ile Türkiye arasında ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan güçlü bir bağ kurulamamıştır.” (Birsal, 2010, s.87, 88).

“Elçibey’in dönemiyle birlikte Azerbaycan dış politikasında da yeni açılımlar olmuş ve bu Türkiye ile olan ilişkileri de etkilemiştir. Azerbaycan dış politikası açıklanırken ifade edildiği gibi Elçibey dönemi Azerbaycan’ın Rusya’nın etki sahasından çıkma Batı ile bütünleşmeye çalışarak daha bağımsız bir dış politika izlemeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Azerbaycan’ın BDT’ye üye olmasına karşı

çıkan Elçibey, Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine geçiş kararını almıştı. Elçibey Türkiye'yi tek stratejik ortak olarak görüp siyasi alandan enerji projelerinde Azerbaycan dış politikasının merkezine Türkiye'yi yerleştirmişti. Ancak bu dönemde Türkiye, Elçibey yönetimine gerekli desteği verememiştir. Rusya kendisine yakın olan yönetimleri destekleme, onları iktidara getirme ve orada tutma noktasında daha kararlı davranırken Türkiye bu tarz politik girişimlerde zayıf kalmaktaydı. Bu durumda izlenecek politika ve strateji konusunda bütüncül bir yapı oluşturulmamasının rolü çok büyüktür. Elçibey, Rusya destekli bir darbe ile iktidardan düşerken Türkiye'den Elçibey'e yardım gitmemiştir. Türkiye'de karar mekanizmasında etkili olan bazı çevrelerin Rusya ile gerginliğe neden olabilecek hamlelerden kaçınmak istemesi, Demirel ile Aliyev arasındaki dostluk, Türkiye'nin Elçibey'e karşı darbeyi önlemek için harekete geçmeme nedenleri olarak ortaya konmuştur.” (Kasım, 2009, s.97, 98).

Genel olarak ılımlı havada geçen Elçibey dönemi Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde birkaç problem yaşanmıştır.

“Türkiye ile Azerbaycan'ın ilişkileri genel anlamda olumlu ve gelişen bir seyir izlemekle birlikte, birçok sorun ve anlaşmazlık da meydana çıkmıştır. Özellikle Ermeniler ile mücadelede Türkiye'nin sınırlı askeri ve tam bir siyasi destek vermesine rağmen, Ermenilere karşı kesin bir başarının sağlanamaması, ülke içinde huzursuzluk yaratmıştır. Kelbecer'deki Ermeni saldırılarından kurtulmak için Türkiye'nin lojistik destek verebileceği halde bunu yapmamasından dolayı Elçibey, üzüntüsünü dile getirmiştir. Bu dönemde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, beş ülkeyi kapsayan Türk Cumhuriyetleri gezisine çıkmış ve bu gezi sırasında Azerbaycan'a da uğrayarak, Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu ancak savaşı Azerbaycan'ın kendisinin kazanması gerektiğini söylemiştir.” (Demir, 2003, s.97).

Elçibey dönemi, Türkiye açısından oldukça olumlu geçen bir dönem olmuştur. Elçibey'in sıcak tutumu, ılımlı dış politikası, Atatürk ve Türk hayranlığı, Türkiye ile ilişkilerine de yansımıştır. Birkaç problem yaşanmasına rağmen birçok anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Aslında ilişkilerde problemlerin az da olmasının sebebi Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın dış politikada birlikte hareket etmemesi

ve sorun olduğu zamanlarda Azerbaycan'a destek vermemesidir. Ancak genel olarak Türkiye Azerbaycan arasındaki politikaları, Elçibey dönemine bakarak değerlendirirsek; Azerbaycan tarihinin en ılımlı ilişkileri olarak adlandırabiliriz.

3.2.2. Haydar Aliyev Dönemi

“Türkiye, Kafkasya politikasının merkezine, etnik, dil, kültürel ve dini özellikler itibariyle, ortak değerlere sahip olduğu Azerbaycan'ı yerleştirmiştir. Sık iniş ve çıkışlar gösteren, uzun bir aşk hikâyesine benzetilen, Türk-Azeri ilişkileri, iki tarafın da birbirlerinden, aşırı beklentiler içinde olması sebebiyle, ancak Haydar Aliyev'in dengeleri gözeten politikaları sonucu, gerçekçi politikalar temeline oturmuştur.” (Kantarcı, 2006, s.173).

“Kelbecer'in kaybedilmesi ile başlayan iç karışıklıklar sonunda, 4 Haziran 1993 tarihinde yapılan bir darbeyle Elçibey hükümetinin devrilmesi ve yerine Haydar Aliyev'in getirilmesi, iç ve dış çevrelerde Türkiye'nin Azerbaycan'da dost bir yönetimi iktidara gelmesiyle değişen koşullar altında, boru hattı projesinin yaşatılması ve tamamlanmasını isteyen Türkiye, Rusya'yı projeye çekmeye çalışmış ve bu çerçevede bazı diplomatik adımlar atmıştır. Dönemin Başbakanı Tansu Çiller, Eylül 1993'te Moskova'yı ziyaret ederek Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'dan Akdeniz'deki Türk limanı Ceyhan'a ulaşacak boru hatlarının olası geçiş güzergâhı alternatifleri üzerinde incelemeler yapacak ortak bir çalışma grubunun kurulmasına dair kararın alınmasında etkili olmuştur. Azerbaycan'daki yeni iktidar, Moskova'nın çıkarına uygun olacak şekilde, Elçibey'in Türkiye'ye birinci dereceden ağırlık veren politikasını terk etmiştir. Aliyev 8 dereceden ağırlık veren politikasını terk etmiştir. Aliyev 8 Şubat'ta (1994) Türkiye'ye 80 kişilik büyük bir delegasyonla 4 günlük resmi bir ziyarette bulunmuştur. Aliyev'in çok önem verdiği bu ziyaret esnasında Türkiye ile Azerbaycan arasında 10 yıllık bir “Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır. Aliyev, Cumhurbaşkanı Demirel ile kurduğu yakın ilişkiden sonra Türkiye ve Azerbaycan'ın ‘bir millet iki devlet’ olduğunu ilan etmiştir.” (İşyar, 2006, s.260, 262, 263, 265).

“1997 yılı 5-9 Mayıs tarihlerinde Haydar Aliyev'in Ankara ziyareti iki ülke arasında bir süredir mevcut olan örtük soğukluğun kesin olarak sona ermesine

yardımcı olmuştur. Bu soğukluk kısmen 1993'te Aliyev'in Türkiye yanlısı Elçibey'in yerine 'Rusya yanlısı' olarak görülerek gelmesi kısmen de 1995'te gerçekleştirilen Aliyev-karşıtı darbe girişiminde 'Elçibey destekçisi' Türkiye'nin (veya Türklerin) de rolünün bulunmasından kaynaklanmıştır. 1998 yılında yapılan başkanlık seçimlerini, rakiplerini daha ilk turda büyük bir farkla geride bırakan Aliyev kazanmış, bunun ardından iki ülke arasındaki yakınlaşma daha da belirginleşirken Bakü-Ceyhan projesi giderek daha da destek bulmaya başlamıştır. 1999 yılı sonbaharında AGİT zirvesi çerçevesinde Aliyev Türkiye'ye gelmiş, ardından da Demirel Bakü'ye gitmiştir. Türkiye'nin yani Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 11 Temmuz 2000'de ilk resmi ziyaretini Azerbaycan'a yapmış, Aliyev Mart 2001'de Ankara'ya gelerek buna karşılık vermiştir. 21 Ekim'de de Dışişleri Bakanı İsmail Cem Bakü'ye gitmiştir." (Sönmezoğlu, 2006, s.713, 714).

Haydar Aliyev'in göreve geldiği tarihten itibaren Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Elçibey dönemine oranla daha soğuk bir dönem yaşanmıştır. İlişkiler gerginken yine de Türkiye Azerbaycan'la görüşmüş, Karabağ konusunda yine de destek vermiştir. Bu dönemde Azerbaycan, Türkiye ile politik bağlantılar kursa da; Rusya'ya yakın olduğu kadar Türkiye'ye yanaşmamıştır. Burada Türkiye'nin hatası Elçibey'in yönetimi gereken ölçüde desteklememiştir.

3.2.3. İlham Aliyev Dönemi

"Haydar Aliyev'in vefatının ardından oğlu İlham Aliyev, seçimleri kazanarak 15 Ekim 2003 tarihinde iktidara gelmiştir. Dolayısıyla 2003 yılının sonlarında Azerbaycan açısından önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Lakin İlham Aliyev, babası Haydar Aliyev'in yaklaşık 10 yıl önce temellerini attığı denge politikasını aynen sürdüreceği sinyallerini vermiştir. Buna karşın, İlham Aliyev iktidara geldiğinde, Türkiye ile ilişkileri bu iki ülkeye nazaran yüksek yoğunlukta olmamıştır. 2004'ten itibaren Türkiye ve Azerbaycan arasında mali yardım ve askeri teçhizat konusunda ortak protokoller imzalanmıştır. Türkiye'nin Ermenistan sınırının açılacağına dair ilk haber ve yorumlar, 2004 yılından itibaren değişik kanallardan seslendirilmeye başlanmıştır. Bu noktada, Bakü yönetimi 2005 yılı itibariye Rusya'ya yeniden ağırlık vermeye başlamıştır. 2006 yılında BTC Boru Hattı'ndan ilk petrol Ceyhan Limanı'na ulaşmış ve doğal kaynak(lar) boyutu, Türkiye Azerbaycan

ilişkilerinde beklenen önemli açılım meydana gelmiştir. Bu dönemlerde Rusya-Azerbaycan yakınlaşması da son sürat devam etmiştir. 16 Eylül 2008 tarihinde İlham Aliyev, Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in daveti üzerine Rusya'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur." (İşyar, 2004, s.101-104).

"Son dönemde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gerginleşme sebeplerine bakıldığında Gürcistan olaylarının tesirini açık şekilde görmek mümkündür. Uzun süredir Rusya ve Türkiye arasında denge siyaseti yürütmeye çalışan Azerbaycan hükümeti Rusya'nın bölgedeki hareketliliğinden menfi şekilde etkilenmiş ve ister istemez Rusya'nın tesiri altına girmiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşme süreci bahane edilerek, Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'ye karşı antipropaganda başlatılmış ve halk nezdinde Türkiye hükümetinin ciddi bir itibar kaybına uğramasına sebep olunmuştur." (<http://www.bilgestrateji.com>).

Son dönemdeki gelişmeleri gözden geçirirsek;

"Ankara'da tarihi enerji projesi Nabucco imzalanırken, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Türkiye yerine neden İngiltere'yi ziyaret etmeyi tercih ettiği tartışma konusu oldu. Nabucco hattına gaz vermeyi kabul eden Azerbaycan zaten Enerji Bakanı düzeyinde törende temsil edildi. Yeni boru hattı inşa edildikten sonra buna doğalgaz vermeyi birinci öncelik listemizde bulundurduğumuzu zaten ilan ettik. Cumhurbaşkanımız İlhan Aliyev'in Ankara'ya gelmemiş olması projeye sıcak bakmadığımız anlamına gelmiyor yanıtı verdi." (<http://ihlassondakika.com>).

"22 Aralık 2010, Cumhurbaşkanı Gül, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile bir araya geldi." (<http://www.haberler.com/cumhurbaskani-gul>)

İlham Aliyev dönemi de, her ne kadar "denge" siyaseti izleneceği söylene de yine Rusya ile daha yakın ilişkiler kurulmuştur. Bunu genel anlamda söyleyebiliriz; ancak Türkiye'ye Azerbaycan'ın daha yakın olduğu zamanlar olmuş; fakat Türkiye'nin Ermenistan'la ara ara diyalog kurması sebebiyle ilişkiler gerginleşmiştir. Azerbaycan'ın 4 cumhurbaşkanına bakarsak; sadece Elçibey dönemi ilişkilerin sıcak olduğu bir dönem olmuştur. Haydar ve İlham Aliyev dönemleriyse Rusya'dan kopamayan ve Türkiye'ye ara ara yakınlaşan bir Azerbaycan'ı karşımıza çıkarmıştır.

3.2.4. Azerbaycan-Türkiye Petrol Boru Hatları

“Türkiye’nin Transkafkasya ve Orta Asya ile ilişkilerinde petrol ve doğalgazın çıkarılmasının, işlenmesinin ve özellikle taşınması ve pazarlanmasının büyük önemi bulunmaktadır. Başta Azerbaycan’ın çıkardığı petrol olmak üzere Türkiye, Hazar’daki petrol ve doğalgazı, gerek ülke içi ihtiyaçlarını karşılamak, gerekse bunları dünya pazarlarına taşımak için istemektedir. Bu hedefin kuşkusuz büyük bir ekonomik boyutu bulunmaktadır. Kısa ve orta vadede yatırım gerektiren bu projeler, uzun vadede de Türkiye’ye büyük bir getiri sağlayacaktır. Ayrıca petrol ve doğalgazın taşınması dışında Türkiye, çıkarılmasında da rol oynamaya çalışmaktadır. Yine enerji kaynağı olarak Türkiye’nin iç kullanıma yönelik olarak bunları ithal etmesi de gerekmektedir. Bütün bu unsurlar, Türkiye için konunun ekonomik boyutunun ne kadar önemli olduğunu net bir şekilde göstermektedir.” (Demir, 2003, s.242).

“Dünyanın ilk petrol üretim bölgesi olan ve bir dönem dünya petrol üretiminin yaklaşık üçte ikisini tek başına karşılayan Bakü petrollerinin, Sovyetler Birliği’ne II. Dünya Savaşı’nı kazanmasında büyük katkısı olmuştur. Ancak, fiili olarak yaklaşık 200 yıldır Azerbaycan’da kullanılan petrolün bu ülke vatandaşlarına refah ve mutluluk getirdiğini söylemek mümkün değildir. Sovyet Rusya sonrası, Azerbaycan petroleri ilk defa, ülkenin refahı ve mutluluğu için kullanılma imkânına kavuşmuştur. Ama yine petrolün değişmeyen kaderi Azerbaycan’ı son yıllarda olumsuz etkilemiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’da yaşanan savaşlar ve darbeler de hep bu ‘siyah altın’ yüzünden olmuştur.” (Yüce, 2006, s.65, 66).

Türkiye’nin petrolden gelecek paraya ne kadar ihtiyacı varsa, yukarıdan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan’ın da bir o kadar petrolden elde edeceği paraya ihtiyacı vardır. Bu sebeple Türkiye ve Azerbaycan’ı ortak dil, din, tarih, kültürden başka petrol de bu iki ülkeyi birbirine bağlamakta ve ilişkilerini yönlendirmektedir. Türkiye-Azerbaycan arasında önemli olan boru hatları vardır. Bunlar;

3.2.4.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

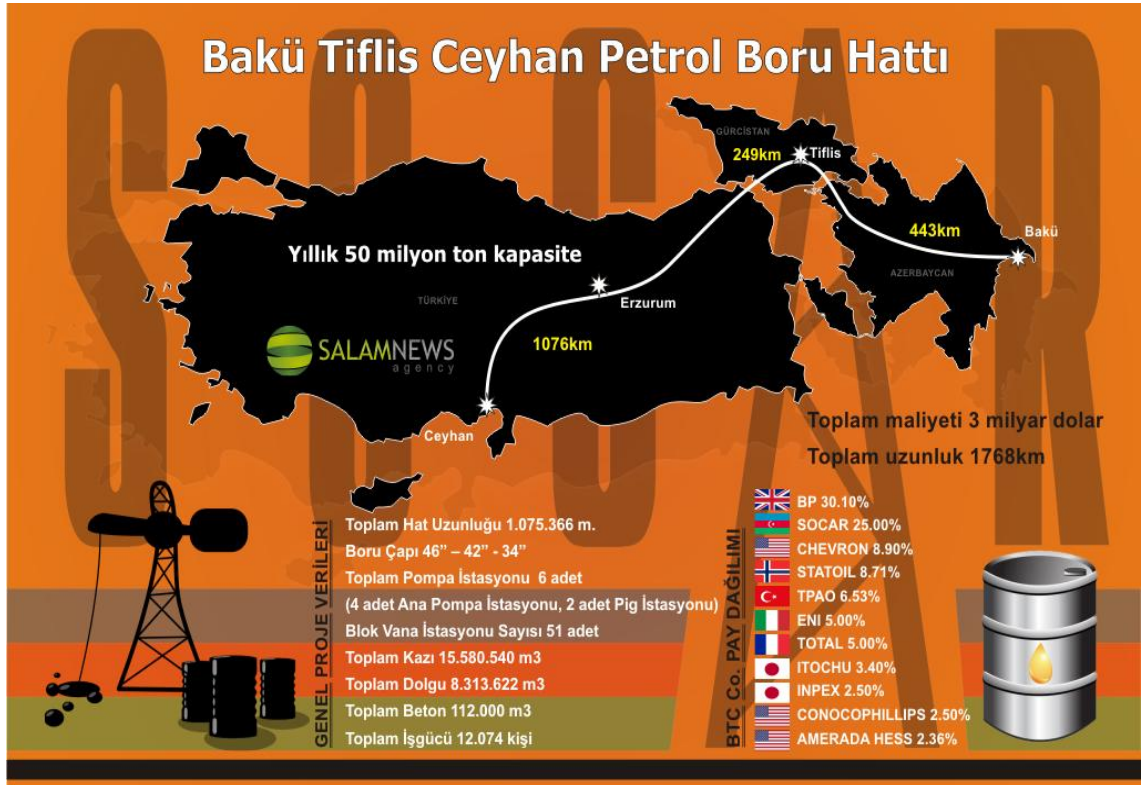
“27 Şubat 1997’de BOTAŞ PLE mühendislik firmasıyla ‘Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Fizibilite ve Çevresel Etki Değerlendirilmesi Etüdü’ sözleşmesi imzalanmıştır. Azerbaycan’ın geçmiş cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Mayıs 1997’de Türkiye’ye resmi ziyaretinde ülkesinin Bakü-Ceyhan boru hattını Rusya üzerinden geçecek hatta tercih ettiğini beyan etmiştir. Haziran 1997’de ABD ve Türk yetkililer de ‘Doğu-Batı Enerji Koridoru’ kavramını ortaya koymuş ve ana ihraç güzergâhı olarak BTC hattı ön plana çıkmaya başlamıştır. 9 Eylül 1997 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in ‘Ana İhraç Boru Hattı Güzergâhının Belirlenmesi Hakkında’ çalışma grubu oluşturulması için serencam imzalamasıyla BTC boru hattı projesi resmen başlatılmıştır.” (Seyidov, 2006, s.56, 57).

“1998 yılında İstanbul Mutabakat Zaptı’nın imzalanması ile resmi makamlar tarafından ilk somut anlaşma yapılmıştır. Proje görüşmeleri daha sonra çeşitli protokoller ve bildirgelerle devam etmiştir. Nihayet 2000 yılının Ekim ayında BTC Hükümet Garantisi imzalanmış, boru hattının inşasına ise 18 Eylül 2002 tarihinde Bakü’deki temel atma töreniyle başlanmıştır. 1 Ağustos 2002 tarihinde BTC boru hattının inşası ve işletilmesi amacıyla BTC Co. Şirketi, finansman işlerinden sorumlu olmak üzere ise, BTC inşaat şirketleri kurulmuştur. BTC boru hattının uzunluğu 1769 km, (Azerbaycan’da 443 km, Gürcistan’da 249 km, Türkiye’de 1076 km) günlük taşıma gücü 1.000.000 varil olmakla, yıllık kapasite 50 milyon tondur. BTC’nin toplam maliyeti 4 milyar doların üzerinde olmuştur. Boru hattına ilk petrol 25 Mayıs 2005 tarihinde (SOCAR) pompalanmış, Azerbaycan petrolü 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan terminaline ulaşmıştır.” (Ahmedov, 2008, s.7).

“2007 yılında 28.289 milyon ton Azerbaycan petrolü Ceyhan limanından dünya pazarlarına çıkartılmıştır. Hattın işletmeye alındığı tarihten, 2008 yılı 1 Ocak tarihine kadar ise toplam olarak 35.96 milyon ton petrol taşınmıştır. BTC açık denizlere erişimi kolaylaştırmıştır. Orta Asya’nın petrol üreten ülkeleri için bu hat Rusya toprağından geçmekle Karadeniz’e çıkan petrol boru hatlarına alternatif bir güzergâh yaratmıştır. BTC’nin önemi hem bölgenin petrol üreticisi devletleri, hem de Avrupa’nın petrol tüketicisi ülkeleri için her geçen yıl artmaktadır.” (Ahmedov, 2008, s.125-126)

Harita 2: Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı Resmi

Kaynak: <http://salamneus.org/tr/infografik/show/33/baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hatti>

Tablo 3: Yıllar İtibariyle BTC Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı Taşımaları

Yıllar	Taşınan Petrol Miktarı	
	(Tanker)	(Milyon Varil)
2006	80	57
2007	225	211
2008	315	245
2009	366	288
2010	373	286

Kaynak: <http://www.enerji.gov.tr/yayinlar-raporlar/sector-raporu-BOTAS-2010.pdf> sf: 6

Güzergâha ve petrol miktarlarına baktıktan sonra son dönem BTC ile ilgili gelişmelere bakarsak;

“Azerbaycan petrollerini Türkiye üzerinden Akdeniz’e ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Türkiye’yi enerji hattı durumuna getirirken, Türkiye’ye petrol taşıma geliri dışında da katkı sağlıyor. Boru hattını gerçekleştiren BTC şirketi, uyguladığı sosyal yatırım projeleri ile ‘hat boyundaki’ halkın da kalkınmasını destekliyor. BTC’nin, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla Ardahan’dan Adana-Ceyhan’a kadar hat boyunda bulunan 330 köyde desteklediği, harekete geçirdiği projeler, dün akşam düzenlenen yemekli toplantıda basın mensuplarına tanıtıldı.” (<http://yenisafak.com.tr>).

3.2.4.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

“Hazar Denizi’nde bulunan Şah Deniz yatağının işletilmesi hakkında anlaşma imzalandıktan sonra bu yatakta büyük ölçüde doğalgazın olması ortaya çıkmıştır. Azerbaycan’da ilk kez böyle bir doğalgaz yatağının bulunması ve bulunan doğalgazın dünya piyasalarına çıkarılması için boru hattının olmaması yeni bir boru hattı projesinin ortaya çıkmasına neden oldu. İlk belirlenmelere göre Şah Deniz yatağında 700 milyar metreküp gaz bulunmaktadır. Komşusunda bu kadar doğalgazın bulunduğunu gören Türkiye, diğer ülkelerden aldığı bazı doğalgaz anlaşmalarını askıya alarak onlardan daha ucuza mal olacak Azerbaycan gazını almak için Azerbaycan’la bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre Şah Deniz yatağındaki gaz Bakü-Tiflis-Erzurum hattıyla Türkiye’ye taşınacaktır. Aynı zamanda Türkiye’nin ihtiyaçları dışında kalan gazın da Yunanistan’a bu hat vasıtasıyla ulaştırılması da kararlaştırıldı. Bu projeye en büyük destek ABD ve Gürcistan’dan geldi. 2001 yılının Mart ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev’in Türkiye’yi ziyareti sırasında Ankara’da Azerbaycan ve Türkiye arasında doğalgaz ihracatına ilişkin bir anlaşma imzalandı. Anlaşma gereğince 2004 yılından itibaren Türkiye’ye Şah Deniz yatağından çıkarılacak 2 milyar metreküp hacminde, 2005’te 3 milyar metreküp, 2006’da 5 milyar metreküp ve 2007-2008 yıllarında 6.6 milyar metreküp olmak üzere toplam 5 yıl içerisinde 23.2 milyar metreküp doğalgaz ihracı planlaştırılmıştır.” (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s.78, 79)

“2007 yılının başlarından itibaren Şahdeniz gazının Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattıyla nakline başlandı. Doğalgazın ilk alıcıları Gürcistan ve Türkiye oldu. Hesaplamalara göre, 2012 yılında boru hattı aracılığıyla 7-9 milyar metreküp doğalgazın dünya piyasasına ihracı mümkün olacaktır.” (<http://library.aliyev-haritage.org>).

3.2.4.3. Şahdeniz Doğalgaz Boru Hattı Projesi

“Bu projeye Azerbaycan doğalgazının Gürcistan üzerinden Türkiye’ye taşınması amaçlanmaktadır. Türkiye’nin doğalgaz talebinin karşılanması ve Azerbaycan ile olan ilişkilerin geliştirilmesi açısından bu projenin önemli olduğu çeşitli çevreler tarafından dile getirilmektedir. Ekim 2000 yılında başlayan Azerbaycan’dan doğalgaz teminine yönelik müzakereler sonucunda, 12 Mart 2001 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Azerbaycan Başbakan Yardımcısı tarafından Hükümetler arası Anlaşma ve bu anlaşmaya istinaden aynı tarihte BOTAŞ ve SOCAR arasında Doğalgaz Alım Satım Sözleşmesi imzalanmıştır. Onbeş yıl süreli doğalgaz alım anlaşması, alımların 2 milyar m³ ile başlamasını ve zamanla da 6.6 milyar m³/yıl’a ulaşmasını öngörmektedir. Söz konusu anlaşma uyarınca, doğalgazın teslim noktası Türkiye-Gürcistan sınırındadır. Hattın Türkiye topraklarında kalan kısmının yapım ve işletme sorumluluğu BOTAŞ’a aittir. Azerbaycan topraklarından başlayarak Türkiye-Gürcistan sınırına kadar olan kısmın sorumluluğu ise SOCAR’a ait olacaktır.” (Yüce, 2006, s.346, 347).

Ancak 2008’de bir gelişme yaşanmıştır:

“Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yetkilileri, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattından (Şahdeniz) Türkiye’ye gaz akışının kesildiğini açıkladı. 12.08.2008’de, söz konusu kesintiden Türkiye’nin arz güvenliği noktasında bir sıkıntı yaratmayacağını belirten yetkililer, BTE Doğalgaz Boru Hattından oluşacak açığın Rusya’dan alınan Karadeniz geçişli Mavi Akım hattı ve İran’dan alınan doğalgazın arttırılmasıyla giderileceğini belirttiler.” (<http://www.2023-bilgitoplumu.com>).

“Şahdeniz doğalgaz boru hattında, Rus-Gürcü çatışmaları nedeniyle meydana gelen iki günlük duruşun ardından Gürcistan üzerinden gaz ihracatına yeniden başlandı.” (<http://www.olay.com.tr/haber/ekonomi/sahdenizden-dogalgaz...>).

3.2.4.4. Azerbaycan-Türkiye Petrol Boru Hatlarının TDP'ye Etkileri

Bilindiği gibi ABD de bu bölgedeki petrolle ilgilenmektedir. Hatta bağımlı denecek kadar bütün gelişmelerle ilgilenmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin Azerbaycan'la anlaşma yapıp oluşturduğu her yeni hat ABD'nin de tabiri yerindeyse ağzını sulandırmaktadır. Bunun sebebi elbette kendi petrol, doğalgaz ihtiyacının her geçen gün artmasıdır.

“Hazar bölgesindeki enerji kaynakları sadece AB, Rusya ve Türkiye değil, küresel bir güç olarak ABD'nin de ilgi alanındadır. Çünkü küresel liderliğini koruyabilmek için ABD'nin ekonomik gücünü koruyabilmesi ve artırması gerekmektedir. Bu anlamda kesintisiz, güvenli petrol ve kaynaklarına ulaşmak ABD açısından önem taşımaktadır. Gittikçe güvenliğini sağlamakta zorlandığı Körfez petrollerine, ABD'nin ve Avrupa'nın, bağımlılığı olmasa, Hazar bölgesi enerji kaynakları bir alternatif olarak fazla önemli olmayabilirdi. Bu anlamda ABD, kendi enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla eski Sovyet bloğu ülkelerinin enerji kaynaklarını ve yollarını kontrol altına almaya çalışmaktadır. Amerika'nın bu kaynaklara kendi çıkarlarına uygun olarak kesintisiz ve güvenli erişimi, Rusya'nın kontrolü dışında bir yoldan dünya piyasasına çıkarabilmesine bağlıdır. ABD'nin Hazar bölgesi ile ilgili yaklaşımı, Türkiye'nin Hazar bölgesine duyduğu ekonomik ilgi ile örtüşmektedir.” (Yüksel, 2006, s.115).

Yukarıda verdiğimiz ABD'nin genel enerji politikasında Türkiye'nin Azerbaycan'la petrol ve doğalgaz işbirlikleri ve çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin Azerbaycan'la olan enerji anlaşmaları sebebiyle ABD, Türkiye ile arasını iyi tutmaya çalışmaktadır. Enerji konusunda Rusya Türkiye'yi rakip olarak görürken; ABD kendi de yararlanacağı için Türkiye-Azerbaycan enerji işbirliklerini desteklemektedir.

“17.03.2011, ABD’nin Türkiye Büyükelçisi Francis Ricciardone, Türkiye’nin dünyanın en önemli enerji koridorlarından bir tanesi olduğunu vurgulayarak, ‘Azerbaycan ve Türkiye’yi Şahdeniz 2 için destekliyoruz’ dedi.” (<http://www.1news.com.tr>).

3.2.5. Azerbaycan-Türkiye Arasındaki İşbirlikleri

1990’dan sonra Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir ve Türkiye ile Elçibey döneminde iyi ilişkiler kurmuştur. Haydar ve İlham Aliyev zamanında da birçok ekonomik, askeri, eğitim ve kültür alanında işbirliklerine imza atmıştır. Buradaki amaç hem Türkiye ile yakınlaşmak, aynı şekilde Türkiye de, Rusya tekrardan Azerbaycan ile ilişki kurmasını diye aynı amaçtır. Ayrıca yeni bağımsızlığını ilan etmiş ve destek beklemektedir. Şimdi bu işbirliklerini inceleyelim;

3.2.5.1. Azerbaycan - Türkiye Arasındaki Ekonomik İşbirlikleri

“09.02.1994 tarihinde imzalanan ‘Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliğine İlişkin Protokol’e göre yürütülmektedir. Tarım Yürütme Komitesi İkinci Dönem Toplantısı 17-21 Temmuz 2001 tarihinde Azerbaycan’da yapılmış ve bir protokol imzalanmıştır. Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli araçlardan birisi olan Azerbaycan-Türkiye Karma Ekonomik Komisyonu Birinci Dönem Toplantısı Protokolü 20.02.1997 tarihinde imzalanmış ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde karar alındı. Komisyonun II. Dönem Toplantısı ise 29-30 Mart 2001 tarihinde Bakü’de gerçekleştirilmiştir. İkinci Karma Ekonomi Komisyon Toplantısı Protokolü ise 30.01.2002 tarihinde imzalanmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında 1992’de Turizm İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

İki ülke arasında 09.02.1994 tarihinde imzalanan İdari Yardım Anlaşması çerçevesinde 1992, 1995 ve 2000 yıllarında (ECO ülkeleriyle birlikte) Azerbaycan gümrük personeli için Türkiye Gümrük Mevzuatı ve Uygulamalarının tanıtıldığı seminerler düzenlenmiştir.” (Aras, 2004, s.175-178).

“Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan 6. karma ekonomik komisyon toplantısı sona erdi. 24 Ocak 2011, toplantı sonunda iki ülke arasına ‘yer bilimlari ve maden kaynaklari aranmasi ve değerlendirilmesi’ konulu niyet mektubu başta olmak üzere bir dizi anlaşmalar imzalandı.” (<http://turkish.irib.ir>).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomiye bakarsak;

“2009 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2.1 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’a yönelik ihracatının %85.6’sı sanayi malları (makine, teçhizat, plastik ve ürünleri, elektrikli aletler, demir/çelikten eşya, motorlu taşıtlar), %10.96’sı ise tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Bu ülkeden olan ithalatımızın %81.9’unu petrol/doğalgaz oluşturmaktadır. Azerbaycan’dan ayrıca bakır, bakır eşya, pamuk, alüminyum/alüminyum eşya ithal edilmektedir. Ülkede yaklaşık 50 bin kişiye iş imkânı sunan şirketlerimizin yatırımları ağırlıklı olarak telekomünikasyon, bankacılık/sigorta, ulaştırma, gıda ticareti, tekstil, eğitim, mobilya ve inşaat malzemeleri sektörlerine yönelmektedir.” (<http://www.mfa.gov.tr>).

Görüldüğü gibi Azerbaycan ve Türkiye arasında birçok ekonomi alanında işbirliği yapılmış ve ticaret canlı tutularak; Azerbaycan’ın kalkınması için girişimlerde bulunulmuştur.

3.2.5.2. Azerbaycan Türkiye Arasındaki Askeri İşbirlikleri

Askeri alandaki ilişkinin altyapısının oluşturulması amacıyla 13 farklı anlaşma imzalanmıştır. Eylül 2000’de imzalanan savunma sanayi alanındaki işbirliği anlaşması, askeri alanın hukuki zemini açısından önem taşımaktadır. Azerbaycan ile yapılan askeri eğitim işbirliği anlaşması kapsamında 1992 yılından itibaren Türkiye’nin Azerbaycan’da eğitim faaliyetleri devam etmektedir. TSK’nın çeşitli eğitim ve öğretim kurumlarında diğer ülkelerin yanı sıra Azerbaycan için de kontenjan tahsis edilmiştir.” (Aras, 2004, s.201).

“07.03.2011, Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi arasında işbirliği anlaşması imzalandı.” (<http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay>).

“11.05.2011, bugün İstanbul’da Azerbaycan ve Türkiye arasında askeri alanda işbirliğine ilişkin iki anlaşma imzalandı. APA’nın verdiği bilgiye göre, imza törenine Azerbaycan Savunma Sanayi Bakanı Yaver Camalov ve Türkiye’nin Savunma Bakanı Vecdi Gönül katıldı. Birinci anlaşmayı Y. Camalov ve V. Gönül imzaladı. Bu anlaşmaya göre, Azerbaycan Türkiye müesseselerinde üretilen 05 mm’lik top ve modern piyade tüfeklerinin ortak yapımı projesinde yer alacak.” (<http://www.1news.com.tr/azerbaycan/>).

3.2.5.3. Azerbaycan Türkiye Arasındaki Eğitim İşbirlikleri

“Azerbaycan ve Türkiye arasında eğitim ilişkileri ilk 29 Şubat 1992’de imzalanan Mutabakat Zaptı ile başlayarak günümüze kadar toplam 11 anlaşma ve protokol aracılığı ile düzenlenmektedir. Türkiye Azerbaycan’a 1992-2001 arası dönemde orta öğretim alanında toplam 604, yüksek öğrenim alanında toplam 3490 kişilik öğrenci kontenjanı ayırmıştır. Türk Milli Eğitim Bakanlığı 1994’te Bakü Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi hizmete girmiş ve bugün de faaliyetini sürdürmektedir. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı 1991-1998 öğretim yılları arasında kullanılmak üzere Azerbaycan’a 95.551 adet lise ders kitabı, 7478 adet üniversite kaynak kitabı ve 95 adet eğitim araç-gereci olmak üzere toplam 103.124 adet kitap ve eğitim aracı göndermiştir.” (Akdoğan, 2007, s.49, 50).

“Büyük Öğrenci Projesi kapsamında diğer Türki Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan’dan da Türkiye’ye lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi amacıyla öğrenci gitmektedir. Türki Cumhuriyetlerinden Türkiye’ye eğitim almak üzere giden öğrencilerin %11’i Azerbaycanlıdır.” (Aras, 2004, s.178).

3.3. Azerbaycan Ermenistan İlişkileri

Azerbaycan Ermeni ilişkilerini 90’lardan hem önce; ancak özellikle 90’lardan sonra etkileyen önemli bir sorun vardır, halâ daha var olmaya devam etmektedir.

“Yakın dönem Azeri-Ermeni çatışmasının temelinde, Azerbaycan sınırları içerisinde Ermenilerin çoğunluğunu oluşturdukları bir özerk bölge olan Dağlık Karabağ sorunu yatmaktadır. Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecinde 18 Ekim 1991

tarihinde bağımsızlık ilan eden Azeriler ve 23 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlık ilan eden Ermeniler arasında gerginlik baş göstermiştir. 2 Eylül’de Dağlık Karabağ ayrı bir cumhuriyet olduğunu açıklamış, ardından Azerbaycan parlamentosu 27 Kasım 1991 tarihinde bölgenin özerklik statüsünü iptal etmiş, taraflar arasındaki olaylar artmış ve 1992 yılı Şubat ayında Ermeniler Hocalı ve Mayıs ayında da Şuşa’yı işgal etmişlerdir.” (Sönmezoğlu, 2006, s.714).

“Dağlık Karabağ sorunu, Ermeniler ve Azeriler arasında tarihten beri süregelen bir sorun olup, temelinde Rus politikaları ve Ermeni-Rus işbirliği vardır. Karabağ, Azerilerin toprağıdır. Hiçbir zaman Ermenilerin yurdu olmamıştır. Karabağ sorunu, Ermenilerin, Moskova ve İran destekli olarak yürüttükleri, rahatsız edici politikalarının bir örneğidir. Karabağ sorunu, günümüzde, SSCB’nin dağılma sürecinde Ermenilerin bölgeyi işgali ile ortaya çıkmıştır. Azerbaycan’a bağlı Karabağ’da Ermeniler hak iddia etmektedirler. Sovyetlerin dağılma sürecini yaşadıkları bir sırada Karabağ, önce Ermenistan’a katılma sonra da bağımsızlık kararı almış; ancak bu kararlar ne Bakü, ne de Moskova tarafından kabul edilmiştir.” (Şen, 2009, s.53, 54)

Sovyetlerin yıkılmasının ardından ortaya çıkan, özellikle bu sorunun çıkmasında Azerbaycan ve Ermenistan’ın bağımsızlıklarını ilan edip Rusya’dan tamamen ayrılmaları sebep gösterilebilir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu halen sıcaklığını korumakta ve Türkiye de dahil olmak üzere Rusya ve hatta ABD’yi de etkilemektedir.

3.3.1. Dağlık Karabağ’ın Tarihsel Değerlendirilmesi

“Karabağ bölgesi yüzyıllardır Türklerin ve Müslüman ahalinin çoğunluğu oluşturduğu bir bölge olmuştur. Adından anlaşılacağı üzere bölge tarihsel açıdan bir Türk bölgesi olarak anılmıştır. Nitekim Selçuklular döneminde kurulan tüm hanlıkların yöneticilerinin Azerilerden oluşması ve Ermenilerin hiçbir bölgede ön plana çıkmamış olmaları Kafkasya’da nüfuslarının az veya dağınık olmasıyla açıklanabilir. Bugün Yukarı Karabağ olarak adlandırılan bölge Karabağ bölgesinin sadece dörtte birini oluşturmaktadır. Karabağ’ın stratejik önemi Türkiye sınırı ile Hazar arasında neredeyse tam ortada dağlık bir bölgede yer almasından

kaynaklanmaktadır. Bölge ayrıca İran sınırına yakınlığı nedeniyle kuzey-güney ekseninde de önemli bir geçiş noktası, ya da yerine göre bir set olarak kullanılabilir. Nitekim Türkler, Ruslar ve İranlılar arasındaki tarihi çekişmede el değiştirmesinde verilen öncelik de bundan kaynaklanmaktadır. Bölge 150 yıl kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. 1735'te ise Osmanlı hakimiyeti sona ermiş ve bölge İran'ın hakimiyetine geçmiştir. 1747'de Nadir Şah'ın ölümü bölgede 'Hanlıklar dönemi'ni başlatmış ve Karabağ Hanlığı da bu dönemde bir tür bağımsız birim olarak kurulmuştur. Fakat 18. yüzyılın sonlarına doğru Kafkasya'ya yerleşmeye başlayan Rusya, ilk hedef olarak bu hanlıkları Rusya'ya bağlamayı ve bölgede Osmanlı Devleti ve İran'a karşı bir set oluşturmayı düşünmüştür. Bu setin kalıcı ve daha güvenilir olabilmesi ise, ancak Hıristiyan bir milletin yardımıyla mümkün olabilirdi ve bu millet de Ermenilerdi.” (Laçiner, 2004, s.21).

“Bölge 1813'de Gülistan Anlaşması'yla Karabağ, Dağıstan, Bakü, Şirvan, Küba ve Derbend hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır. 1828 Türkmençay'ı Anlaşması'yla Rusya'nın bölgedeki hâkimiyeti kesinlik kazanır ve bu tarihten sonra Rusya'nın Ermeni nüfusu bölgede kendisi ile diğerleri arasında bir set haline getirme çabaları daha da artar. Anadolu'dan ve İran'dan göç eden Ermeniler kitleler halinde başta Karabağ, Nahçıvan ve Erivan olmak üzere bölgeye yerleştirilir, bölge içi diğer nüfus hareketleri de Ermenileri bazı bölgelerde yoğunlaştıracak şekilde yönlendirilir. 1832 sayımında Karabağ'ın nüfusunun %64.8'i Türklerden, %34.8'i ise Ermenilerden oluşmaktadır. Göçlerden sonra belirlenen bu oran Türkmençay Anlaşması öncesinde dengenin çok daha fazla Türkler lehine olduğunu ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl boyunca Ermeni göçü politikasına bir de Rus göçü eklenmiş ve nüfus hareketleri devam etmiştir. Buna rağmen 20. yüzyıla gelindiğinde dahi Karabağ'ın Türk özelliği Ruslar tarafından dahi reddedilmiştir ve Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu 1 Aralık 1920'de ve 1921'de Sovyetler Birliği tarafından resmen teyit edilmiştir. Hatta I. Dünya Savaşı sonrasında bir dönem bölgeyi işgal altında tutan İngiliz güçleri dahi 28 Ocak 1919 tarihli bir tebliğ ile bölgeyi Azerbaycan'ın bir parçası saymıştır.” (Laçiner, 2005, s.198, 199).

1918 yılında Ermenistan kurulur kurulmaz komşuları Gürcistan, Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik sahte toprak iddiaları sürdü. Karabağ sorunu Ermeniler tarafından sahte iddialar esasında yaratıldı. İsa'nın doğumundan dört asır

önce Miladi 8. yüzyıla kadar Azerbaycan'ın şimdiki Karabağ toprakları Kuzey Azerbaycan'ın en eski devleti olan Kafkas Albanyasının eyaletlerinden biriydi. 1992 yılında Ermeniler orayı işgal edene kadar Karabağ hiçbir zaman Ermenistan'ın bir parçası olmamıştır. Ermeniler kendilerinin Nuh'un büyük büyük torunu, Babil baş rahibi Hayk'ın soyundan olduklarını iddia etmeyi severler. Nuh'un gemisinin Ararat dağına oturduğu ümit edildiği için Ermeniler şöyle bir sonuç çıkarırlar ki, Doğu Anadolu Ermenilerin gerçek tarihi vatanı olmalıdır. Asıl gerçek şudur ki, 1800'lü yıllarda çok az Ermeni vardı. Hıristiyan Ermenileri 1800'lü yılların başından başlayıp Ruslar tarafından Kafkas'a getirilmiş ve onlara toprak verilmiştir. O topraklar Ruslar tarafından silah zoruyla Müslümanlardan alınmıştı." (Weems, 2006, s.379, 380).

"Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu 1920'de iki ülke arasında çatışmaya yol açmış, bu durum karşısında (ya da bu durumdan yararlanarak) Bolşevikler bölgeye girip, bölgenin haritasını yeniden çizmişler, Nahçıvan, Karabağ ve Zongezur bölgelerini Ermeni yönetimine devretmişlerdir. Ancak 1921 yılında, bölgesel çıkarları gereği, Batılı devletlerin sömürgeciliğine karşı Mustafa Kemal Atatürk yönetiminde bir Kurtuluş Savaşı veren Türkiye'yle uzlaşma yollarını arayan Bolşevik Rusya yönetimi Nahçıvan ve Karabağ'ı tek taraflı olarak Azerbaycan'a devretmiştir. Böylelikle Nahçıvan aracılığıyla Türkiye Azerbaycan ile ortak sınıra sahip olabilmıştır." (Yapıcı, 2004, s.248, 249).

"Mart 1920'de Dağlık Karabağ'da Erivan Ermeni Cumhuriyeti ve Bolşevik Rusya'nın desteklediği bir Ermeni ayaklanması başlatılmıştır. Azerbaycan hükümeti, isyanı bastırmak için kuzeydeki orduları Karabağ'a göndermek zorunda kalmış ve bu durum Azerbaycan'ın Bolşeviklere karşı savunmasız kalmasına neden olmuştur. 27 Nisan 1920'de 11. Kızılordu Azerbaycan'ı işgal etmiş ve Azerbaycan yönetimine son vermiştir." (Saydam, 1993, s.1956).

"24 Temmuz 1923 yılında Ermenistan ve Azerbaycan sınırları kesin olarak çizildiği zaman Azerbaycan'ın karşı çıkmasına ve statünün toprak bütünlüğü ile uyuşmadığını ileri sürmesine rağmen, Dağlık Karabağ'a Azerbaycan sınırları içinde özerk bölge statüsü verilmiştir." (Ruşendil, 1994, s.61).

“Ermeniler Kruçev’in başa gelmesinden sonra 1960-1963 yıllarında Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesi taleplerini tekrarladılar. 1965 yılında da sözde Ermeni soykırımının 50. yılı nedeniyle Erivan’da Türkiye ve Azerbaycan aleyhine gösteriler düzenlendi ve küçük çaplı çatışmalar yaşandı. Ermenilerin 1970’li yıllardaki girişimleri, Aliyev’in Moskova ile yakınlığı nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanmasına ilişkin olarak ortaya atılan talepler Stalin döneminde Moskova’nın şiddetli tepkisiyle karşılanmıştır. Karabağlılar bölgenin Azerbaycan’a bağlanması için birçok kez Moskova’ya başvurmuşlardır. 1968 yılında artık Stepanakent adını taşıyan bölgenin başkenti Hankenti’nde Azeriler ve Ermeniler arasında çatışmalar çıkmıştır. Bu olaylar Karabağ’da Ermenistan’a bağlanmak için ciddi bir eğilim olduğunu göstermiştir. 1973 yılında Karabağ Komünist Partisi’nin başına getirilen Boris Kevortkov bu görevde 15 yıl kalarak Moskova’nın istediği gibi statükoyu korumuştur.” (Salmanlı, 2007, s.47, 48).

“Ermenilerin Karabağ konusundaki girişim ve propagandaları giderek artmıştır. 1987 yılından itibaren Erivan’daki mitinglerde ‘Karabağ Ermenilerini kurtaralım’, söylemi yaygınlaşmaya başlamıştır. Ağustos 1987’de Ermenistan Akademisi, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan’ın Azerbaycan’dan alınarak Ermenistan’la birleştirilmesi amacıyla Moskova yönetimine başvuruda bulunmuş, 1987 Kasım’ında da Gorbaçov’un Ermeni asıllı ekonomi danışmanı Agonbekyan, ‘tarihi Ermeni toprağı’ olan Dağlık Karabağ’ın Sovyet Ermenistan’a verilmesinin ekonomik açıdan uygun olacağını dile getirmiştir.” (Salmanlı, 2007, s.48, 49).

Görüldüğü gibi Ermeniler kendilerinin olmayan bir toprak üzerinde, sırf fazla toprağına sahip olmak amacıyla, Rusya’yı da yanına çekmeye çalışarak hak iddia edip, savaşlar yapmışlardır. Hâlbuki tarihsel açıdan bakıldığında Karabağ Azerbaycan’ın toprağıdır ve hakkıdır.

3.3.1.1. 1988 – 1991 Yılları Arasında Dağlık Karabağ’ın Durumu

“1988-1989 yıllarında Ermenistan’da yaşayan Azeriler işkence ve katliamlar karşısında daha fazla direnememiş 200 bin civarında kişi yurt ve yuvalarını terke mahkûm bırakılmıştır. 23 Şubat 1988 tarihinde her iki topluma yapılan müracaat, onu izleyen 24 Mart kararnamesi, 18 Temmuz kararı ve bunun gibi çok sayıda çözümden

uzak etkinlikler birer formalite özelliğini taşımaktaydı. Eğer, Sovyetler Birliği çözümden yana olmak isteseydi, Ermenistan ve Azerbaycan arasında sınır muhafazasını sağlayarak, Dağlık Karabağ'da kontrolü elinde bulundurarak olayların büyümesini pekala önleyebilirdi. 1988 yılının ortalarından itibaren olaylar tam bir savaş havasına doğru ilerlemeye başladı. 15 Haziran 1988 tarihinde Dağlık Karabağ parlamentosu bölgenin Ermenistan'la birleştirilmesini onayladı. İki gün sonra bu karara tepki gösteren Azerbaycan SSCB Yüksek Sovyet'inin kararı yayınlandı. Ancak, bu defa Karabağ parlamentosunu ellerinde bulunduran Ermeni milletvekilleri, SSCB Yüksek Sovyet'ine müracaat ederek Ermenistan'la birleşme kararının onaylanmasını talep ettiler.” (Atar, 2005, s.128, 129)

“1 Aralık 1989 günü Ermenistan Parlamentosu'nun Yukarı Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak üzere karar alması, Azerbaycan'da durumu daha da gerginleştirmiş, Azerbaycan Parlamentosu da toplanarak bu kararı geçersiz saymıştır. Robert Koçaryan Ermenistan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkiler konusunda sergilediği uzlaşmaz tavrını zamanla değiştirmiş görünüyor. İki ülke arasında yıllardır devam eden Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümü için Moskova'nın tekliflerini dikkate aldığı gibi artık Washington'un da önerilerini dikkate almaya başlamıştır.” (İbadov, 2007, s.72, 73.).

“Birbiri ardınca yaşanan bu gelişmelerden sonra, Ocak 1990'da gerginliğin artık had safhada olduğu Azerbaycan'da, sosyal patlamalar meydana gelmiştir. 12 Ocak (1990) günü, ülkede yaşanan Ermenilere karşı bazı eylemler tertiplenmiştir. Bunun üzerine, Moskova'daki üst düzey yetkililer de, Azerbaycan'da 'Olağanüstü Hal' ilan edilmesi için bir konferans toplanması fikri üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Sonunda, Sovyet liderliği gerekli anayasal prosedürü bile işletmeden, 15 Ocak 1990 tarihinde Dağlık Karabağ'da ve 19 Ocak 1990'da ise Bakü'de 'Olağanüstü Hal' ilan etmiştir. SSCB'nin Azerbaycan üzerindeki denetimini kaybetmekte olduğu doğrultusunda sinyaller gelmeye başlayınca, SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu (Başkanlık Divanı), 19 Ocak'ta 'Bakü Kentinde Olağanüstü Hal İlan Etme' kararını almıştır. Karar, 20 Ocak günü saat 24:00'ten itibaren geçerli olacaktı. Fakat, 19 Ocak günü saat '19:27'de', Bakü kentinin KGB güçleri tarafından bombalanması sonucunda, Bakü kentinin KGB güçleri tarafından bombalanması sonucunda, (halk daha önceden SSCB'nin almış olduğu bu karar hakkında

bilgilendirilmemiş olduğundan) büyük can kaybı meydana gelmiştir.” (İşyar, 2004, s.388, 389)

“7 Ocak 1991’de Ermeniler Laçın-Şusa yolu üzerinde Galaderesi köyü yakınında Azerbaycan’a ait askeri araca saldırarak üç subayı ve gazeteci Salatın Asgerova’yı katletmişlerdir. 30 Mayıs 1991’de Ermeni teröristler tarafından Moskova-Bakü seferini yapan trenin Dağıstan’ın Hasanyurt İstasyonunda bombalanması sonucunda 11 kişi ölmüş ve 22 kişi yaralanmıştır. 19-20 Ocak 1992’de Ermeniler Karabağ’ın Şuşa şehrine bağlı Kerkiçahan kasabasını işgal etmişlerdir.” (Garibov, 2006, s.318, 319)

3.3.1.2. Dağlık Karabağ’ın İşgali

“Azerbaycan Hükümeti Dağlık Karabağ’a karşı bir askeri güç oluşturduktan sonra konuyu barışçı bir şekilde çözmek isteyen Devlet başkanı Ayaz Muttalibov’un muhalefetine rağmen Azerbaycan Parlamentosu, 27 Kasım 1991’de Dağlık Karabağ’ın özerklik statüsünü iptal etmiş ve başkent Stepanakent’in adını ‘Hankenti’ olarak değiştirmiştir. Ermenistan, bu kararı bir savaş ilanı olarak değerlendirmiştir.” (Demir, 2003, s.163, 164).

“Azerbaycan ise, 26 Kasım 1991 tarihinde, Dağlık Karabağ’ın özerklik statüsünü feshederek, bölgeyi doğrudan merkezi yönetime bağladığını ilan etmiştir. Bölge Ermenileri de, bir halk oylamasıyla, bağımsızlık kararı alarak, 12 Aralık 1991’de, ‘Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’ olarak, BTĐ’ye girme başvurusunda bulunmuştur. Bu durum, Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışmaya yol açmış, Azerbaycan topraklarının neredeyse, beşte biri Ermeni güçlerince işgal edilmiştir. Bir milyondan fazla Azeri mülteci konumuna düşmüş ve bunların çoğu Bakü ve Gence’ye sığınmışlardır.” (Kantaracı, 2006, s.76).

“Bu gelişmeler karşısında Elçibey, 2 Nisan 1993 tarihinde ülke genelinde ‘Olağanüstü Hal’ ilan etmiştir. Durmak bilmeyen Ermeni saldırıları bu sefer de 4 Nisan’dan itibaren Dağlık Karabağ’ın güneyine yoğunlaşmıştır. Burada da başarılı olan Ermeniler 1 hafta içinde 18 köyü ele geçirip, Fuzuli bölgesini muhasara altına almışlardır. Bölgenin önemli merkezlerinden biri konumundaki Fuzuli, İran sınırına

da yalnızca 20 km mesafede bulunmaktadır. Bu saldırı, Azerbaycan'ın güneybatı bölgesinin tamamen Ermeni kontrolüne geçmesi sürecinin ilk adımını oluşturmuştur. Böylece 5 yıldan beri devam eden savaşta yeni bir sayfa açılmış oluyordu. Bahsedilen bölgelerin işgal edilmesi, hem uluslararası camiada hem de Azerbaycan'da büyük tepkilerin oluşmasına sebep olmuştur.” (İşyar, 2004, s.454)

3.3.1.3. Hocalı Katliamı

“25-26 Şubat (1992) gecesi Ermenilerin Karabağ'ın Hocalı bölgesine düzenledikleri saldırı ve peşinden gelen katliam, Dağlık Karabağ savaşının seyrinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu aşamaya kadar muharebe sanki düşman iki komşu ülke arasındaki konvansiyonel bir savaş halini almıştır. Türkiye ise, bu noktada 'tarafsız' görünümünü korumakta güçlükler çekmeye başlamıştır. A. Türkeş ve B. Ecevit gibi muhalefet liderleri hükümeti Ermenilere müdahale etme yönünde etkilemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Türkiye'nin Ermenilere yönelik kullandığı söylemde dikkate değer bir sertleşme görülmeye başlanmıştır. Bu arada Ermeniler de boş durmamışlar ve Türkiye'nin kendilerine yönelik giderek sertleşen tepkileri karşısında, diasporanın da yardımıyla, 'Türklerin 1915'teki tehcir sırasında Ermenilere soykırım yaptığı' tezini canlandırmaya çalışmışlardır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma ve dayanışma ise, bu aşamada dikkat çeken boyutlara ulaşmıştır.” (İşyar, 2006, s.249).

“Ermeni kuvvetlerin Azerbaycan topraklarına yönelik işgali ve katliamlar devam ederken bunların içinde uluslararası alana Karabağ sorununun taşınmasında çok etkili olması bakımından Hocalı katliamının ayrı bir önemi vardır. 24-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı'yı ele geçiren Ermeniler resmi makamlarda 613 olarak ifade edilen ancak kayıplarla birlikte 1000'in üzerinde sivilin ölümüne neden olan katliamı yapmışlardır. Hocalı Azerbaycan açısından ilk önemli kayıp olmuştur. Hankentine yönelik yol Ermenilerin kontrolüne geçmiş (Askeron-Hankenti arası) ve Dağlık Karabağ'daki tek geniş kanatlı uçakların inebileceği havaalanının olduğu yerleşim birimi Azerbaycan'ın kontrolünden çıkmıştır.” (Kasım, 2009, s.31).

“Rus 366. Alayının Hocalı katliamında Ermenilere yardım ettiği iddiaları Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. Rusya genel olarak

iddiaları reddederken alayda yer alan askerlerin bazılarının gönüllü ya da paralı olarak herhangi bir tarafta savaşmış olabileceği şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. 366. Rus alayından firar eden üç Rus asker, Ermenilerin yanında Azerbaycanlılara karşı savaşmaya çağrıldıklarını itiraf etmişlerdir. Ayrıca Hocalı katliamına karıştığı ileri sürülen altı Rus askeri de Azerbaycan güvenlik güçlerince yakalanmışlar ve bunlardan beşi idam cezasına çarptırılırken biri 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Askerler paralı asker olup Ermenistan'daki Rus 7. Ordusu'na bağlı özel güçlerde yer aldıklarını ifade etmişlerdir. Rusya ise yargılanan askerlerin halâ görevde olduğunu belirtip askerden kaçma suçundan dolayı onları yargılayabilmek için iade edilmelerini istemiştir. Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ'da yer alan Rus kuvvetlerin Ermeni kuvvetlere yardım ettiği ve katliamlara karıştıklarına ilişkin olarak ileri sürülen görüşler sonucunda Hankendi'ndeki 366. Alay dağılmıştır.” (Kasım, 2009, s.32).

“Yaklaşık altı yıl süren çatışmaların ardından, ateşkesin imzalandığı, 12 Mayıs 1994 tarihine gelinceye kadar, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin dağlık kısmının tamamı, bunun yanında yedi ilçesi daha, Ermenistan silahlı güçleri tarafından işgal edilmiştir.” (Kantarci, 2006, s.76).

3.3.2. Dağlık-Karabağ ile İlgili Azerbaycan ve Ermenistan'ın Çözüm Arayışları

Dağlık Karabağ savaşının ve ateşkesin ardından Azerbaycan ve Ermenistan AGİT'de çeşitli çözüm arayışlarına girişmişlerdir.

3.3.2.1. Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Sorununa AGİT'te Çözüm Arayışları

“Karabağ savaşını uluslararası kurumlar tarafından incelenmesi ve çözümü yolundaki ilk adım Azerbaycan ve Ermenistan'ın Ocak 1992 yılında Çek Cumhuriyeti'nin başkenti Prag'da yapılan AGİT toplantısında her iki devletin bu kuruma üye olmasıyla başlamıştır. 26 Şubat 1992'de Ermenilerin Hocalı kentinde yaptıkları soykırım dünya devletleri tarafından kınandıktan sonra AGİT'in de işe karışmasına neden oldu. 24 Mart 1992 yılında 11 devletin (Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti, Rusya, Beyaz Rusya,

Türkiye, İsveç, İtalya, Fransa) katılımı ile AGİT'in Minsk Grubu oluşturuldu.” (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s.86, 87).

“12 Mayıs 1994'te ateşkes imzalandıktan sonraki dönemde Rusya'nın Minsk Grubu'ndaki temsilcisi Vladimir Kazimirov Haziran ve Temmuz 1994'te Bakü'nün Erivan ve Hankendi'ni sık sık ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirmiştir. Vladimir Kazimirov, yaptığı görüşmelerin amacının 'ateşkesin güçlendirilmesi ve Büyük Siyasi Anlaşma'nın hazırlanması olduğunu' ifade etmiştir. Azerbaycan da barış planı çerçevesinde sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. Temmuz 1994'te bir açıklama yapan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Rus askerlerinin bölgeye AGİT barış gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile girmesini kabul edebileceklerini ifade etmiştir.” (Cavodov, 2006, s.64, 65).

“Ermeni ordusunun bunun ardından Laçin'i işgal etmesi Azerbaycan'ı 21 Mayıs 1992'de Helsinki'de yapılan AGİT'in alt düzey toplantısında Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından saldırılara maruz kaldığını ve saldırgana karşı ciddi yaptırımlar uygulanmasını talep etmesine neden oldu. AGİT'in çabaları problemi çözmekten yana olsa da bunu başaramadı. 3 Ocak 1993'de Moskova'da bir araya gelen ABD Başkanı George Bush ve Rusya Devlet Bakanı Boris Yeltsin Dağlık Karabağ problemine ilişkin bir deklarasyon imzaladılar. Fakat Ermenilerin 1993 yılının Nisan ayında Dağlık Karabağ'la ilişkisi olmayan Kelbecer şehrini ve ona ait olan köyleri işgal etmesi barış ve çözüm için AGİT'in başlattığı çabaları hiçe indirmiştir. Azerbaycan'ın o zamanki baskısı ve dünya ülkelerine çağrısı sonucunda dünya devletleri tarafından Ermenilerin bu işgali tepki ile karşılanmıştır.” (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s.87, 88).

“1995 yılında yapılan AGİT Minsk Grubu görüşmelerinde, genellikle Ermenistan tarafının işgalci tavırları konusunda herhangi bir taviz vermekten kaçındığı ve buna bağlı olarak da herhangi sonuca varılmadığı gözlenmiştir. Azerbaycan tarafının 1995 yılında politik başarı sayılabilecek tek bir kazancı olmuştur. Bu, 3-9 Eylül 1995 tarihlerinde Moskova'da yapılan Minsk görüşmelerinde, Minsk konferansı Eşbaşkanları V. Lozinski ve H. Talvitye'nin önerileriyle Ermenistan tarafından işgal olunmuş Azerbaycan topraklarının

boşaltılmasıyla ilgili planın ilk aşamasına Laçin'in de ilave edilmesi olmuştur.” (Kantaracı, 2004, s.220).

“1996 AGİT Lizbon Zirvesi'nde, Azerbaycan yönetimi, toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik bir karar çıkartmayı başarmışsa da Ermenistan bu kararı kabul etmemiştir. 1997 yılında, AGİT Minsk Grubu'nun almış olduğu Ermenilerin işgal etmiş oldukları toprakların sadece bir kısmından çekilmesini içeren kararı, dönemin Ermenistan Başkanı Levan Ter Petrosyan sıcak karşılamışsa da, 1998 yılında Robert Koçaryan'ın devlet başkanlığına seçilmesiyle birlikte barış süreci de durmuştur. 1999'da AGİT Minsk Grubu kontrolünde Rusya'nın önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında ortak devlet kurulması önerisi 1996 Lizbon Kararlarının hiçe sayılması anlamını taşıması yüzünden haklı olarak Azerbaycan yönetimi tarafından reddedilmiştir. 2002 yılında Viyana'da toplanan AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerin çözümü için liderler ve Minsk grubu üyeleri dışında iki ülkenin içişleri başkan yardımcıları başkanlığında oluşturulacak heyetler arası görüşmelerle devam edilmesi kararlaştırılmıştır.” (Kantaracı, 2004, s.220).

“2003'te Azerbaycan ve Ermenistan'daki devlet başkanlıkları seçimleri gerekçesiyle AGİT Minsk Grubu çalışmaları askıya alınmış; 2003 yılının Aralık ayının ilk haftasında AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları Amerikalı Rudolf Perina, Fransız Henry Racoulen, Rus Yuri Meralakov'u kabul eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev, BM'nin Ermenistan'ın işgali ile ilgili almış olduğu kararların uygulanmaması ve Ermenistan'dan uluslararası hukuk kurallarına uymasının istenmemesi halinde bir sonuç beklemenin anlamsız olduğunu söylemiştir.” (Kantaracı, 2004, s.220).

“10 Şubat 2006 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan başkanları Fransa'da Karabağ sorunu için tekrar bir araya geldiler. Görüşmeler iki aşamalı çözüm süreci üzerinde tarafların anlaşmasını hedefliyordu. Buna göre ilk olarak Ermeni birliklerinin Karabağ etrafında işgal edilmiş beş bölgeden çekilmesi ve onların yerine bölgeye Barış Gücü yerleştirilmesi planlanmaktaydı. Çözümün ikinci aşamasında Dağlık Karabağ'da yapılacak bir referandum ile bölgenin siyasi statüsü belirlenecekti. Bu görüşmelerde taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadı. Buna rağmen, yukarıdaki öneriler çerçevesinde Mayıs 2007 seçimlerinin bir dönüm

noktası olacağı beklentisi Minsk Grubu'na hakimdi. Minsk Grubu'nun ABD'li eş-Başkanı Matthew Bryza iki tarafın temel sorunların çoğunda anlaşma sağladıklarını, teknik ayrıntılarla ilgili konuların ise görüşülmeye devam edildiği yönünde açıklama yapması dikkat çekici bir gelişme oldu.” (Alkan, 2010, s.133).

Azerbaycan-Ermenistan AGİT zirvelerinde ve toplantılarında birçok girişimde bulunmuş; ancak somut bir sonuç alamamışlardır. Bunun sebebini AGİT'in diğer büyük kurumlar gibi işlerliğinin onlar kadar olmaması olabilir. Her iki devlet de anlaşma yolunu bir türlü bulamamışlardır.

3.3.3. Dağlık Karabağ'ın Türk Dış Politikasına Yansımaları

Dağlık Karabağ'ın Türk dış politikasını etkilediği devletler Rusya ve Ermenistan'dır. Rusya ile etkilenen bu dönemdeki ilişkilere bakarsak;

“Mayıs 1992'de Savunma Bakanlığı tesis edilip faaliyetlerine tam anlamıyla başlayıncaya kadar, Dağlık Karabağ ve çevresi gibi sıcak çatışma noktalarındaki Rus askeri birliklerinin bazı yerel ve bölgesel kumandanların istek ve inisiyatifleriyle hareket edebilmeleri kuvvetle muhtemeldi. Bunun Türkiye açısından diğer önemli bir sonucu ise şu olmuştur. Rus birliklerinin Ermenileri alenen desteklemeleri karşısında Türkiye de resmi tutumunu Ermeniler aleyhine daha fazla sertleştirerek tehditkâr bir üslup kullanmaya başlamıştır. Ankara'daki yetkililer, Rus ordusunun esi Sovyet geleneğini devam ettirdiğini ve ‘yeni Rus emperyalizminin’ temel aracı olduğunu sıklıkla terennüm etmişlerdir. Türkiye ise, Azerbaycan'da askeri güç bulundurmaya devam eden Rusya'nın tepkiselliği karşısında, Dağlık Karabağ meselesinin çözümüne yönelik olarak AGİK barış girişimlerinin (Minsk grubunun) destekçisi olmakla yetinmiş ve Rusya ile birebir karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır.” (İşyar, 2006, s.250, 251).

“Bu süreç içerisinde Ermenistan Türkiye'ye karşı olumlu sinyaller vermiş, Türkiye ile ilişkilerini gerginleştirmeyecek politikalar uygulamıştır. Levon Ter Petrosyan, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra tarihe dayanan düşmanlık duygularını bir tarafa bırakarak Türkiye ile ilişkilerde artık somut adımlar atılması gerektiğini belirtmiştir.” (Demir, 2003, s.163).

“Türkiye Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan’ın yanında yer almış ve sorunun toprak bütünlüğü çerçevesinde, Azerbaycan lehine çözülmesi ve Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi yönünde politikalar benimsemiştir. Bu sorunlara bağlı olarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini dondurmuş ve bu ülkeye karşı ambargo uygulama yolunu seçmiştir.” (http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/Dış İşleri Bakanlığı Bilgi Notları, Ankara 2002).

“Karabağ savaşı adeta umutları yok etmiştir. Ermeni güçlerinin Azerbaycan topraklarının beşte birine yakın kısmını işgal etmesi Ankara açısından kabul edilmez bir adım olmuştur. Kısacası Karabağ sorunu Türkiye’de Ermeniler ile ilgili ne kadar korku varsa hepsinin uyanmasına yol açmıştır ve Türkiye ilk defa olarak bir komşusu ile kara sınırlarını tamamen kapatmıştır. Ayrıca Karabağ sorunu ve bu nedenle kapalı kalan Türkiye ile kara sınırları Avrupa Birliği ve ABD’nin ülkeye yapacağı yardımların sınırlı kalmasına ve ülkenin dünyanın geri kalanı ile entegre olamamasına yol açmıştır.” (Şen, 2009, s.21, 22).

Türkiye’nin Dağlık Karabağ konusunda Türkiye özellikle Ermenistan’la sorun yaşamıştır. Rusya’yla da sorun yaşamıştır bu konuda; ancak bu Ermenistan kadar uzun süreli bir problem değildir. Türkiye, Ermenistan Dağlık Karabağ’ı işgal ettiği için sınırı kapatmıştır. Ne zaman ki Ermenistan Azerbaycan’ca Dağlık Karabağ’ı verir, o zaman Türkiye sınır kapısını açacaktır. (Laçiner, 2008, s.541, 543)

4. TÜRKİYE’NİN ERMENİSTAN VE AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YAKIN ZAMANINA YANSIMALARI

Türkiye’nin Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişkilerinde yakın zamanda yaşanan ve Türk dış politikasını etkileyen bazı gelişmeler yaşanmıştır. Elbette bunlar PKK, AKP’nin Azerbaycan ve Ermenistan politikalarını anlatan bir süreçtir. PKK-Ermenistan yakınlaşması geçmişten başlayan ancak her daim sıcaklığını koruduğu için yakın zamanda da değerlendirmemiz gereken ehemmiyetli bir durum arz etmektedir.

4.1. PKK-Ermeni İşbirliği ve Tarihçesi

“Ermeni terör örgütleri, dış dünyanın tepkileri üzerine 1980’li yıllarda taktik değiştirerek, PKK terör örgütü ile işbirliğine gitmişlerdir. 1984 yılında cereyan eden Eruh-Şemdinli baskınlarıyla PKK sahneye itilmiş ve ASALA-Ermeni terörü geri plana çekilmiştir. Ermeniler ile PKK arasındaki bağlantıyı ortaya koyan bazı somut örnekler vardır.” (<http://www.ermenisorunu.gen.tr>) .

Ancak bu örneklere geçmeden evvel PKK-Ermeni ilişkilerinin nasıl ortaya çıktığına bakmak gerekir.

“Terör örgütü PKK’nın 21-28 Nisan 1980 tarihini “Kızıl Hafta” olarak ilan etmesi ile Ermenilerin 24 Nisan tarihini sözde Ermenilerin katledilme günü olarak anması ve toplantılar yapması herkes tarafından bilinmektedir. 09.11.1980 tarihinde Strazburg Başkonsolosluğumuza, 19.11.1980 tarihinde Roma THY Büromuza yönelik olarak düzenlenen saldırılar, PKK ve ASALA terör örgütleri tarafından ortaklaşa üstlenilmiştir. A. Öcalan, Ermeni Yazarlar Birliği tarafından büyük Ermenistan hayali fikrine olan katkılarında dolayı onur üyeliğine seçilmiştir.

Ermeni Halk hareketinin bünyesinde terör örgütü PKK’nın birçok Avrupa ülkesinde yaptırdığı gibi “Kürdistan Komitesi” oluşturmuştur.” (Güler, 2007, s.270).

“Uluslararası arenada tanınmış Ermeni terörizmi 1973 yılında ortaya çıktı. 1974 yılında Kıbrıs Harekatı zamanı yurt dışında yaşayan Türkiye vatandaşlarına ve

Büyükelçiliklerine karşı şantaj, suikast ve hücum karakterli terör eylemleri ile kendini yeteri kadar tanıttı. Başta Ermeni terör örgütü ASALA olmakla, 1970’li yıllarda çeşitli legal siyasi partilerde faaliyete başlayan Kürtçülük hareketi terör örgütü olan PKK ile birleştikten sonra ASALA yerini Abdullah Öcalan’ın liderliğinde PKK terör örgütüne verdi. Lakin bu tarihten önce de, PKK ve ASALA terör örgütü arasında işbirliği mevcut idi. Bu işbirliğinin mevcutluğunu ortak şekilde hayata geçiren eylemler, yayınlanan bildirimler, ASALA ve diğer Ermeni terör örgütü üyelerinin PKK’nın kamplarındaki savaş eğitimlerine yönlendirilmesi, PKK kamplarında ASALA militanlarının savaş eğitiminden geçmeleri ile ispat etmek mümkündür. Ele geçirilen gizli belgelere göre Beka ve Zeli eğitim kamplarında Ermeni terör örgütü ASALA’nın militanlarının PKK’lılarla birlikte savaş eğitimi aldıkları belli oldu. Bütün bunlara ilave olarak, PKK terör örgütünün Ermeni Taşnaksütyun Partisi ile çok sıkı işbirliğinin tarihsel perspektifinden bahsedilecektir. Fakat bu arada bu iki terör örgütünün aynı amaçlara sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

“PKK-ASALA terör örgütü işbirliğinde ortak amaç olarak, Marksist Leninist ideoloji doğrultusunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde devlet kurmaktır. İki örgütün de hedef aldığı bölgeler göz önünde bulundurulduğunda hedeflerin çakıştığını görüyoruz. Bu durumda iki örgütten birinin taşeronluk yaptığı fikri güçlenmektedir.” (<http://www.kultur.gov.tr>).

“1992 Ekim ayından itibaren Kuzey Irak’ta üslenen terör örgütü PKK’ya karşı gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonlarda örgütün büyük darbeler alması ve barınma imkânlarını kaybetmesi üzerine bir kısım örgüt mensuplarının İran ve Ermenistan’a geçmeleri ile PKK terör örgütünün Ermenistan’daki aktif faaliyetleri de başlamış oldu. PKK terör örgütünün Avrupa temsilcilerinden oluşan bir grup Ermenistan’a giderek, PKK terör örgütü mensuplarının Kars bölgesinden Ermenistan’a rahatça girip çıkmaları için anlaşma yaptılar. Sovyet Rusya’nın dağılması ile Ermenistan’ın bağımsızlığına kavuşması sonucu PKK terör örgütünün Ermenistan’da Kürt yerleşim birimlerinde barındırma imkânı bularak burada örgüte maddi-manevi destek sağlayarak faaliyetlerini sürdürdü. 19-20 Mayıs 1992 tarihlerinde bir grup PKK terör örgütü mensubu Ermenilerle beraber Azeri

Türklerine karşı savaşmak için 3 araçla Urumiye'den Ermenistan'a gitti." (Özoğlu, 2007, s.425, 426).

"ASALA ve PKK arasındaki işbirliği, bugüne kadar ne Türkiye için ne de dünya için bir sır değildi. KGB'nin yardımıyla oluşturulan bu iki terör örgütü, daima koordineli bir şekilde faaliyet göstermiştir. 70 yıldan bu yana ASALA, yabancı ülkelerdeki Türk diplomatlarına karşı terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Aynı şeyi PKK için de söyleyebiliriz. 1978 yılında kurulan bu örgüt, bir siyasi parti şeklinde ortaya çıkmış olsa da, daha sonra terörist yöntemlerle bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamıştır. Son yıllarda ise Ermeni lobisi diplomatik alanda Türkiye'ye karşı geniş çaplı kampanyalar başlattı. Avrupa ülkeleri peş peşe Ermeni soykırımını tanımakta, böylelikle Ankara'nın Avrupa'ya entegrasyonu engellenmekte... Görünen o ki diplomatik alanda birtakım başarılar kazanan Ermeniler, askeri açıdan da güçlenme niyetindedir. Büyük bir ihtimalle ASALA'nın PKK'ya yeniden eylemlere başlaması çağrısında bulunması, Ermeni terörünün yeni bir aşamaya girmiş olduğunu ortaya koymaktadır." (Özoğlu, 2007, s.428, 429).

Son olarak PKK-Ermenistan bağlantısını gösteren önemli bir telefon görüşmesi kayıt altına alınmıştır:

"Öcalan, Ermenistan'dan gerek Petrosyan gerekse Koçaryan dönemlerinde istediği yardımı tam olarak alamamıştı. PKK'nın ARGK (Arteşe Rızgariye Gele Kürdistan; Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) biriminin İran'daki temsilcisi Nizamettin Taş ile yaptığı telefon görüşmesinde Öcalan, bu rahatsızlığını şöyle dile getiriyordu:

"Petrosyan Türkiye'den çekindiği için bize fazla yaklaşmadı. Ama şimdi Koçaryan da bize ilgi göstermedi. Mektuba cevap alamadım. Bu adamlar PKK Kürt Devleti kurarsa bizim eski topraklarımıza sahip olurlar diye mi düşünüyorlar acaba? Bizim Ermenistan'daki adamımız bir şey yapmıyor. Ben yetişemiyorum. Sen, Mahir (PKK'nın Bağımsız Devletler Topluluğu Sorumlusu -Mahir Velad kod adlı Numan Uçar) ile haberleş. Ermenistan'a gidip adamlarla bir görüş. Bakalım dertleri neymiş?" (Pirim ve Örtülü, 2000, s.68)

4.1.1. PKK-Ermenistan İlişkilerinde Güncel Olaylar ve Azerbaycan'ın Tutumu

“1988 yılı sonbaharında, Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev, Dağlık Karabağ'da meydana gelen ve Türkiye'yi de yakından ilgilendiren önemli bir gelişmeye dikkat çekmiştir. O da; bu bölgeye PKK (Kürdistan İşçi Partisi)'lı terörist ve sabotajcılarının yerleştirilmesi idi. Abiyev'e göre, yaklaşık 200 PKK'lı terörist Laçın bölgesinde, 457 militan ise Ermenistan'da eğitilerek, terör eylemlerinde bulunmak üzere Türk sınırlarından içeri sokulmuşlardır. 2000 yılının Aralık ayının sonlarında da Irak, Suriye ve İran'dan yaklaşık 900 kişilik bir PKK militan grubunun getirilerek Karabağ'a yerleştirilmesi, gerek Türk gerekse Azerbaycan kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Ermeniler bir yandan işgal ettikleri bölgelerin güvenliğini sağlamayı hedeflerken, diğer yandan da Kürtlerin bölgede bir devlet kurma sürecini destekler gözükmektedir. Hıristiyan Kürtleri ön plana çıkarmayı amaçlamışlardır. Ocak 1999'da PKK lideri Öcalan'ın güvende olacağı gerekçesiyle, bir süreliğine Dağlık Karabağ'da büyük bir titizlikle saklandığı, oldukça sağlam kanıtlara dayanarak ileri sürülmüştür. Rusya Gizli İstihbarat Servisi FSB'nin vermiş olduğu bilgilere göre; Öcalan önce Rusya'ya oradan da Ermeni pilotlar tarafından Erivan'a ve daha sonra da Karabağ'a nakledilmişti. Türk istihbaratı ise bu bilgileri doğrulamak için Karabağ'da etkin olan Azeri istihbaratından yardım almıştı. Gelen bilgiler de Öcalan'ın Dağlık Karabağ'daki ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu) kamplarına görüldüğünü göstermekteydi.” (İşyar, 2006, s.279, 280).

Bu dönemdeki gelişmelerin ardından 2000'li yıllarda da çeşitli gelişmeler yaşanmıştır.

“Türkiye, Kafkaslara sızmayı önlemek için Azerbaycan ve Gürcistan ile anlaşmıştı. Kuzey Irak'ta sıkışan PKK'nın kendine Ermenistan'da yeni 'yuva' aradığı belirlendi. Dağlık Karabağ'a göz diken PKK'lıları önlemek için Gül ve Erdoğan harekete geçti. Peş peşe yapılan Bakü ziyaretleri terör zirvesiydi. Sınır ötesi operasyonun da başlamasıyla yeni arayışlara giren PKK, Kuzey Irak'tan çıkış planı yapıyor. PKK içindeki Ermeni kökenli teröristlerin Kafkasya'ya yerleşmek için girişimlerde bulunduğu ortaya çıktı. Ermenistan'ın işgali altındaki Dağlık Karabağ'a geçmek için planlar yapan teröristlerin bu hazırlığı, Türkiye tarafından tespit edildi. Türkiye, PKK'nın Kafkaslara yerleşmemesi için bölge ülkeleriyle yakın temasa

geçti. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, Azerbaycan'a ve Gürcistan'a gerçekleştirdiği ziyaretlerde PKK konusu gündeme geldi. Gül, PKK'nın Kafkasları kullanmaması konusunda her iki ülke cumhurbaşkanını uyardı. Avrupa Parlamentosu Karma Komisyonu'na sunulan Türkiye raporunda PKK içindeki Ermeni kökenli teröristlere dikkat çekildi. PKK'nın Ermeni diasporasının bazı üyeleriyle temasa geçtiği istihbarat birimleri tarafından tespit edildi.” (<http://www.haberturk.com>).

“Teröristler 17 Şubat 2008, Kuzey Irak'ı terk ediyor ve Ermenistan'a yerleşiyor. Azeri Basını bu iddiaları ortaya attı. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'ta yaptığı hava operasyonundan önce buradaki Kürt ailelerin İran üzerinden Azerbaycan'a geldiği yönünde, yetkililerin doğrulamadığı iddialar ortaya atan Azeri gazeteleri, son 2 günde PKK teröristlerinin Yukarı Karabağ ve Ermenistan'a yerleşmeye başladıklarını bildirdi. Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov'un 'PKK'nın Azerbaycan'ı tehdit etmeye başladığı' sözlerine yer veren gazete, şimdiye kadar işgal altındaki Azeri şehri Laçın'e 56 teröristin aileleri ile birlikte yerleştiğini öne sürdü. ABD'li yetkililerin Azeri yetkililerle PKK konusunu görüşmesinin durumun ciddiyetini gösterdiğini kaydeden Müsavat gazetesi; örgütün Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ağır darbeler yemesinden sonra yer değişikliğine yöneldiğini belirtti. İran ve Türkiye'den Ermenistan sınırını sivil giyimler içinde normal kişiler gibi geçen PKK teröristlerinin Ermenistan'ın Gonus, Masis ve Qukork kentleri ile Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki Fuzuli ve Laçın şehirlerine yerleştiklerini yazan gazeteye göre, İsrail gizli servisi MOSSAD da Ankara ve Bakü'ye bu konuda bir dosya verdi.” (<http://www.internethaber.com/pkk-ermenistanayerlesiyor>).

Bu gelişmeden sonra PKK Ermenistan'a yerleşti haberlerinden sonra yaklaşık bir yılın ardından yeni bir haber manşetleri meşgul etmeye devam etti.

“Bölgede örgüt güdümünde yayın yapan Radio Kurd'dan Ermenistan'ın kısa süre içinde terk edilmesi gerektiği açıklandı. Örgütün yeni istikametinin ise Güney Kıbrıs olduğu istihbarat birimlerince belirlendi. Ermenistan'da kalmayı risk gören örgüt elebaşlarının önümüzdeki dönemde haklarında yakalama kararı çıkarılabileceğini de değerlendirdiği anlaşıldı. Örgütün bankalardaki hesaplarına el

konulabileceğini düşünerek, örgütle ilişkili kişi, dernek ve vakıfların paralarının da yurtdışına çıkarılması yönünde girişimleri belirlendi.” (<http://www.stratejitboyut.com>)

Türkiye'nin kanayan yarası PKK'nın Ermenistan'la olan ilişkilerinin son dönem gelişmelerinde PKK'nın Ermenistan'da faaliyetler yürüttüğünü ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye uyarılarda bulunduğunu görmekteyiz. Bu sebeple Azerbaycan'ın tutumu Türkiye için olumlu olarak değerlendirilebilir; çünkü PKK-Ermeni işbirliğini Türkiye'ye çoğu zaman haber vermiştir. Azerbaycan'ın bu konuyla ilgili tutumlarına bakmaya devam edersek;

“Azerbaycan'dan harekate destek sivil toplum örgütleri, terörle mücadelede Türkiye için destek çağrısı yaptı. Türkiye'nin bölücü terör örgütü PKK ile mücadele kapsamında, TSK'nın Kuzey Irak'a düzenlediği Kara Harekatı'na Azerbaycanlı sivil toplum örgütlerinden destek geldi.” (<http://www.nette68.com>)

“Azerbaycan Ermenistan'ın müttefiki olduğunu iddia ettiği PKK'yı terör örgütü ilan etmek için yasa hazırlıkları yapıyor. Örgütten doğrudan tehdidi, Ermenistan'ın müttefik olmasıdır. Bizim için daha büyük bir tehdit olamaz. PKK üyeleri Ermenistan'da eğitiliyorlar, silahlı ihtiyaçları Ermenistan tarafından karşılanıyor ve PKK üyelerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında yerleştirildiklerine ilişkin gerçekler var.” (<http://www.turktime.com>)

Yine değindiğimiz gibi Ermenistan PKK'ya her anlamda maddi manevi destek verirken Azerbaycan'da olumlu yaklaşımı ve bilgilendirmeleriyle Türkiye'ye manevi yönden destek olmuştur ve olmayı da sürdürmektedir.

4.1.2. PKK-Ermenistan Arasında Yapılan Görüşmeler, Toplantılar, Anlaşmalar ve Alınan Kararlar

“4 Haziran 1993 tarihinde; Ermeni Hınçak Partisi, ASALA ve PKK terör örgütü mensuplarının katılımıyla Batı Beyrut'ta bulunan PKK terör örgütü merkezinde bir toplantı yapılmıştır. Ermeni-PKK ilişkisiyle ilgili bir başka çarpıcı örnek ise 6-9 Ocak 1993 tarihlerinde Beyrut'taki iki ayrı kilisede düzenlenen ve

Lübnan Ermeni Ortodoks Başpiskoposu, Ermeni Parti ve yetkilileri ile 150 gencin katıldığı toplantılarda kullanılan şu ifadelerdir:

- Şimdilik Türkiye'ye karşı sakin tutum gösterilmelidir.
- Ermeni toplumu gittikçe büyümekte ve ekonomik yönden güçlenmektedir.
- Geliştirilen propaganda faaliyetleri sayesinde bütün dünyada (sözde) soykırım daha iyi bilinmeye başlanmıştır.
- Ermenistan devleti kurulmuştur, her geçen gün toprakları genişlemektedir ve atalarının intikamını mutlaka alacaklardır.
- Başta ABD olmak üzere, diğer Batılı ülkeler de Karabağ'da sürdürülen savaşta Ermenileri haklı bulmaktadırlar. Bu fırsatı değerlendirmek gerekir ve Karabağ'da savaşan Ermeni gençlerine yenileri katılacaktır.
- Türkiye'de – PKK terör örgütü ile yapılan mücadele kastedilerek, iç savaş devam edecek, Türk ekonomisi sıfır noktasına gelecek ve vatandaşlar baş kaldıracaklardır.
- Türkiye bölünecek ve bir Kürt devleti kurulacaktır.
- Ermeniler, Kürtlerle olan ilişkilerini iyi bir şekilde yürütmeli ve Kürtlerin mücadelelerini desteklemelidirler.
- Bugün Türklerin elinde olan topraklar, yarın Ermenilerin olacaktır.” (Özoğlu, 2007, s.422, 423).

“1987 yılında bölücü terör örgütü PKK ile Ermeniler arasında bir anlaşma yapılmıştır. Söz konusu anlaşmanın hükümleri şunlardır:

- 1- Ermeniler PKK terör örgütü içinde eğitim faaliyetlerinde bulunacaklar,
- 2- PKK terör örgütüne her yıl için adam başına 5.000 ABD Doları ödenecek,
- 3- Ermeniler küçük çaplı eylemlere katılacaklar.

Yapılan bu anlaşmanın akabinde örgüt içerisinde Ermenilerin sivrilmeleri üzerine, PKK-ASALA ilişkilerinden sorumlu Hermez Samuroyan adlı şahısla birlikte 18 Nisan 1990 tarihinde yapılan toplantıda şu kararlar alındı:

- 1- PKK ve ASALA terör örgütleri artık ortak yönetilecektir.
- 2- Türkiye'de güvenlik kuvvetlerine yönelik eylemlerde istihbaratı Ermeniler yapacak.

- 3- Muhtemel devrimden sonra elde edilen topraklar eşit olarak bölüşülecek.
- 4- Kamp masraflarının yüzde 75'ini Ermeniler karşılayacak.
- 5- Türkiye'deki metropol şehirlerde eylemler yapılacak.”
(<http://www.ermenisorumu.gen.tr>).

“7-8 Nisan 1987 tarihinde Beyrut'ta ASALA ve PKK örgütlerinin gizli bir basın toplantısı yaptıkları belirtilmiş, ayrıca 30 Kasım 1980 tarihinde ASALA-PKK örgütlerince Tahran'da dağıtılan ortak bildiri de örgütün 21 ülke terör örgütleriyle direkt ve endirekt bağlantısı olduğu belirtilmiştir. JRA Ortadoğu'daki eğitim kamplarında uluslararası terör örgütleriyle ilişki kurmuş, ayrıca terör örgütlerinin yaptığı toplantıya JRA mensupları da katılmıştır. Uzun zamandan beri ASALA, PKK ve JRA militanlarının liderliğini George Hobbash'ın yaptığı, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (PELP) eğitim kamplarında müşterek eğitimleri, ASALA-PKK işbirliğinin tespit edilmesi, ASALA'nın JRA ile yakın ilişkileri göz önüne alındığında JRA'nın PKK ile dolaylı olarak bağlantısı olduğu görülmektedir. 9 Nisan 1987 tarihinde Yunanistan-Atina'da yapılan 'Ermeni Halkıyla Dayanışma 3. Uluslararası Toplantısı'na 1988 yılında ABD'de tutuklanan JRA üyesi Yu Kikumura da katılmış ve bu sırada ülkemize de gelip gitmiştir. Toplantıda Türk makamlarının ülkede yaşayan 70.000 Ermeni'ye baskı yaptığı konularına değinilmiştir.” (Güler, 2007, s.272, 273).

PKK-Ermeni işbirliğindeki yapılan görüşmeler, toplantılar ve anlaşmalarda alınan kararlara bakıldığında hep hedefte Türkiye vardır.

4.1.3. Ermenistan'da Yayın Yapan PKK Yandaşı Yayın Organları

“Ermenistan'da Reya Taze ve Bata Redaksiyon adlı gazetelerin PKK terör örgütü kontrolünde Kiril Alfabesiyle yazıldığı ve PKK terör örgütünün propagandasını yapmaktadır. Bu gazeteler Türkiye ve Avrupa'dan gelen PKK terör örgütü mensuplarınca yayımlanmaktadır.” (Özoğlu, 2007, s.423).

PKK – Ermeni işbirliğinin aslında işbirliğinin yanı sıra, ASALA terör örgütünün bir uzantısı olarak PKK karşımıza çıkmaktadır. Ermenilerin bu kadar PKK'ya sahip çıkmalarının açıklaması şu durumda ancak buna dayandırılabilir.

Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın Ermenilere karşı gösterdiği negatif tutumlar da Türkiye'den yana ve teröre karşı olduğunu ispat etmektedir. 70'lerde ASALA, 80'lerin ortasında PKK Türkiye'ye terörü yaşatmıştır.

4.2. AKP'nin Ermenistan ve Azerbaycan Politikaları

AKP'nin Azerbaycan ve Ermenistan politikaları bugüne kadar sıcaklığını korumuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ, "soykırım", sınır sorunu gibi konulara bağlıdır. Şimdi AKP'nin Ermenistan ve Azerbaycan politikalarını inceleyelim.

"Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan tarafından, Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a 2005'te gönderilen mektup 'soykırım' meselesinin iki ülke ilişkilerine olan olumsuz etkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Erdoğan'a göre, aynı tarihi ve coğrafyayı paylaşan iki toplum arasında geçmişte yaşanmış olan acı olaylar günümüzde iki ülke arasında dostluk ilişkilerinin kurulmasına engel olmaktadır. Gelecek kuşaklara saygı ve anlayışın hüküm sürdüğü barışçıl bir ortam bırakma isteğinden hareketle, Başbakan Erdoğan 1915 olaylarının araştırılması için Ermenistan'a bir ortak tarih komisyonu kurma çağrısı yapmıştır. Dönemin ana muhalefet lideri Deniz Baykal tarafından da desteklenen bu teklife göre sadece Türkiye ve Ermenistan'daki değil, üçüncü ülkelerde bulunan arşivler de araştırmacılara açılacak ve sonuçlar tüm kamuoyu ile paylaşılacaktır. Çıkan sonuca her iki ülke de saygı gösterecek, böylece iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi yolunda önemli bir adım atılmış olacaktır. Erdoğan, Ermenistan tarafından olumlu bir yanıt gelmesi durumunda kurulacak olan komisyonun detaylarının görüşülebileceğini belirtmektedir." (Görgülü, 2008, s.24).

"Erdoğan'ın mektubu ilişkilerin normalleştirilmesi yolunda olumlu bir adım olarak nitelendirilebilir. Ermenistan tarafı her ne kadar mektuptaki ortak tarih komisyonu kurulması teklifine yabancı olmasa da, bunun en üst düzeyde dile getirilmesi etkili olmuştur. Ermenistan tarafı tarih komisyonu kurulması fikrini tamamen dışlamamakla birlikte, uzmanlar tarafından desteklenecek ve resmi yetkililer tarafından oluşturulacak grubun ermeni toplumunun karakterinin ve tarih

olgusunun bir parçası haline gelmiş olan ‘soykırım’ kavramını tartışmasına sıcak bakmamaktadır.” (<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/nisan/29/mkaraalioglu.html>).

“Türkiye tarafına göre ise, komisyonun hedefi Türk ve Ermeni araştırmacılar arasında doğrudan iletişim oluşturarak, bu alana yönelik çalışmaların yapılması için uygun bir ortam yaratmaktadır. Türkiye açısından grubun çalışmalarının ucu açıktır. Ortak çalışmaların sonucunun nereye varılacağı belli olmadığından Türkiye, Ermenistan’ın da bu konuda risk almasını istemektedir. Türk yetkililer Türkiye’nin en uç noktada esneklik gösterdiğini vurgulamakta, Ermenistan’dan da benzer bir yaklaşım talep etmektedirler.” (<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/nisan/29/mkaraalioglu.html>).

Ermenistan’la Türkiye arasındaki yıllardır süregelen “soykırım” ve sınır sorunu AKP döneminde de siyasette belirleyici bir unsur olmuştur. AKP, araştırmalar yapılması için kurul toplanmasını öne sürerek “soykırım” iddialarının ve dış politikaya olumsuz yansımalarının etkilerini yok etmeyi amaçlamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Dağlık Karabağ’ın işgali sebebiyle sınır kapısı Türkiye tarafından kapatılmıştı. Burada Azerbaycan’a destek verilmişti ilk kapatıldığı zamanlar; şimdi AKP’nin bu konuyla ilgili politikaları ise;

“AKP Hükümeti’nin Dağlık Karabağ sorununa yönelik olarak şu ana kadar izlediği dış politikanın temel esasları şöyle özetlenebilir: Türk Hükümeti, Kıbrıs örneğinde olduğu gibi ‘kazan-kazan’ (win-win) mantığının (iki tarafın da kazanacağı tezine dayalı bu strateji, uyuşmazlık taraflarının karşılıklı fedakârlıklara hazır olmalarını gerektirmektedir) bu uyuşmazlığa yönelik olarak da uygulanmasını önermiştir. Bu çerçevede öncelikle ‘halklar çözüm konusunda ikna edilmelidirler.’ Dolayısıyla, Dağlık Karabağ sorununun çözülebilmesi için, öncelikle Azerbaycan ve Ermenistan halkları arasındaki ‘düşmanca’ yaklaşımlara bir son verilmesi gerekmektedir. Ancak, Türk Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan’la ilişkilerin normale döndürülmesinin (bunun en önemli göstergesi, herhalde, iki ülke arasında 1993 yılında kapatılan Akyaka sınır kapısının tekrar açılması olacaktır), doğrudan doğruya bu ülkenin Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözümü yönünde göstereceği esnekliğe bağlı olduğu tezini asla bir tarafa bırakmamıştır. Bu bağlamda, Türkiye,

uyuşmazlığın çözümü istikametinde atılacak ilk adımı Ermenistan'dan beklemektedir.” (İşyar, 2006, s.299).

“Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelişi sadece Ermenistan ile ilişkilerde değil, genel olarak Türk dış politikasında ciddi değişimlerin habercisi oldu. ‘Komşu ülkelerle sıfır problem’ sloganıyla dış politikaya eğilen AKP'nin çözmeyi hedeflediği öncelikli problemlerden biri de Ermenistan ve Ermeni sorunuydu. Başbakan Erdoğan çeşitli defalar Ermeni sorununda tarafların daha yapıcı olması ve geçmişten çok geleceğe odaklanılması gerektiğini ifade etti. Gerçi Koçaryan ‘Herhangi bir ön şart olmaksızın diplomatik ilişki kurmaya hazırız’ diyordu fakat bu sözler gerçekler ile şaka yapmaktan farksızdı. Soykırım iddialarından Ermenilerin vazgeçmesi belki de beklenemez, ancak soykırımın olduğuna inanmak başka bir şeydir, bu inancı ilişkilerin merkezine yerleştirmek başka şey. Mevcut Ermenistan yönetimi şaşkıncu bir şekilde bir yandan Türklerin kendilerinden nefret ettiğini ve geçmişte kendilerini yok etmeye çalıştığını, şimdi de soykırımı tanımayarak aynı niyetler içinde olduklarını kanıtladıklarını bekliyorlar. Koçaryan'ın 24 Haziran 2004 tarihinde AKP oturumunda Türkiye'den özür dilemesini beklediklerini açıklaması aslında Koçaryan ile Erdoğan'ın gündemlerinin ne kadar farklı olduğunu ortaya koymaktadır.” (Laçiner, 2004, s.299).

“Nitekim Koçaryan'ın son iki yılda AKP Hükümeti'nin çağrularına cevap vermeyişi, geçmişteki sert açıklamalarını sürdürmesi, Ermenistan'dan somut adımın gelmemesi, kazan-kazan politikalarının hararetli savunucusu Başbakan Erdoğan'ı kızdırmış görünmektedir. ‘Devamlı Ermenistan'ın arkasından koşmayacağız’ diyen Erdoğan'ın sözleri sabrının sona ermekte olduğunu da işaretlerini veriyordu:

“Ermenistan ile bağlarımız iplikle de olsa koparmak istemeyiz. O bağları korumak isteriz... Biz her zaman kazan-kazan anlayışıyla sıkıntıları gidermek isteriz... Bunun için de barışı kendimize amaç edindik... Komşularımızla da süratle dargınlıkları gidermenin gayreti içindeyiz. Ama Ermenistan kaçırırsa, biz Ermenistan'ın peşinden bir yere kadar koşarız. Ermenistan'a şunu da tavsiye ederiz. Ermenistan halâ bu soykırımla uğraşacak olursa, bundan netice alamayız. Bırak bunu tarihçiler uğraşsın. Biz geleceğin dünyasını inşa ediyoruz. Yoksa yarın gelecek nesiller hayırla yad etmez.’ NATO İstanbul Zirvesi esnasında Türkiye, Ermenistan

ve Azerbaycan dışışleri bakanları arasında gerçekleştirilen l görüşme ümitlerin korunmasını sağlamıştır. Toplantıda Gl sözde soykırım iddialarından ve Ermenistan Anayasası'ndan Türkiye'nin sınırlarını tehdit eden ifadelerden vazgeçilmesini istemiş, Ermenistan ile sınır kapısının işgal sona erene ya da bir anlaşmaya varılana kadar kapalı kalacağını söylemiştir. Bu ifadeler yeni değildir, ancak Gl toplantıda Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri en kısa zamanda çözme iradesini de net bir şekilde ortaya koymuştur." (Laçiner, 2005, s.295, 296, 297).

AKP'nin Ermenistan'la ilgili yeni dönem politikalarında dikkat çeken şeyin artık diplomatik ilişki kurulabilir olması olduğunu görüyoruz. Sıfır sorun politikası esasına dayandırılan dingin AKP politikaları Ermenistan'la diyalog kurdurmuş; ancak Azerbaycan'la, bu ilişkiler yüzünden gerginliğe yol açmasını sağlamıştır.

"Azerbaycan'da pek çok evre Dağlık Karabağ sorunu özlmeden Türkiye'nin Ermenistan ile kara sınırını açıp açmayacağı konusuna odaklanmıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Mayıs 2009'da yaptığı Azerbaycan ziyareti ve bu ziyaret sırasında bir kez daha Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu özlmeden Ermenistan ile olan kara sınırını açmayacağını en yetkili ağızdan teyit etmesi iki ülke ilişkilerinde gerginliğin açılmasını sağlamıştır. Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde problem oluşturan husus Türkiye ile Ermenistan arasındaki görüşmelerde Türkiye'nin yapmak istediklerine ilişkin olarak özellikle Azerbaycan kamuoyuna yönelik bir bilgilendirme çalışmasının yapılmamış olmasıdır. Oysa gerek Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan'a gitmesinden önce gerekse yol haritasının açıklanmasından önce Azerbaycan kamuoyu önderlerine yönelik Türkiye'den bir çalışma yapılmış olsaydı, karşılıklı yanlış anlamalar veya değerlendirme hataları minimize edilebilirdi." (Kasım, 2009, s.101).

AKP'nin Azerbaycan'la arasının Dağlık Karabağ konusunda bozulup, Rusya'ya yaklaştığını söylemiştik. Elbette yukarıda da bahsedildiği gibi bu durum, olayın Azerbaycan'a iyice ve yeterli aıklanamamasından kaynaklandığı görülmektedir. AKP, Dağlık Karabağ sorununu, Ermenistan bu durumu düzeltmeden sınırı açmayacağını söylemiş; ancak bunu açıklayana kadar gerginlik iki ülke arasında devam etmiştir. Neyse ki şu an sınır kapısı hususunda Azerbaycan'ın içi rahattır ve dost ülke kaybedilmeden son anda tekrar geri kazanılmıştır.

AKP'nin Ahmet Davutoğlu Dışışleri Bakanı olduktan sonraki politikalarını son dönem politikaları olarak adlandırabiliriz. Ortak nokta ise; Türkiye'nin dış politikasında ve özellikle Kafkasya politikalarında devam süregelmektedir. “Türkiye-Ermeni sınır kapısının kapalı olmasının en önemli sorumlusu Türkiye değildi. Ak Parti'nin iktidara gelirken belirlediği “komşularla sıfır sorun” politikası Türk dış politikasında gerçekten büyük bir yenilikti. Etrafını düşmanlarla çevrili gören bir ülke için Ahmet Davutoğlu'nun şekillendirdiği yeni doktrin radikal değışiklikler içeriyordu. Ancak Ermenistan ile ilişkilerde bu yaklaşım işlemedi. Çünkü sanılanın aksine Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek konusunda Ak Parti'den önceki hükümetler de çok istekliydi. Kıbrıs Sorunu, Araplarla ilişkiler ve Yunanistan ile anlaşmazlıklar iç siyaset malzemesi olurken şaşırtıcı bir şekilde neredeyse tüm Türk hükümetleri Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmenin yollarını aradılar. Ermenistan'ın katı tutumuna rağmen Erivan'ı yumuşatmak için ellerinden geleni yaptılar. Bu arada TARC (Türk-Ermeni Barışma Komisyonu) gibi başarısızlığı büyük oranda Ermenilerden kaynaklanan bir normalleşme komitesi çabası da ortada.” (Laçiner, 2009, s.100, 101).

“Başka bir deyişle sınırın kapalı olmasının temel nedenleri Türkiye'den çok Ermenistan'da saklıdır ve Erivan değışmeden Türkiye'nin tek taraflı olarak sorunları çözebilmesi mümkün değildir. Nitekim Başbakan Erdoğan da çeşitli vesilelerle yaptığı açıklamalarda “artık Ermenistan'ın peşinden koşacak değiliz” deme noktasına gelmiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Obama'nın etkisi hem çok geç bir dönemde başlamıştır, hem de şu ana kadar Türkiye'ye baskı şeklinde gerçekleşmemiştir. Yakınlaşma ABD'den çok bölgesel gelişmelerin sonucunda şekillenmektedir. Erivan'daki değışimin ilk ve en önemli nedeni daha önce de belirttiğimiz üzere başkan değışimidir. Sarkisyan Türkiye ile sorunlar sürdükçe bundan sadece Ermenistan'ın zarar gördüğünü anlamıştır. İki komşusu ile sınırları kapalı olan Ermenistan, Türkiye ile bir şekilde ticaret yapmaktadır, ancak bu ticaret pahalıya mal olmakta, zaten zayıfı olan Ermeni ekonomisi bu yükü kaldıramamaktadır.” (Laçiner, 2009, s.101-103).

AKP – Ermenistan ilişkilerinde dönüm noktası olan sınır kapısı sorunu ile Azerbaycan ilişkilerinde, AKP döneminde değışiklikler olmuştur. Gündemi meşgul eden bu gelişmeler olumsuz bir atmosfer yaratmıştır.

“Türkiye, sınırları açacağım dediği andan itibaren Azerbaycan ayağa kalktı. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev’in ilk tepkisi İstanbul’daki Medeniyetler İttifakı toplantısına katılmamak, bakanlarını ya da herhangi bir devlet görevlisini bu toplantıya göndermemek oldu. Ancak iki devlet arasındaki ilişkiler öylesine kopmuş, Türkler arasına öyle bir ayrılık sokulmuştu ki, Aliyev Türkiye ile düzgün bir ilişki geliştirmek yerine, doğalgaz satışını kesmek, doğalgaz zam yapmak ya da Rusya ile stratejik ortaklık kurmaktan bahsederek Türkiye’yi caydırmaya çalışıyor.” (<http://skyturkvngenc.wordpress.com/2009/05/05/akp-azerbaycan%E2%80%99karsi-ermenistan%E2%80%99in-safinda/>).

AKP’nin Ermenistan politikalarında “soykırım” iddiaları ve sınır kapısı sorunu bir türlü sonuca bağlanamamıştır. AKP döneminde Ermenistan’la ilk defa diyalog kurulmuştur. Ancak Azerbaycan politikaları bu dönemde Dağlık Karabağ sorununa bağlı olarak Türkiye’nin kapattığı sınır kapısının Ermenistan’a açılacağı söylentileri Türkiye ile Azerbaycan arasında gerginlik yaratmış, daha önce yaşanan her sorunlu devlet başkanı döneminde olduğu gibi Rusya’ya yakınlaşmasını sağlamıştır. Kısaca AKP dönemi “sıfır sorun” politikası pek de işe yaramamış; Azerbaycan ve Ermenistan’la ilişkiler tekdüze olmaktan ileri gidememiştir.

5. SONUÇ

1918'den günümüze kadar; özellikle S.S.C.B.'nin yıkılmasından sonra irdelediğimiz Türkiye'nin Azerbaycan ve Ermenistan ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerin Türkiye'nin diğer ülkelerle olan dış politikasına etkilerini inceledik. Bu incelemeyi yaparken bazı taraflı ve bazı tarafsız kaynaklarla karşılaşılmıştır. Örneğin; "Soykırım" iddialarını destekleyen kaynakların yanı sıra "Soykırım" iddialarını reddeden kaynaklara da yer verilmiştir. Bir başka örnekte; Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bir sorun olmaktan çıkıp, bir çok devlet için sorun haline gelen Dağlık-Karabağ olayıyla da ilgili bir çok farklı görüşler okunmuş ve tez de yazılmıştır. Bunun gibi pek çok olaydan bahsedilmiştir. Tezimizin konusuna dönersek; detaylı bir şekilde 1918'den 2011'e kadar olan dönem irdelenmiştir ve incelenmiştir.

Bu incelemelerin sonucunu iki döneme ayırmak daha uygun olacaktır. Öncelikle tezimizin konusunun tarihsel başlangıcı olan S.S.C.B.'nin yıkılmasından sonraki dönem; fakat bu dönemden önce bu yıkılışa kadar olan dönemin ve ilişkilerde yaşanan gelişmelerine 1918'den 1990'a kadar bakılmasında fayda vardır ve bu sebeple tarihsel perspektifte incelenmiştir.

1918'den 1990'a, yani S.S.C.B.'nin yıkılmasına kadar olan dönemde Azerbaycan'la ilişkiler ve bu ilişkilerin Türk dış politikalarına etkilerinde bir problem yaşanmamıştır. Zaten her zaman Azerbaycan'la Türkiye arasında AKP dönemi hariç büyük bir problem göze çarpmamaktadır. Azerbaycan'dan sonra Gürcistan'la da önemli bir durum yaşanmamış ve sadece kısa bir süre Türkiye'ye Ermenistan yüzünden özgüven duyulmuş; ancak Türkiye Gürcistan'la ilişkileri hep sıcak tutmuş, anlaşmalar, işbirliklerine imza atmıştır.

Ayrıca, özellikle II. Dünya Savaşı'na kadar Lozan, Londra, Gümrü, Kars gibi bir sürü konferanslara katılmış ve anlaşmalar imzalanmıştır. İşte bu anlaşmalar ve konferanslarda Ermenistan'la "soykırım" iddiaları dışında toprak talepleri de ortaya çıkmış ve yıllarca bu talepler ve asılsız iddialar Türkiye-Ermenistan ilişkilerini germiş ve uluslararası arenada seslerini duyurmalarını sağlamışlardır. Ayrıca bu sorunlar günümüze kadar taşınmıştır.

Sovyet Rusya ile ilişkilerde, Sovyetler yıkılma kadar gergin sürmüştür ve bu sebeple Ermenileri desteklemişlerdir. Elbette bunun sebebi açıktır: Türkiye'nin Batı yanlısı politika izlemesidir.

Türkiye'nin, S.S.C.B. yıkıldıktan sonraki politikaları özellikle AKP'nin başa gelmesinin ardından değişime uğramıştır. Elbette ki bu değişimden etkilenen Kafkasya bölgesindeki komşularımız Azerbaycan ve Ermenistan politikaları da yer almıştır. Öncelikle Sovyetlerin dağılmasının ardından Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlarını tanıyan Türkiye bu dönemde Azerbaycan'a yakınlaşmıştır. Bunun sebebi aşikârdır ve Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan'ın haksız saldırıları ve Hocalı Katliamı gibi gerçekleştirdiği olaylara dayandırılarak sınır kapısının kapanmasıyla Türkiye-Ermenistan arasındaki diyalog sorununu daha da zora sokmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın yanında yer alarak hemen 90'ların ilk yarısında Ermenistan'ın yanında değil karşısında durmuştur.

Ermenistan bu gelişmeler üzerine boş durmamış, diasporasını harekete geçirerek ve böylece büyük devletleri yanına alarak Türkiye'yi sınır kapısını açmaya zorlamıştır. Bu büyük devletler elbette ABD ve Fransa'dır. Yıllarca diaspora oy ve ekonomik gücünü Türkiye'yi AB'ye sokmama tehdidini de kullanarak sınır kapısını açmak için baskıda bulunulmasını sağlamıştır. Bunun bir sebebi olması mümkündür. Bu da Ermenistan'ın ekonomisinin kötü olması da sınır kapısının kapalı olmasına bağlanmıştır. Ayrıca Ermenistan sadece diasporasını özellikle 90'lardan sonra kullanılmasında sınır kapısının açılmasına kullandığı kadar, "soykırım" iddialarının ülkelerce kanunla kabul edilmesi için çalışmıştır.

Azerbaycan'a gelirsek; o da Türkiye'nin desteğini hissetmiş ve bunu petrol ve diğer birçok alanda işbirliği ve antlaşmalara yansıtırken; yine de Rusya'ya daha yakın davranmıştır. Halbuki Türkiye Dağlık Karabağ'ın işgalinden sonra Ermenistan ile olan sınır kapısını tamamen kapatmış, Ermenistan'ın ekonomisinin dara düşmesine sebep olmuştur. Ancak Rusya, hem Azerbaycan'a yakın durmuş, hem de Ermenistan'ı işgal sırasında desteklemiştir. Buna rağmen Azerbaycan Türk olmasına ve Türkiye'nin bu dik duruşu ve desteğine karşın yine de boş durmamış, hem Azerbaycan'ı hem Ermenistan'ı yamacında tutmuştur.

İlişkiler bu gidişatla devam ederken, yani yine Ermenistan, diasporasıyla hem Türkiye’yi AB’ye üye olmasın diye diğer üye ülkeleri “soykırım” iddialarını kabul ettirmeye ve sınır kapılarını açtırmaya zorlarken; Azerbaycan da Haydar Aliyev’in izlediği siyasetle Rusya’ya daha yakın bir izlenim vermektedir. Ancak ne zaman ki Türkiye AKP yönetiminin ardından Ermenistan’la diyalog kurmaya başlamış ve Azerbaycan’la ilişkiler gergin bir döneme girmiştir. AKP; sınır kapısının açılmayacağını söyleyerek bu gerginliğe son verirken yıllardır problem teşkil eden PKK’nın Ermenistan ile işbirliği gün geçtikçe su yüzüne çıkarak kendini belli etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, sınır kapısının açılması konusunda gerginliğin bittiği Azerbaycan’ın gözle görülür desteği ve bilgi vermesi görülmüştür.

Türkiye hem 90 öncesi, hem 90 sonrası Ermenistan’ın diaspora çalışmalarını ve başa gelen devlet başkanlarını umursasaydı, bugün Ermeniler uluslararası çapta ve büyük devletler tarafından bu kadar destek görmeyebilirdi. Hatta, PKK’ya destek verirken bir şeylere bu kadar güvenerek bu desteği veremez ve yardımdan çekinirdi. Özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrası Ermenistan güç kazanamayabilirdi.

Azerbaycan’la AKP yönetimi esnasında yaşanan gerginlikten başka bir problem yaşanmamıştır. Genel olarak tarihsel açıdan ve günümüz şartlarında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri hep iyi bir güzergâhı izlemiştir. Ancak iyi ilişkiler kurulmasına rağmen Azerbaycan Rusya’dan uzaklaştırılamamıştır. Bunun sebebi çok açık olmamakla birlikte; Azerbaycan’ın kendi isteği olarak görülmektedir. Bu hususta yapılacak pek fazla bir şey bulunmamaktadır.

Genel çerçevede bir değerlendirme yapılırsa; 1990’larda S.S.C.B.’nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya komşu ülkeleri Azerbaycan ve Ermenistan’la olan ilişkiler ve Türk dış politikasına etkileri bahsedilmesi gereken ve dış politikayı her daim sıcak tutan iki ülkedir. Türkiye’nin burada yapacağı şey, iki ülke ile ilişkilerini belirli bir seviyede tutmak, özellikle Azerbaycan’ın da kanayan yarası olan Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınır kapısını açmamak, Azerbaycan’ı Rusya’dan daha çok Türkiye’ye yakınlaştırmak, Ermenistan’ın etkilediği devletlere kanıtlar sunarak “soykırım” iddialarını ispatlı bir şekilde reddederek kendisini aklamaktır. Böylece Türk dış politikası da dingin ve problemsiz bir şekilde Kafkasya güzergâhında ilişkilerine devam etmelidir. Artık Kafkasya’da sorunlar değil; iyi ilişkiler ve diyaloglar Türk dış politikasını meşgul etmelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK, Said, KARA, Dr. Recep, Sorularla Ermeni Meselesi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008.
- ARAS, Osman Nuri, Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, (Ed: Doç. Dr. Hasan Selçuk), Tasam Yayınları, Aralık 2004.
- ARI, Tayyar, "Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine", 2010 Bursa, MKM Yayıncılık.
- ATAR, Aygün, "Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'dan Zorunlu Göçü (1948-1956)", Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu, Edt. Bülent Bakar, Nejdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- ATAR, Aygün, Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- BİLGE, A. Suat, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964, Güç Komşuluk, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.
- BİLGİN, Mustafa Sıtkı, Sovyet-Armenian Colloboration Against Turkey in the Past-Second World War Period 1945-1947, Review of Armenian Studies, Vol.2, No: 5, 2003.
- BİNARK, İsmet, Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2005.
- BİRSEL, Haktan, Dengesiz Güçler Merkezi Avrasya İmparatorluklardan İttifaklara, İttifaklardan Kaoslara, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2010.
- ÇELİK, Hüseyin, Görenlerin Gözü ile Van'da Ermeni Mezalimi, Cedit Neşriyat Yayınları, Ankara, 2005.
- ÇOMAK, Hasret (Ed.), "Türkiye-Ermenistan Yakınlaşması", Bölgesel Politikalar, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2009.
- DEMİR, Ali Faik, "SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Değişen Dünya ve Türkiye, (Der: Faruk Sönmezoğlu), Bağlam Yayıncılık, Mart 1996.
- DEMİR, Ali Faik, Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayıncılık, Haziran 2003.

- DİKKAYA, Mehmet, BAKIR, Murat, “Türkiye Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasının Olası Etkileri”, Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliği, USAK Yayınları, Ankara, 2010.
- DİRİL, Yasemin, “Türkiye Ermenistan Yakınlaşması”, Bölgesel Politikalar, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2009.
- EKŞİ, Aysel, Belgeler ve Tanıklarla Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler, Alfa Yayınları, Kasım 2006.
- ERHAN, Çağrı, “Türk Amerikan İlişkilerinde Ermeni Sorunu”, Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliği, USAK Yayınları, Ankara, Şubat 2010.
- GÖNLÜBOL, Mehmet (der), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990), 7. basım, Alkım Kitabevi, Ankara, 1990.
- GÖRGÜLÜ, Aybars, Türkiye-Ermenistan İlişkileri Bir Kısır Döngü, Dış Politika Analiz Serisi 8, 2008.
- GÜLER, Ali, AKGÜL, Suat, “Sorun Olan Ermeniler”, Araştırma Dizisi, TÜRKAR, Ankara, 2007.
- GÜRÜN, Kamuran, Ermeni Dosyası, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sa: 79², Ankara, 1985.
- GÜRÜN, Kamuran, Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- HASANOĞLU, Mürteza, CEMİLLİ, Elnur, Güney Kafkasya’da ABD Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2006.
- İŞYAR, Ömer Göksel, “Türkiye’nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları: 1992-2004”, Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya, (Ed.) Yelda Demirağ ve Cem Karadeli, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.
- İŞYAR, Ömer Göksel, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, Alfa Yayınları, Mart 2004.
- KALE, Abdullah, “ABD’deki Ermeni Lobi Faaliyetleri”, Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler, Editör Prof. Dr. Aysel Ekşi, Alfa Yayınları, Kasım 2006.
- KANTARCI, Hakan, Kısaçtaki Bölge Kafkasya, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2006.
- KANTARCI, Hakan, “Türkiye Rusya Federasyonu Yakınlaşmasının Jeopolitik Yansımaları”, 2023, Sayı: 95, Mart 2009.

- KANTARCI, Şenol, ABD’de Ermeniler ve Ermeni Lobisi, Aktüel, İstanbul, 2004.
- KASIM, Kamer, “Türkiye’nin Kafkasya Politikası: Fırsatlar ve Güvenlik Problemleri”, Türk Dış Politikası Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, USAK Yayınları, Ankara, 2009.
- KASIM, Kamer, “Ermenistan”, Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine, Der. Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.
- KASIM, Kamer, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, USAK Yayınları, Ankara 2009.
- LAÇİNER, Sedat, Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, USAK, Kasım 2008.
- LAÇİNER, Sedat, Türk-Ermeni İlişkileri, Kaktüs Yayınları, İstanbul, Eylül 2004.
- LAÇİNER, Sedat, “Kafkasya’da Türk Yaklaşımı”, Türk Dış Politikası Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, USAK-KAFKAS Üniversitesi Yayınları, Ankara, Nisan 2009.
- LAÇİNER, Sedat, Hangi Ermeni Sorunu?, USAK Yayınları, Ankara, 2009.
- LAÇİNER, Sedat, Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çatışması, USAK, Ankara, Mart 2005.
- ÖKE, Mim Kemal, Ermeni Meselesi 1914-1923, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1986.
- ÖKE, Mim Kemal, Yüzyılın Kan Davası: Ermeni Sorunu (1914-1923), İrfan Yayıncılık, t. yok.
- ÖZDAĞ, Ümit, YENİÇERİ, Özcan, Talat Paşa’dan Alican Kapısı’nın Açılmasına Ermeni Psikolojik Savaşı, Kripto Yayınları, Ankara, 2009.
- ÖZOĞLU, Ali, Şifre Çözüldü Masonlardan Türkiye’ye Kanlı Hediye ASALA-PKK Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Mart, 2007.
- PİRİM, Oktay, ÖRTÜLÜ, Süha, Ömerli Köyünden İmralı’ya PKK’nın 20 Yıllık Öyküsü, 4. Baskı, Boyut Kitapları, Mayıs 2000.
- RUŞENDİL, Celil, Ermenistan Devleti ve Siyaseti, Tahran Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1994.
- SARAY, Mehmet, Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul, Nesil Yayıncılık, 1993.
- SAYDAM, Abdullah, Kafkasya’da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye, KATÜ Yayınları, Trabzon, 1993.
- SONYEL, R. Selahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

- SÖNMEZOĞLU, Faruk, II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- ŞEN, Levent, Türkiye ve Güney Kafkasya Gerçeği, Ürün Yayınları, Şubat 2009.
- ŞİMŞİR, Bilal N., Ermeni Meselesi 1774-2005, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Eylül 2009.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları 24 Nisan 1936 (1920)-21 Şubat 1336 (1921), C: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TOPLUMSAL GELİŞİM DERNEĞİ, “Barış Güvercini Ermenistan’a Ne Zaman Konacak?”, Ankara, 2006.
- WEEMS, Samuel, A., Ermenistan Terörist “Hıristiyan” Ülkenin Sırları, İleri Yayınları, Mart 2006.
- YALÇINKAYA, Alaeddin, Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.
- YAPICI, Utku, Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya, Otopsi Yayınları, Mayıs 2004.
- YAVUZ, Celaleddin, “Kafkaslardaki Sıcak Çatışmanın Karadeniz’e Yayılan ‘Soğuk Savaş’ Esintileri”, 2023, Sayı: 89, Eylül 2008.
- YÜCE, Çağrı Kürşat, Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2006.

Tezler

- AHMEDOV, Orhan, “Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, 2. Ulusal İktisat Kongresi / 20-22 Şubat 2008 / DEÜ İİBF, İktisat Bölümü, İzmir, Türkiye, Danışman: Doç. Dr. Meliha Enen.
- AKDOĞAN, Seçkin, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991-2000)”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Erkan, KATÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Programı, Temmuz 2007, Trabzon.
- BULUT, Emre, “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Olası Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu, KATÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Programı, Trabzon, Mayıs 2010.
- CAVODOV, Rüfet, “Karabağ sorunu Çerçevesinde AGİT-Azerbaycan İlişkileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağrı Erhan, Ankara, 2006.

- ERTEKİN, Birmur, “1995-2005 Yılları Arasında Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Metin Ayışığı, Balıkesir, 2007.
- GARİBOV, Mahir, I. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, Doktora Tezi, I. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2006.
- İBADOV, Adalet, “Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler”, 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Programı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Tülay Özürman, İzmir, 2007.
- SALMANLI, Zeynep, “1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Refet Yinanç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007.
- SEYİDOV, Kenan, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türk Ekonomisine Muhtemel Etkileri”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Seyhun Doğan, İstanbul, 2006.
- YÜKSEL, Mustafa, “Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nevzat Yosmaoğlu, Bolu, Mart 2006.

Dergiler/Makaleler

- ASLAN, Yasin, “Ermenistan Dar Boğazı”, Avrasya Dosyası, Cilt: 2, Sayı: 4. Sonbahar 1995-1996.
- ÇASIN, Mesut Hakkı, “Ermenistan Silahlı Kuvvetleri”, Avrasya Dosyası, Cilt:2, Sayı: 4. Sonbahar 1995-1996.
- KANTARCI, Hakan, “Türkiye Rusya Federasyonu Yakınlaşmasının Jeopolitik Yansımaları”, 2023, Sayı: 95, Mart 2009.
- KANTARCI, Şenol, “Kafkasya’da Yeni Dönem mi?”, 2023, Sayı: 97, Mayıs 2009.
- KANTARCI, Şenol, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: ‘Peynir Diplomasisi’nden ‘Futbol Diplomasisi’ne”, 2023, Sayı: 88, Ağustos 2008.
- LÜTHEM, Ömer Engin (E. Büyükelçi), Tasarı Protokollerin Tasdikini Temin İçin Oylamaya Sunuldu, 2023, Sayı: 107, Mart 2010.

- OĞAN, Sinan, “Ermenistan: TDP’ da Bir Kırılma Noktası ve Eksen Değişikliği Alanı mı?”, 2023, Sayı: 95, Mart 2009.
- OĞAN, Sinan, “Kafkasya Krizinden Küresel Rekabete”, 2023, Sayı: 89, Eylül 2008.
- OĞAN, Sinan, “Rusya ve Ermenistan’da Devlet Başkanlığı Seçimlerinin Bölge ve Türkiye’ye Etkileri”, 2023, Sayı: 83, Mart 2008.

Gazeteler

MİLLİYET Gazetesi, 5 Kasım 1998.

İnternet kaynakları

<http://www.1news.com.tr/yazarlar/2101028101337753.html>.

<http://www.cnnturk.com/210/dunya/06/22/sarkisyan.turkiye.ileiliskiler.konusunda.olumsuz/580925.0/index.html>

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/305647asp>.

<http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/25/gnd102.htm>.

<http://ataturkdevrimleri.com/yazi-502-kars-antlasmasi.html>

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/uluslararası/azerbaycan.turkiye.htm>.

<http://skyturkvngenc.wordpress.com/2009/05/05/akp-azerbaycan%E2%80%99akarsi-ermenistan%E2%80%99in-safinda/>

<http://tekadamaturk.tripod.com/moskova.html>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kars-Antla%C5%9Fmas%C4%B1>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Sevr-Antla%C5%9Fmas%C4%B1>

<http://turkish.irib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/243184-t%C3%BCrkiye-ile-azerbaycan>

<http://ww.voanews.com/turkish/news/Ermeni>

<http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20110511043919563.htm>.

<http://www.1news.com/tr/azerbaycan/ekonomi/20100317111937121.htm>.

<http://www.2023bilgitoplumu.com/detay.asp?id=3095>

<http://www.acikistihbarat.com/Haberler.asp?haber=7078>

<http://www.ahiska.org.tr/yazi.php?goster=138>

<http://www.belgenet.com/arsiv/ermeni/fransa-01.html>.

<http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com-content&view=article&id=677:turkiye-rusya&itemid=136>.

<http://www.bilgestrateji.com/storel/dergi2/Rehapdf sy:6>

<http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com-content&view=article&id=562:24-nisan-yaklarken-ermenistan-tuerkiye-liklerinde-son-durum&catid=86:analizler-kafkaslar&itemid=148>

<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/teror/pkk>

<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkcelteror/pkk.html>

<http://www.haberler.com/cumhurbaskani-gul-azerbaycan-cumhurbaskani-ilham-2431864-haberi/>

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/46208-pkk-ermenistana-tasinma-hazirliginda>

<http://www.ihlassondakika.com/haberdetay.2.php?id=185078>

<http://www.interhaber.com/pkk-ermenistarayerlesiyor-128686h.htm?interstitial=true>

<http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-481/pkk---ermeni.iliskisi.html>

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/:Dış İşleri Bakanlığı Bilgi Notları, Ankara 2002

<http://www.milliyet.com.tr/ermeni-diasporası-cildirdi/dunya/sondakika/23.12.2010/1329963/default.htm>.

<http://www.nette68.com/meydan/konu/8671Azerbaycan'dan%20kar%C5%9F%C4%B1%20T%C3%BCrkiye'ye%20destek...>

<http://www.olay.com.tr/haber/ekonomi/sahdenizden-dogalgaz-akisi-yeniden-basladi-1090.html>

<http://www.org/tr/a/b32.htmml>

<http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?aType=RadikalDetayv3&ArticleID=1047225&Date=12.05.2011&CategoryID=81>

<http://www.samanyoluhaber.com/h-440445-ahmet-davutoglu,-turkiye-rusyailiskileri-hakkinda-bilgi-verdi.html>

<http://www.stratejikboyut.com/haber/rus-turk-iliskilerinde-donum-noktası-52407.htm>.

<http://www.stratejikbyut.com/haber/pkk-ermenistandan-cikiyor-25241.html>

<http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=df229ac1bddc-42ba-8123-b8004e7bdc3b>

<http://www.ttk.org.tr/index.php?page=sayfa&No=252>

<http://www.turksam.org/tr/a787.html>

<http://www.turksam.org/tr/yazdir514.html>.

<http://www.turktime.com/default.asp?page=haber&id=78731>

<http://www.usakgundem.com/yazar/2019/t%C3%Bcrkiye-rusya-%c4%Boli%C5%09tkileri-nereye.html>.

<http://www.usakgundem.com/yorum/228/t%C3BCrkiye-azerbaycan-%C4%B011%C5%9Fkilerinde>

<http://www.vatanbir.org/yazi/61/sevr-anlasmasi-tam-metni>

<http://www.bilgestrateji.com/stre/dergi2/Reha.pdf>

<http://yenisafak.com.tr/Ekonomi/?i=312244>.

<http://www.ataturk.net/mmuc/londra.html>

ÖZGEÇMİŞ

19.01.1984 tarihinde İstanbul'da doğdum. İlk, orta ve liseyi tamamladıktan sonra Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne girdim. Bu bölümden 2008 yılında mezun oldum. 2008 – 2011 yılları arasında İstanbul Aydın Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olarak görev yaptım. 2009 yılında Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisansıma başladım. Orta derecede Rusya, iyi derecede İngilizce bilmekteyim.